یاساو عەقڵدا. ئایا بۆ عەدالەت ئەوە پرسیارێکی سەرەکی نیە کە یاساکان خراپ بن یا چاك؟ ئایا سەرچاوەی یاساکانو سروشتیان جەوهەرو سروشتی رێکخستنی سیاسی، عادل بوون یا ناعادل بوونی سیستەمی سیاسی دەرناخەن؟ لەم دایەلۆگەدا مەسەلەکە تەمو مژاوییە. ئەوەی ئاشکرایە کە سایمۆندیس چاو لەچاککردنی ستەمکاری دەبڕێو کردنی ستەمکار بە"ستەمکارێکی بەسوود". وەك ئاماژەدەشمان پێدا لێرەدا ئەم دایەلۆگە لەدایەلۆگە سوکراتیەکانی زینۆفۆن جیادەبێتەوە، چونکی سوکراتی زینۆفۆنی لەو دایەلۆگانەدا جەغد لەسەر هونەری فەرمانڕەوایەتی کردنو مافی فەرمانڕەوایەتی کردن دەکا، یاخود بوونی یەك پێودانگ (Criterion) ئەویش مەعریفەی حوکم کردنە نەك ترسو فرۆفێڵو ناعەدالەتی، واتە فەرمانڕەوا دەبێت لەلایەن مەعریفەوە رێنومایی بکردرێتو هەر ئەمەشە فەرمانڕەوا لەستەمکار جیادەکاتەوە، لەلایەکی دیکەشەوە هەر ئەم خاڵە پەیوەندی حیکمەتو فەرمانڕەوایەتی کردن دیاری دەکا. لەدواجاردا سایمۆندیس ئامۆژگاری هیرۆ ناکا تاکو لەنێوان فەزیلەت (Virtue)و چێژدا یەکێکیان هەڵبژێرێ، یاخود ببێتە فەرمانڕەوایەکی خاوەن فەزیلەت، بەڵکو ئامۆژگاری دەکا کە چێژەکانی بگونجێنێ، تەشویقی هەندێك فەزیلەت بکاو بڕوا بەرەعیەت پەیدا بکاو کۆمەڵێ کاربکا کە بوار بۆ چێژی شەخسی خۆی بمێنێتەوە. بەڵام ئەمە مانای ئەوە ناگەیەنێت کەستەمکار دەبێتە خاوەن فەزیلەت. ستەمکار لەهەموو ئەو فەزیلەتانە بێ بەشە کەئەفلاتوون لە "کۆمار"دا ئاماژەیان پێ دەدا، وەکو اعتدال، عەدالەت، حیکمەت، بەزەیی، دیسپلینی خۆ (زەبت کردنی نەفس)، راستگۆیی.. ..

بەندی دووەم

ستەمکاری وەك پەتای ڕۆحو شار
ستەمکار بەرجەستەبووی ئیرۆس
"تەفسیرێکی ئەفلاتوونییانە"

زاراوەی ستەمکاری:

لەیۆنانی کۆندا Tyrannos کە ووشەی Tyrantی ئینگلیزی لەوەوە سەرچاوەی گرتوە، ئەم وشەیە ئاماژدەکردن بوو بۆ کەسێ کە ئەمڕۆ ئێمە ووشەی ستەمکار یا "دیکتاتۆر"ی بۆ بەکاردەهێنین. Tyrannos

واتە ستەمکارێك کە دەستەڵاتی تەواوی کاروباری سیاسی شاری بەدەستەوە گرتوەو دەستی بەسەر دەستەڵاتدا گرتوە بێ لەبەرچاوگرتنی هیچ دەستورێك، واتە وەك تەحەدایەکی یاساو دەستووری شار، بەمانایەکی دی فەرمانڕەوایەکی ناڕەوا. کاتێك مێژوونوسان قسە لەسەر "سەردەمی ستەمکارەکان" دەکەن لەیۆنانی کۆندا مەبەستیان لەو قۆناغەیە لەنێوان 650 بۆ 510ی پێش زایینی، قۆناغێك کەتێیدا شارەکانی یۆنان کەوتنە ژێر رکێفی ستەمکاریو ستەمکارانەوە، ئەم ستەمکار کۆدێتای دەکرد بەسەر ئەو ستەمکاری ترداو بەم شێوەیە ئەم قۆناغە قۆناغی ژێر پێ خستنی دەستورو یاساو قۆناغی ناڕەوایەتی بوو. لەرووی تیورییەوە ئەم قۆناغە، وێڕای لایەنە خراپیەکانی لەرووی سیاسیو کلتورییەوە، زەخیرەیەکی مێژوویی دروستکرد بۆ فەیلەسوفو بیریارو درامانووسو کۆمیدی نووسو یاسادانەرانی نەوەکانی دوایی تر تاکو لەو زەخیرەیەوە لەدیاردەی ستەمکاری بگەنو بیخەنە بەر رووناکی بیرکردنەوەو،و شەنو کەوکردنی هۆ گشتییەکانی ئەم دیاردەیە، لەوانە هۆکارە ناوخۆییەکانی سیستەمی ئەرستۆکراسی، واتە ناڕێکی ئەوسیستەمەو نالایقی ئۆرستۆکراسەکان کە لەسەدەی حەوتەمدا دەستەڵاتیان گرتەدەست. لێرەوە قۆناغی "ستەمکارەکان" وەرچەرخاندنێك بوو لەگەشەکردنی سیاسیانەی یۆناندا، چرکەساتێك کەتێیدا رێکخستنێکی کۆن هەڵدەوەشێتو رێکخستنێکی نوێ لەسەر کەلاوەی ئەو رێکخستنە کۆنەوە دادەمەزرێندرێ.

فەیلەسوفەکانی سەدەی چوارەم ووشەی "شا" یان وابەکاردەهێنا وەك ئاماژدەکردنێك بۆ جۆرێکی چاکی فەرمانڕەواو وشەی Tyrant (ستەمکار)یش وەك ئاماژدەکردنێك بۆ جۆرێکی خراپی فەرمانڕەوا، لەگەڵ ئەمەشدا نووسەرەکانی پێشوو بەشێوەیەك مامەڵەیان لەتەك ئەم دوو ووشەیە دەکرد وەك ئەوەی هاومانابن (synonyms). کۆنترین بەکارهێنانی ووشەی Tyrannos کە مابێتەوەو بەدەستمان گەیشتبێت بەکارهێنانەکەی ئەرخیلیۆسە کە لەچەند دێڕێکدا هاتوەو ئەمەش لەناوەڕاستی سەدەی حەوتەمدا نووسراوە،و ئنجا نووسینێکی هیپیاس Hippias کە لەسەدەی چوارهەمدا نووسراوە. لەنوسینەکەی ئەرخیلیۆسدا قسەکەرەکە دەڵێ:

"من هیچ بەتەنگ سامانی گیگیسەوە Gyges
نایەم، هیچ بەخیلیەك لەمندانییە، من حەسودی
بەکارەکانی خوداوەندەکان نابەم، هەروەها
ئارەزووی ستەمکاریەکی مەزنیش ناکەم"

دەبێت بگوترێت کە گیگیاس شای Lydia بوو لەنێوان 685 و 657ی پێش زاینیدا. لێرەوە رەنگە ووشەی تیرانۆس لە Lydiaوە هاتبێتە ناو یۆنانو لەوێشەوە بۆ زمانە ئەورووپیەکان.

ئەوەی زۆرگرنگە سەرنجی بدەین ئەو مانا ئەسڵیەیە کە وشەی تیرانۆس لە هەناویدا هەڵی گرتبوو. لەبنەڕەتدا ووشەی تیرانۆس ئاماژدەکردن بوو بۆ کەسێ کە اغتصاب دەکا. کەواتە تیرانۆس (ستەمکار) ئەو کەسەیە کە اغتصابی یاسا دەکا، کەسێ کە دەستەڵاتی لەرێگای هۆکارە دەستووریەکانەوە بەدەست نەهێناوە بەڵکو اغتصابی دەستووری کردوە، لەمە زیاتریش ستەمکار ئەو کەسەیە کە اغتصابی خەڵکیو بواری مەدەنی دەکا. ئەسخیلیۆسو سۆفۆکلیس لەسەدەی پێنج هەمدا هەردوو وشەی تیرانۆسو شا (مۆنارکۆس Monarchos) یان بەیەك مانا بەکاردەهێنا وەك ئاماژدەکردن بۆ "تاکە فەرمانڕەوا". بەڵام هەرچی پەیوەندی بەمێژوو نووسی یۆنانی هیرۆدتسەوە هەیە لێرەدا دەتوانین یەك دوو سەرنج دەربڕین. لەکتێبەکەیدا "مێژووەکان" ئەو قسە لەشاکانی قوبرسو مەکدۆنو وڵاتی فارسو میسر دەکا. ئەوەی شوێنی سەرنجە ئەوەیە کە جیاوازی ئەوتۆ ناخاتە نێوان ئەو زاراوانەی کە بەکاریاندەهێنێ بۆشاکانی خۆرهەڵات زۆرجار "شا"و هەندێك جاری دیکە ستەمکار (Tyrannos) بەکاردەهێنێ. ئەو ستەمکارانەی کە لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا ناویان هاتوە دەچنە ریزی سێ گروپەوە:

١ـ ئەوانەی کە بەفعلی کەسایەتیەك بوون لەجەنگەکانی فارسەکاندا، جەنگەکانی نێوان یۆنانو فارسەکاندا.

٢ـ ئەوانەی کە چالاکیەکانیان پێشینەیەکی نکۆڵی لێنەکراو دروستدەکا بۆ وەزعی هەنووکەیی. شارەکانی یۆنان لەبەشی دوایی سەدەی شەشەمدا.

٣ـ ئەوانەی کە بەڵگەکان دەخەنە روو سەبارەت بەهەر بابەتێك کە شوێنی مشتومڕ بێت.

لێرەوە ستەمکارەکان، لەهەرسێ گروپەکە، تایپێکی کەسایەتی دروست دەکەن، کەسانێك کە کاراکتەرێکی بەهێزیان هەیە، ئەوانەی کە داستانی عەجیبو غەریب دەربارەیان ئاڵو گۆڕی پێدەکرێ. دەبێت بگوترێت کە ژمارەیەکی زۆری ئەو ستەمکارانەی کە ئاماژدەیان پێکراوە لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا ئەو فەرمانڕەوایانەی

شارەکانی یۆنانن لەئاسیای بچووك بوون کە لەلایەن فارسەکانەوە پشتگیری دەکران. بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین پێناسەیەك گەلاڵە بکەین لەکتێبەکەی هیرۆدتسدا دەربارەی ستەمکاری، لەدیدی ئەوەوە دەسەڵاتی تاکە کەسێك بەسەر جڤاتدا بریتییە لەستەمکاری.

مێژوو نوسێکی تری یۆنان کە لەسەر ستەمکاریو ستەمکاران دواوە بریتییە لەسیۆسیدیس Thucydides لەکتێبە گرنگەکەیدا "مێژوی جەنگی پیلوپینژیان". لەکاتی قسەکردن لەسەر مێژووی کۆنی یۆناندا سیوسیدیس ئاماژەدیەك بۆ ستەمکارەکان دەکاو دەڵێ کە لەپێش ئەو ستەمکارانەوە، شاو تەختی پادشایەتی میراتی بوون کە ئیمتیازو دەسەڵاتیان دیاریکراو بوو. ستەمکارەکان، کەواتە، ئەوانەن کە دەسەڵاتیان بەمیرات بۆ نەماوەتەوە بەڵکو دەستیان بەسەر دەسەڵاتدا گرتوەو هیچ سنورێکیش بۆ ئیمتیازو دەسەڵاتیان بوونی نیە. (١)

ستەمکار ووشەیەکی گونجاوە بۆ وەسفکردنی ئەو پیاوەی کە بەرێگای ناڕەوا دەسەڵات دەگرێتە دەست. تەنیا لەسەدەی چواردەهەمدایە کە ووشەکانی تیرانیو تیرانوس مانا مۆدێرنەکەی ئەمڕۆ دەگەیەنن، حکومەتێکی بێ یاساو توندوتیژ کە تێیدا فەرمانڕەوا فەرمانڕەوایەتی ناکا بۆ چاکەی گشتیو هیچ حیسابێك بۆ بواری مەدەنی ناکا. دەتوانین چەند تایبەتمەندیەکی رژێمە ستەمکارییەکانی یۆنان دیاری بکەین کە دواجار دەبنە مایەی گفتوگۆو بابەتی فەلسەفی فەیلەسوفەکانی یۆنان لەوانە ئەفلاتوونو ئەرستۆ. تەنیا بۆ نمونە ئاماژدە بەچەند خاڵێك بدەین.

١- رژێمی ستەمکاری یۆنان خۆی زادەی کێشمەکێشو ململانێی میلیشیایی بوو هەندێ جاریش کۆتایی بەوکێشمەکێشە میلیشیاییە دەهێناو رێکخستنێکی بۆشار دەهێناو جارێکی دی یەکگرتنێکی بۆ شار فەراهەم دەکردەوە. وەك رافایل سیلی دەڵێ "ستەمکاری بوە مایەی زیادکردنی دەسەڵاتی دەوڵەت، هەر ئەم خاڵەشە کاریگەریە درێژخایەنیەکەی ستەمکاری" (٢).

٢- بوونی رێکخستنو کۆنترۆڵکردنی ئاشوبو ناکۆکی نێوان دەستەوتاقمەکان زۆر جاران بۆتە مایەی گەشەکردنی بازرگانیو ئابوری.

٣- خاڵی سێیەم پەیوەندی بەرۆڵی ئاینەوە هەیە. ئەم خاڵە زۆرگرنگە کەسەرنجی بدەین چونکە دواجار سیستەمە ستەمکارییەکانی دوایی هەر هەموو پەیڕەو لەم سیاسەتە دەکەن. ستەمکارەکانی یۆنان تەشویقی گەشەکردنێکی سیستماتیکی دامو دەستگا ئاینیەکانیان دەکردو پشتیان پێدەبەستن بەنیازی کۆنترۆڵکردنو دامرکاندنەوەی رۆحی نەیاری دانیشتوان.

٤- ستەمکارەکان هەمیشە لەرێگای ترسو تۆقاندنەوە حوکمیان کردوە لەجیاتی یاسا. ئەوان لەرێگای هێزە سەربازیو میلیشیاتەکانەوە حوکمیان کردوە، ئەم خاڵە، واتە حوکم کردن لەرێگای ترسەوە، دەبێتە خاسیەتێکی ستەمکاریو پرنسیپێ کە لەرێگەوەی دەتوانین ستەمکاری بناسینەوە، بەتایبەت لای مۆنتسیکیو.

٥- ئەندرۆس لەکتێبەکەیدا "ستەمکارانی یۆنان"(٣) سەرنجمان بۆخاڵێکی گرنگ رادەکێشێ ئەویش ئەوەی کە هەندێ ستەمکارەکان وا خۆیان دەبینی وەك ئەوەی کە لاسایی ستەمکاری فارسی دەکەنەوە لەوەدا کە بەفەخرەوە دەسەڵات نیشان دەدەنو سەرگەرمی چێژە هەستییەکان (جەستەییەکان)دەبن. ئەم خاڵە دووشتمان پێدەڵێ:

یەکەم: ستەمکاری فارسی بارگاوی بوە بەچێژو هەستو تێرکردنی ئارەزووەکانی ستەمکار، سیستەمێك رازاوە بەسروتی حسیو چێژپەرستن، دیارە بۆ ستەمکارو لەلایەن ستەمکارەوە. دواجار لای مۆنتسیکیو ئەم خاڵە جەغدی لەسەر دەکرێتەوە.

دووەم: تێگەیشتنێکی تایبەتی دەسەڵات لێرەدا خۆی بەیان دەکا ئەویش ئامانجی دەسەڵات فەراهەمکردنی حاڵەتێکە کە تێیدا چێژە حسییەکان دەبنە ئامانجی موتڵەق.

کەواتە لێرەوە دەڵێین تۆمارەکانی سەدەی حەوتەمو شەشەمی یۆنان ئەوەمان نیشان دەدەن کە ستەمکارەکان لەو سەردەمەدا بەدەست بەسەراگرتنی دەسەڵاتداو کۆنترۆڵی سیاسی دەسەڵات بۆ خۆیان ئەم کارە بوە مایەی لاوازبووی ئۆرستۆکراسی تەقلیدی یۆنان. لێرەوە ووشەی Tyranny دێتە ناو زمانی یۆنانییەوەو لەوێشەوە بۆزمانە ئەوروپییەکانو بۆ نێو قاموسی سیاسی بەهەموو ئەومانایانەی کە ئەم ووشەیە لەخۆ دەگرێ، بەد، بێ رەحمی، بەدترین جۆری حکومەت، مەرگی بواری مەدەنی، بێ یاسایی، حکومکردنی هەڕەمەکی، باڵادەست بوونی ترسو تۆقاندن.

هەڵەیەکی مەنهەجیو فیکریو ئنجا نیشانەی تێنەگەیشتنە لەئەفلاتوون گەر بەشێوەی گشتیو گشتگیری لەسەر رای ئەفلاتوون قسەبکەین، بۆ نمونە وەك ئەوەی کە بڵێین رای ئەفلاتوون لەسەر ستەمکاری ئەمەیە. چونکی بەباوەڕی ئێمەو ئنجا بەباوەڕی شتراوسو ئالان بلۆمو پرۆفیسۆر نوولێش دایەلۆگەکانی ئەفلاتوون دۆکترینێك (عەقیدەیەك)و دۆگمایەك پێشکەش ناکەن بەڵکو وەك ئالان بلوم دەڵێ دایەلۆگەکان رێگا خۆش دەکەن بۆ فەلسەفاندن philosophyizing . لەبنەڕەتدا هەر دایەلۆگە وەزیفەی مامۆستایەك دەبینێ کەکارێك دەکا قوتابیەکانی بیربکەنەوە. لێرەوە تێگەیشتن لەئەفلاتوون تەنیا لەرێگەی خودی فەلسەفاندنەوە دەبێت. ئەمە

بەومانایە نایەت کە وانەیەکی ئەفلاتوونی بوونی نییە، بەڵام ئەو وانەیە یەك، گشتی نییە، دوو، ئەو وانەیە پەیوەندی بەهەموو دەنگەکانی هەر دایەلۆگەوە هەیە. هەر دایەلۆگە لەچەند دەنگێك پێکهاتوە، ئەو وانەیە لەیەکێ لەدەنگەکاندا نییە بەتەنیا بەڵکو لەهەموو دەنگەکاندایە ئنجا کە دێینە سەر هەر دایەلۆگە نابێت دایەلۆگەکان تێکەڵ بکەین. بۆ نمونە گەر قسە لەسەر رای ئەفلاتوون بکەین لەسەر ستەمکاری دەبێت بزانین لەکامە دایەلۆگ قسەدەکەین، ئێمە لێرەدا باس لەرای ئەفلاتوون دەکەین لەسەر ستەمکاری تەنیا لەدایەلۆگی کۆماردا.

ئەفلاتوون لەدایەلۆگی "کۆمار: دەربارەی "عەدالەت"دا تایپۆلۆجی Typology شێوە سیاسیەکانمان بۆ دەخاتە روو و پۆلێنیان دەکا بەرمەبنای ئەو تاکە کەسانەی کە دەتوانن بەشداریان بکەن، واتە بەشداری لە فەرمانڕەوایەتیکردنی رژێمی سیاسیدا. لەنێو ئەم رژێمانەدا، ئەفلاتوون ستەمکاری بەنەخۆشیەکی سیاسی، سیستمێکی سیاسی کە شوێنی بێزلێهاتنەوەیە دەزانێ، نەك لەبەرئەوەی کە فەرمانڕەوایەتی یەك تاکە کەسە، بەڵکو لەبەرئەوەی نوێنەرایەتی ئەو حاڵەتە دەکا کە شار کۆنترۆڵ دەکرێو فەرمانڕەوایەتی دەکرێ لەلایەن نزمترینو سووکترین ئارەزووەکانەوە. پێچەوانەی ستەمکاری، دیموکراسی نییە بەڵکو شاهەنشاهی عەقڵە، بەواتایەکی دی فەرمانڕەوایەتی عەقڵ، حوکمکردنی شار لەلایەن فەیلەسوف ـ شاوە کە لەهەمووکەس زیاتر بەتواناترەو شایانی حوکمکردنەو هیچ گرنگیەك بەدەستەڵاتی سیاسی نادا تەنیا لەبەرخاتری دەستەڵات خۆی، لەرێگەیەوە ئەوە عەقڵە کە حوکم دەکاو حوکمی عەقڵیش حوکمێکی عادلانەیە.

ئەفلاتوون واسەیری ستەمکاری دەکا وەك دژە عەدالەتو عەدالەتیش لەبیری ئەفلاتوندا ئەو رێکخستنە هارمۆنیەی ئەوبەشانەی شارەکە لەکێشمەکێشدان، ئنجا رێکخستنێکی هارمۆنیانەی بەشەکانی رۆح(٤) لێرەوە زۆربەی ئەو کردارانەی کە بەشێوەیەکی گشتی بەناعەدالەت ناو ریزیان دەکەین لای ئەفلاتوون نیشانەن بۆ نەخۆشیەکی قوڵتر.

هارمۆنی هەلو مەرجە، هۆیەو ئنجا ئاکامی عەدالەت. لەشارێکی عادلدا هەریەك لەسێ چینەکەی شار، فەیلەسوف ـ شاکان، جەنگاوەرەکانو چینی بەرهەمهێنەران، هەریەکە وەزیفەی خۆی جێبەجێ دەکاو بەم شێوەیە رێکخستنێکی هارمۆنی دێتە دی. لەتاکەکەسی عادلیشدا هەریەك لەسێ بەشەکەی رۆح، بەشی بیرکردنەوە یا عەقڵ، بەشی سومۆس یا Spirited جەنگاوەر،و بەشی ئارەزوو خواستن The deseiring part، هەریەکە وەزیفەی گونجاوی تایبەت بەخۆی بەئەنجام دەگەیەنێت لەژێر رێنومایی بەدیقەی عەقڵدا.(٥) تاکە کەسی عادل:

"رێگە نادا کە هیچ بەشێکی رۆحی دەست وەربداتە کاروباری خەڵکی دیکەوە یاخود سێ بەشەکەی رۆحی دەست وەربدەنە کاروباری یەکترەوە، بەڵکو ماڵی خۆی باش رێك دەخاو خۆی حوکمی خۆی دەکا. خۆی رێك دەخا، دەبێتە هاوڕێی خۆیو لەبەشەکانی رۆحی خۆیدا هارمۆنیەك دروستدەکا، هەروەك نۆتتی هارمۆنیا، نزمترین و بەرزترین و ناوەندیترین سکیل".(٦)

میتافۆری (ئیستعارەی) تەندروستی ناوەندیترین میتافۆرە لەقسەکردنی ئەفلاتووندا لەسەر عەدالەت. لە "کۆمار"دا فەلسەفە واپێناسە دەکرێ وەك "هونەری پزیشکی رۆح". لەدایەلۆگی "گۆرگیاس"دا ئەفلاتوون عەدالەتو تەندروستی پێکەوە گرێ دەدا.(٧)

ئەفلاتوون لەکۆماردا پێشنیاری ئەوە دەکا کە ئینسانەکان پێویستیەکی جەوهەریان هەیە بەعەدالەت، پێشنیاری ئەوە دەکا کە شار لەسەر پێویستیەکانی ئینسانەوە دروست دەکرێت، لەوانە عەدالەت دەردەکەوێ کەپێویستیەکی جەوهەری ئێمەی ئینسانە. هەبوونی عەدالەت واتە "بەتەواوی کامڵ بوون"، واتە بەدەستهێنانی هەلومەرجی راست بۆ رۆحی ئینسانە، واتە "هارمۆنیەکی رۆحانی کە بەرئەنجامی خۆ ـ کۆنترۆڵکردنە".

لەبەرامبەر ئەو وێنەیەی سەرەوەدا، ئەم وێنەیەشمان هەیە دەربارەی ستەمکاری. ستەمکاری لەیەککاتدا بریتییە لەنا ـ هارمۆنی، ناڕێکیو پەتا، هەردووك چ ستەمکارو چ شارێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێ بەدەست ناڕێکیو نەگونجاویو پەتاوە دەناڵێنن، چ لەبەشەکانی رۆحداو چ لەبەشەکان یا چینەکانی شاردا، لێرەوە ستەمکاری بریتییە لە "نەخۆشیەکی کوشندەی شار"، ئەوەی گرنگە سەرنجی بدەین ئەو خاڵەیە کەلای ئەفلاتوون جیاوازییەکی جەوهەری نییە لەنێوان ستەمکارو رەعیەتدا The subjects کەسانێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێن، لەبەرئەوەی ئەوە کەڵکەڵەو خواستی پیاوو ژنانە کە رێکخستنی سیاسیانە دێنێتە بەرهەمو لەهەمان کاتیشدا ئەو رێکخستنە سیاسییە رەنگدانەوەی ئەو کەڵکەڵانەی ئەوانە. لە "کۆمار"دا سوکرات کە باس لە رژێمەکان دەکا لەپەیوەندیاندا بەکاراکتەری مرۆڤەکانەوە دەڵێت:

"تۆ دەزانی، من گوتم، کە پێویستە هێندەی جۆرەکانی رژێمە سیاسییەکان جۆری کاراکتەر بوونیان هەبێت؟ یاخود تۆ لەو باوەڕەداییت کە رژێمەکان" لەداربەڕوو و بەردەکانەوە سەرهەڵدەدەن" نەك لەخواست وکەڵکەڵەی ئینسانەکانەوە لەشارەکاندا .. ..(٨)

لێرەوە دەتوانین بەو بەرئەنجامە بگەین کە هیچ تاکە کەسێکی تەندروست ناتوانێ گەشەبکاو سەر دەربهێنێ لەخاکی ستەمکارییەوە.

ئەو هەموو ناهەمواریو پەشێوییە سیاسییەی نێو سیستەمی ستەمکاری خۆی نیشانەی ناڕێکیو نەخۆشیەکی قوڵترە کە وا لەناو رۆحدا، نەك رۆحی ستەمکار بەتەنیا بەڵکو رۆحی رەعیەتو حەشاماتی ستەمکاریش. لەکاتێکدا کەسی عادل "دەبێتە هاورێی خۆی"، کەسی ناعادل رۆحێکی هەیە کە لەجەنگدایە لەگەڵ خۆی، رۆحێك کە بەشەکانی یەك دژی ئەوی دیکەیە، کەسی ناعادل بۆ هەمیشە دەرگیری کێشمەکێشێکی رۆحی مەدەنییە. تائێرە چەند تێبینیەکی گشتیمان خستەروو، ئێستا با سەیرێکی کتێبی ٨،٩ی کۆمار بکەین بەشێوەیەکی سیستماتیکی تر.

لەکتێبی هەشتەمی "کۆمار.."دا ئەفلاتوون ئەوەمان نیشاندەدا کە چۆنو بۆچی شاری ئایدیاڵ پیر دەبێتو سەرەو لێژدەبێتەوە،و چۆن ئەم سەرەو لێژبوونەوەیە بەچەند قۆناغێکدا تێدەپەڕێ تا دەگاتە پەتای ستەمکاری کە بریتییە لەهەڵوەشاندنەوەیەکی تەواوی شاری ئایدیاڵ. قۆناغەکانی سەرەولێژبوونەوە شایانی ناسینەوەن، شاری ئایدیاڵ سەرەتا هەنگاوێ دادەبەزێ بەرەو تیموکراسی Timocracy ، مەست بوو بەعیشقی شەرەف honour ، ئنجا هەنگاوێکی دی دادەبەزێ بەرەو ئۆلیگارشی، سەرمەست بوو بەعیشقی سامان، ئنجا بەرەو دیموکراسی حاڵ لێهاتوو بەعیشقی ئازادی، لێرەشەوە هەنگاوێکی سەرەو لێژتر بەرەو غەرق بوون لەنێو ستەمکاریدا کە هیچ نییە جگە لەحاڵەتێکی ئارەزووکردنی بێسنور.

پێش ئەوەی کەشاری بەستەمکاری کراوو ستەمکارو رۆحی ستەمکارانە تاقی بکەینەوە پێویستە سێکێچێکی شاری دیموکراتو پیاوی دیموکرات بکێشین. ئەم کارە پێویستە چونکی لەدوا شیکردنەوەدا ستەمکار هیچ نییە جگەلە بەرجەستەبوونی هەموو ئارەزوو ئاواتە دیموکراسیەکان، دیموکراسیش هیچ نییە جگە لەدایکی ستەمکاری.

دیموکراسی(٩) یاخود شاری دیموکرات ئەوکاتە سەرهەڵدەدا کە شاری ئۆلیگارشی بەهۆی تەماعی لەرادەبەدەرەوە داغان دەبێت، ئەوکاتەی لەژێر سایەی ئۆلیگارشیدا نە ئارەزووی سامانو نە سامان خۆی هیچ سنورێك ناناسنەوە. ئەم نا ـ اعتدالی یەی فەرمانڕەوایەتی شار دەبێتە مایەی نا ـ اعتدالی فەرمانڕەوایەتی بەسەردا کراوەکان واتە رەعیەت. ئەوان لەلایەن یاساوە سنورێکیان بۆ دانانرێ تا موڵكو ماڵیان بەهەدەر نەدەن لەبەرئەوەی هەژار دەبن،و ئنجا حاڵەتێك دێتە پێش کەتێیدا هەژار رقی لەدەوڵەمەند دەبێتەوەو دەکەوێتە پیلان دانانو دژی سەروەندمەند. بەم شێوەیە شار دەکەوێتە ناو ململانێی ناوخۆوەو ئەوکاتەش کە هەژارەکان سەرکەوتنیان بەدەستهێنا دیموکراسی سەرهەڵدەدا.

دیموکراسی لەسەر دوو پرنسیپی ناگونجاو بەندە یەکسانیو ئازادی. یەکسانی دابەشکردنی هاونیشتمانێتی Citizenshiph و پلەوپایەو وەزیفەکان دیاریدەکا.(١٠)و ئازادیش ئەوە رادەگەیەنێ کە هەر کەسە چی دڵی بخوازێ دەتوانێ بیکا. پرنسیپی دووەم تەنیا بەناوە Nominl ، چونکی هەلومەرجەکانی ئەگەری راستەقینە پشت گوێ دەخا.

لەبەشی(9-5 558d)ی کۆماردا، سوکرات لەجیاوازی نێوان ئارەزووە پێویستیەکانو ئارەزووە لاوەکیەکان دەدوێ. سوکرات مانای پێویست فراوان دەکا تاکو هەر ئارەزوویەك بگرێتەوە کە تێرکردنی دەبێتە مایەی چاکە بۆ ئێمە (هەمووان)و ئەو ئارەزووانەش ناو دەنێ لاوەکی یا پێویست نەبوو کە یا ئەوەتا تێرکردنیان نابنە چاکە بۆ ئێمە یاخود ئەوانەی کە لەراستیدا دەبنەمایەی ئازار بۆئێمە، هەروەها ئەوانەش کە کەسێك دەتوانێ دەست بەرداریان بێت گەر بێتو لەلاوێتیەوە کار بکا لەسەر وازهێنان لێیان. لێرەوە ئینسانی دیموکرات لێوانلێوە لەکێشمەکێشی نێوان ئارەزووە پێویستەکانو ئارەزووە پێویست نەبووەکان، ئینسانی دیموکرات بەنەبوونی پلانو رێکخستن لەژیانیدا دەناسرێتەوە. لەشاری دیموکراتیدا زۆر دیاردەو گروپ دەبینینەوە، هاوپەیمانێتی سەربازی، میلیشیاو میلیشیای دژ، مەنفیو کەسی گەڕاوە لەمەنفا.. .. هتد. گەنجەکان گوێ لەهەموو ئەوکەسایەتیانەو ئەو گوتارانە دەگرن کە لەوفەزایەدا دادەرێژرێن. گوتارەکان تەشویقی بێ شەرمی دەکەن بەناوی پیاوەتیەوە، بێ ئەدەبی بەناوی پەروەردەوە، ئانارکی لەبەرگی ئازادیدا، توڕەهات وەك مەزنێتی. ئەم گوتارانە بەناوی ئازادییەوە. داو پێنگو اعتدالو شەرم تووڕهەڵدەدەن. لەئەنجامدا، سوکرات (لەبەشەکانی 562a – 564b)دا دەڵێت. هەروەك ئۆلیگارشی، دیموکراسیش خاپوور دەبێت لەلایەن زیادە رۆیی کردن لەوشتەدا کە وەك چاکە لەقەڵەمی دەدا ئەویش

ئازادییه. لەدیموکراسیدا ئازادی تا سەر سنووری ئانارکی هەڵدەگیرێت بەو شێوەیەی کە هەرهەموو وەك یەك مامەڵەیان لەتەك دەکرێو وەك یەك یەك هەڵسو کەوت دەکەن، لەبەرئەوەی هەر هەموو هەوڵدەدەن دوورەپەرێزی بکەن لەوەی وا دەربکەون کە کۆنترۆڵ دەکرێن ئەم زیادە ڕۆییە لەئازادیدا ڕژێم بەرەو ستەمکاری دەبا، لەم حاڵەتەدا ئازادی زۆر کۆیلایەتیەکی زۆر بەرهەمدەهێنێ.

لەبەشی 562دا سوکرات دەستدەکاتە قسەکردن لەسەر ریشەکانی ستەمکاری، ئەوەی گرنگە ئەو جیاوازییەیە کە ئەو دەیکات لەنێوان کازیوەی ستەمکاریو ستەمکار لەلایەكو خاسیەتەکانی ستەمکاریو خاسیەتە ستەمکاریەکان لەلایەکی دیکەوە. لەبەشی 565dدا سوکرات پرسیارێك دەربارەی گواستنەوە لەسەرکردەی خەڵکییەوە بۆ ستەمکار دەخاتە بەردەم هاو دایەلۆگەکانو هەر خۆشی لەرێگای وێناکردنی سەرکردەیەکەوە کە بەزۆرە ملێ خۆی بەسەر خەڵکیدا دەسەپێنێ وەڵامدەداتەوە. لەو وێناکردنەی سوکراتدا ستەمکار لەترسی دوژمنەکانی کۆمەڵێ پاسەوان بەکرێ دەگرێ. ستەمکار پەیمان بەخەڵکی دەدا بەکردنی کاری سەر سوڕهێنەر، دیارە زۆربەی ئەو کارانە بەجێ ناگەیەنێ. لەجیاتی ئەوە لەرێگای جەنگەوە مەشغوڵیان دەکاو ئاراستەی نەزەریان بەشوێنێکی تردا دەباو ئنجا لەرێگای داواکردن لێیانەوە کە دەبێت بەشداریان هەبێت سەرگەرمیان دەکا لەنێو ژیانی رۆژانەدا. هەنگاو بەهەنگاو هەموو کەسێکی چاكو خاوەن ویژدان (566ds) لەناو دەبا، بگرە یارو هاوڕێکانی خۆشی، ئەوانەی کە بوێرن رەخنەی لێبگرن. لەئەنجامدا ئەو دەبێتە شوێنی رقو بوغزی خەڵکیو ترسیش لەژیانی خۆی رۆژبەرۆژ زیاتر دەبێت. لێرەوە شارێك کە رۆژێك ئازادبوو ئێستا نائازادو هەژاری هەژارو پڕ لەترسو کێشمەکێش. سوکرات دەڵێ ستەمکار دەبێت بەچاوێکی تیژبینیانەوە چاو ببڕێتە کەسی دلێر، کەسی خاوەن عەقڵی گەورە، خاوەن زانینو دەوڵەمەند. بۆ ئەمانە روو دەدەن؟ سوکرات ئەم تەفسیرە دەخاتە روو، واتە ئەو تەفسیرەی کە دەڵێ شاعیرانی درامانووسی، شاعیرانی تراژیدی نووسو بەتایبەت یوریپیدیس لێپرسراون لەستەمکاری لە (568ab – b6). شاعرانی تراژیدیا مەدحی ژیانی ستەمکار دەکەنو خۆشیان وەك حەکیمو هاوڕێی ستەمکار سەیردەکەن، شانۆنامەکانیان لەشارەکاندا بڵاودەبنەوە، خەڵکی بەلای ستەمکاریدا رادەکێشن. ئەوان ئیعجابی خۆیان لەمەڕ دەستەڵاتی ستەمکارەوە نیشان دەدەن هەستکردن بەسەر سوڕمانی لەبەردەم دەسەڵاتی ستەمکاردا،و بەم شێوەیەش رەوایەتی بەستەمکاری دەبەخشنو کارێك دەکەن کە ستەمکاری شایانی قبوڵکردن بێت. لەمە گرنگترو ترسناکتر ئەو دیدەیە کە شاعیرەکان لێوەی لەشتەکان دەڕوانن کە دیدێکە دەتوانین

ناوی بنێین "دیدی مانای تراژیدی ژیان" یا "دیدی تراژیدیانەی ژیان" کە ئەم دیدە لەریشەدا دیدێکی ستەمکارانەیە. زمانی تراژیدیو دیدی تراژیدیانە نارەوا (ستەمکاری) بەرەوا دەکا، ئەوەی کە ناشێ کارێك دەکا شیاوبێت یا شایانی قبوڵکردن، مانای پاڵەوانانە، پاڵەوانی تراژیدیو وێنەی شای خۆرهەڵاتی بەستەمکار دەبەخشێ. ئەمە لەکاتێکدا کە ستەمکاری تەنیا یەك مەغزا لەخۆدەگرێ ئەویش ئەوەی کە ستەمکاری جۆرە هەلومەرجێکە. کە تێیدا کەس ئازاد نییەو هەرهەموو دەبێت لەبەردەم ستەمکاردا بەچۆکدابێن هەروەك چۆن لەبەردەم خوادا بەچۆکدادێن. بینەرانو گوێگرانی تراژیدیا تەشویق دەکرێن کە غەم بۆ لەدەستدانی بەربەریانەی یا ئازاری ئەم ستەمکارە لەخودا چوە بخۆن، ئنجا دەگەیەنرێنە ئەو قەناعەتەی کە لەزەینی خۆیاندا وێنای بێ ئەخلاقی وەك مەسەلەیەکی ئاسایی وێنابکەن، وەك ئەوەی کە جوانی لەعەدالەت جیابکرێتەوە.

سوکرات دیموکراسی دەبەستێتەوە بەستەمکارییەوە، پەیوەندی ئاشکرای نێوان ئەم دوو رژێمە لەسەرەتای کتێبی دووەمی کۆماردا لەلایەن گلاوکۆنەوە پێشنیار دەکرێ. زۆربە (the Multitude) هیچ عەشقێکی نییە بۆ عەدالەت، بەپێچەوانەوە تاسەی ژیانی ستەمکار دەکا. هەموو ئینسانێك ستەمکارە، یاخود فەنتازیای دیموکرات وانیشاندەدا. ئامانجی سوکرات لەم وێناکردنەدا ئەوەیە کە نیشانی بدا ئەم ژیانە، ژیانی دیموکراسی، چێژی ناعەدالەتی هەیەو کاریگەری عەمەلی ئەم ژیانەش بریتییە لەلاوازکردنی بەرگریکردن لەستەمکاری. لەگەڵ ئەمەدا بازنە یا سووری عەدالەت کە لەکتێبی یەکەمدا دەست پێدەکا تەواو دەبێت. عەدالەت لەستەمکاریدا هیچ نییە جگە لەوەی کە سراسیما خۆس هەر لەسەرەتاوە رای وابوو کە هەیە ئەویش: عەدالەت بریتییە لەبەرژەوەندیو ئیرادەی کەسی بەهێز. لێرەدا ستەمکار دوای لاوازکردنی خەڵکی ئەو کەسە بەهێزەیە. لەکاتێکدا کە عەدالەت کورتکرایەوە بۆ دەستەڵات، خەڵکی لاوازو بێ هێز ئیدی هیچ ئیختیارێکیان نییە جگە لەتەسلیم بوون، ئیدی دەبنە کۆیلەی کەسی کۆیلە. ئێستا پرسیاری سوکراتو ئەدەمەنتیوس ئەمەیە:

"ئەوەی دەمێنێتەوە، بۆشوێنی سەرنجدان خودی کەسی ستەمکارە، چۆن ئەو لەکەسی دیموکراتەوە گۆڕاو ئنجا کاتێك هاتە بوون، چ جۆرە ئینسانێکەو چۆن دەژی حەقیرانە یا نەجیبانە"(١١).

ئێمە پێویستە لەسەردوو ئاست سەیری کێشەکە بکەین، ئاستی سیاسیو ئاستی تاکەکەس. لەسەر ئاستیسیاسی، هۆی گۆڕانی سیاسی دەگوترێت بریتییە لەدابەش بوونو ناکۆکی ناو شار خۆی. کێشمەکێشی هەرسێ بەشەکەی دیموکراسی رێگادەداو کۆمەك دەکا تا ستەمکاری سەرهەڵبدا، مەبەستی لەسێ بەشەکە، چینی فەرمانڕەوا، پارەدروستکەران، کۆمەڵانی خەڵك. بەم شێوەیە جەنگو جەدال ئەوکاتە دەستپێدەکا کە سەرکردەکانی خەڵك هەوڵدەدەن تا دەستیان بەسامان رابگا بۆ خۆیانو بۆ خەڵکیو دەوڵەمەندەکان تاوانبار دەکەن کە دژی خەڵکینو خەریکی پیلانن. لێرەدا خەڵکی جێو مەقامی پیاوێك بەرزدەکەنەوەو وەکو سەرکردەو رابەری خۆیان حیسابی بۆ دەکەن، ئا لەم حاڵەتەوە ستەمکاری سەرهەڵدەدا. سوکرات دەڵێ:

"ئایا خەڵکی هەمیشە خوویان نەگرتوە بەوەی کە پیاوێك وەك سەرکردەیەکی تایبەتی خۆیان دابنێنو پەروەردەی بکەنو کارێك بکەن تا بێ دەستەڵاتی زیاتر بێ؟" ، " بەڵێ ئەوان خوویان بەجۆرەکارێکی لەوشێوەیە گرتووە. کەواتە ئاشکرایە، من گووتم، کەستەمکار بەسروشتی گەشە دەکا، ستەمکار لەریشەی سەرکردایەتیەوە گەشەدەکا، نەك لەهیچ شوێنێکی ترەوە".(١٢)

پیاوێك لەوجۆرە دەستەڵات بەسەر خەڵکیدا پەیدا دەکاو روو لەهەر جۆرە تاوانێك دەکا تا دەستەڵاتی زیاتر بەدەستبهێنێ، ستەمکار بەشێوەیەکی گشتی هەوڵدەدا شەڕ بەشارەکانی دراوسێ بفرۆشێ تا ئاوو هەوایەك بخولقێنێ کە خەڵکی پێویستیان بەسەرکردەبێتو سەرقاڵی ئەوبنو بیر لەپرسیاری گرنگو کاروباری شارنەکەنەوە. لێرەوە ستەمکار بریتییە لەبەرجەستەبوونی هەموو ئارەزوو و ئومێدە دیموکراتەکان، ئەوشتە دەکا کە ئارەزوودەکا، ئەو بابەتی هەموو ئارەزووە دیموکراتیەکانە، ئەو خۆی ئیرۆسە.

لەسەر ئاستی تاکەکەسیش، لە کەسی ستەمکاردا ئەوە ئارەزووە پێویست نەبوەکانە کە بەهێزنو باڵادەست. ئەو ئارەزووانەکامانەن، ئەدەمانتیوس پرسیاردەکا، لەوەڵامدا سوکرات باس لەجیهانی خەون دەکا.

بەڕای سوکرات کەسایەتی ستەمکارانە لەناو هەریەکێك لەئێمەدا خەوتوە یاخۆی مەڵاس داوەو تەنیا لەخەوبینینەکاندا خۆی نیشان دەداو کارێك دەکا بناسرێتەوە، ئەوکاتەی کە کەس سڵناکاتەوە لەوەی هەوڵبدا پەیوەندی سێکسی هەبێت لەگەڵ

دایکی خۆی، لەگەڵ هەرئینسانێکی دی، لەگەڵ خودا، هەمووشت قەسابی بکا، ئارەزووی هەموو جۆرە خواردنێك دەکا. سوکرات ئەم ئارەزووانە ناو دەبات بەو ئارەزوانەی کە یاسا ژێر پێدەخەن، بەڵام ناویان نابات بەئارەزووە ناسروشتیەکان. ئەم ئارەزووانە لەئەگەری واقیعی جیابوونەتەوە. ئەم ئارەزووانە پێویست نین بۆ مانەوەو چاك بوونی تاکە کەس. ئارەزووە ئاژەڵییەکانو کێوییەکان ئەو کاتە بەخەبەر دێنەوە کە بەشەحەکیمەکانی رۆح دەخەون. ستەمکارو شارێك کە لەلایەن ستەمکارەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرێت دووچاری پەتایەك دەبن کەتێیدا رێنومایی عەقڵو مەستی بەشەرەف تووڕ هەڵدەدرێن لەپێناو ئارەزوە بێ سنورەکاندا. ستەمکاری رێکخستنێکی سیاسییە کەتێیدا چ ستەمکارو چ رەعیەت لەگێژەڵووکەی ئارەزوو و خۆڕازیکردندا گیریان خواردووە، کلتورێکی سیاسی کە دەشێت بەچێژ پەرستی Hedonism ناوڕیزی بکەین. لێرەوە دەتوانین ئەوە ببینین کە دەستەڵاتی ئابووریو سیاسی هەردووك هەم رەنگدانەوەو هەم هۆی کلتووری ستەمکارین. ستەمکاری پشت بەکلتورێ دەبەستێت کە فێرمان دەکا چۆن هەڵسوکەوت بکەین، چۆن بیربکەینەوەو چۆنیش هەست بکەین.

ستەمکار ئەو کەسەیە کەلەلایەن ئارەزووەوە لێدەخوڕدرێ. لەدایەلۆگی گۆرگیاسدا پۆلیوس دەڵێت گەر ئەو ستەمکار بوایە، ئەو هەرچی دڵی خواستبا دەیکرد.

"پۆلیوس: کەواتە تۆ دەتەوێ یاحەزدەکەی ئازار بەدەست ناعەدالەتیەوە بچێژی وەك لەوەی خۆت ناعەدالەتی بکەیت.
سوکرات: بەش بەحاڵی خۆم هیچیانم ناوێ، بەڵام گەر بێتو بڕیاربێت یەکێك لەوانە بیت، ئەوامن بێ دوودڵی ئازار بەدەست ناعەدالەتیەوە هەڵدەبژێرم وەك لەوەی خۆم ناعەدالەتی بکەم.
پولیوس: کەواتە حەزناکەی ببیتە ستەمکار؟
سوکرات: نە ، گەر مەبەستت لەبوونە ستەمکار ئەوەبێت کە من چی دەکەم.
پولیوس: مەبەستم لەوەیە کە تۆزێ پێش ئێستا گوتم، لەمەوقعێکدا بیت کە هەرشتێك بکەیت کە بزانی دەگونجێ بۆ شار، جاکوشتنی خەڵك بێت، یا رەوانە کردنیان بۆ مەنفا، یاخود کردنی هەر شتێكو هەمووشتێك کە تۆ وابیبینی کە گونجاوە".(١٣)

ستەمكار ئەو كەسەیە كە بەرۆژی رووناك سەرقاڵی تێركردنی ئەو ئارەزووانەیە كە ئێمە تەنیا لەشەوداو لەخەودا خەویان پێوە دەبینین.

لای سوكرات ئیرۆس سەرۆكی یاخی هەموو ئارەزووە نا یاساییەكانە، هەروەك چۆن ستەمكار سەرۆكی یاخی بەشە فاسدەكەی شارە. گەر كەسێ بەم وەسفە نارازی بێتو مەبەستی لەئیرۆسی سوكراتی بێت یا ئیرۆسی دایۆتیما بێت لەدایەلۆگی سیمپۆزیەمدا، ئەوا ئەم نارازی بوونە شوێنی قبوڵە، بەڵام ئەم ئیرۆسەی كە لێرە قسەی لەسەردەكەین ئەو ئیرۆسەیە كە لەلایەن شاعیرەكانەوە بەمەزنی سەیردەكرێو ناوی ستەمكاری لێ دەنرێ. ئیرۆسی شاعیرەكان تەنیا ئارەزوو نییە بەڵكو بایەتی هەموو ئارەزوەكانە كە لەرێوەی عاشق مەعشوقەكەی دەكاتە بكەری عیشقو لێپرسراو لەعیشقی. لێرەوە ئیرۆس وەك مەعشووق لێوانلێوەو وەك عاشقیش خاڵی خاڵیە، ئەو هەردوو بەش لێك دەدا، رەتكردنەوەی تەواوی عاشق لەگەڵ كۆنترۆڵكردنی تەواوی مەعشوق.

رەعیەتی ستەمكاری بەحەماسەوە وێڵی شتەبچووكە بێ جەوهەرەكانن. ئاشكرایە كە ئەفلاتوون قێزی لەرەعیەتی ستەمكاری دەبووەوە زیاتر وەك لەكەسی ستەمكار چونكی بەلانی كەمەوە كەسی ستەمكار كاری گەورەی لێدەوەشێتەوەو كەسی ستەمكار هەڵگری ئەگەری فەیلەسوف بوونە بەڵام حیكمەتی لەدەستداوە. ئەگەری ستەمكاربوون ئەگەری فەیلەسوف بوونیشە لەبەرئەوەی ئەو رۆحانەی كە دەتوانن ناعەدالەتی باوەڕپێنەكراو ئەنجام بدەن ئەوەندە بەتوانان كە بتوانن عەدالەتیش بناسنەوە. لەفەیلەسوفدا ئەوە ئیرۆسێكی بەدەستەڵاتە كە دەست بەسەر رۆحی فەیلەسوفدا دەكێشێ، ئیرۆسی مەعریفی، ئیرۆسێ یا دێوانەییەكی نێردراوی ئاسمان"، فەیلەسوف لەم حاڵەتەدا ئارەزووی ئەو شتەدەكا كە سەرمەدییە، حەقیقەتو زانینی چاكە. لەكەسی ستەمكاردا ئیرۆس دەبێتە سەركردەی هەموو ئارەزووە پێویست نەبووەكان. ئیرۆس، ستەمكارەكەی ناو رۆح، دێوانەیی دەكاتە پاسەوانی خۆی، بەم شێوەیە هەموو ئیعتدالێك تێكدەچێو دێوانەییەكی غەریب رۆح داگیردەكا:

ـ "ئایا هەر لەبەرئەم هۆیەیە كە عیشق هەر لەدێرزەمانەوە ناو نراوە بە " ستەمكار"؟

+ پێدەچێ.

ـ هەروەها هاوڕێم، من گوتم، ئایا پیاوی سەرخۆش لەعەقڵیدا وەرچەرخاندنێكی ستەمكارانە هەیە؟

+ راستە.

- لەمەزیاتر، ئەو پیاوەی دێوانەیە وا تەسەور دەكا كە بتوانێ نەك حوكمی ئینسانەكان بەڵكو هی خوداكانیش بكا. كەسێ دەبێتە ستەمكار یا بەسروشتی یا بەپراكتیك یا بەهەردووك، ئەو مەست دەبێت، دەبێتە ئیرۆتیكی، میلانكۆلیك (ماخۆلانی)."(١٤)

لەنێو ئارەزوە جیاجیاكانی بەشە نزمەكەی رۆحدا، ئیرۆس لەلایەن سوكراتەوە واسەیردەكرێ وەك ئەوەی سروشتێكی تایبەتی هەبێت كە وادەكا ببێتە سەركردەی ئارەزووەكانی دیو دواجاریش ببێتە ستەمكار. لەپیاوی ستەمكاردا ئیرۆس رێنومایی هەموو كردارەكان دەكا ئەمەش دەبیات بەرەو هەموو جۆرە تاوانێكو هەڵسو كەوتی بێ شەرمانە. ئەو لەراستیدا دەبێتە ئەو كەسەی نێو خەونەكان، ئەو خەونانەی كە ئارەزووەكانی تێیاندا خۆیان بەیان دەكەن، لەبەرئەوەی ئەو ناعادلە بەمانای ووشەی ناعادل بوون. ئەو كاتەی ئیرۆس زاڵ دەبێت، ئەو بەشەی رۆح فەرمانڕەوایەتی دەكا كە هەرگیز نەگونجاوە بۆ ئەو كارە، لەجیاتی عەقڵ كە بەسروشت گونجاوترە بۆ ئەركی. فەرمانڕەوایەتی كردن. فەرمانڕەوایەتی ئیرۆس بێ بەشە لەرێنومایی تاكو تێركردنی ئارەزووە پێویستەكان، لەبەرئەوەی ئەو كەسەی كە كۆنترۆڵ بكرێ لەلایەن ئیرۆسەوە، بەم شێوەیە ئەو ناتوانێ جەغد بخاتە سەر سادەترین ئەرك لەنێو شاردا. ستەمكار سێبەرەكانی ئەشكەوتە لەرووناكیدا. ستەمكار بەرجەستەبوونی ئیرۆسە. لەمەزیاتر، ستەمكار بەیانكردنی بەسیاسیكردنی تەواوی ئارەزووە، لێرەدا مەترسیو عەشق دەبنە یەك.

دەتوانین تا ئێرە بە چ بەرئەنجامێك بگەین لەقسەكانی سوكراتەوە؟ ئەوخاڵە دەبێت شوێنی جەغدكردن بێت ئەوەیە كە ئیرۆس رۆح دەكاتە ستەمكار، كەسی ستەمكار ماخۆلانییەو تەنیا نایەوێت حوكمی ئینسانەكان بكا بەڵكو دەشیەوێ حوكمی خوداكانیش بكا. لەهەریەك لەئێمەدا ستەمكارێكی بوون بەهێز خەوتووە، دواجار ستەمكاری لەرووداندا رەنگە نائاسایی بێت بەڵام ئەگەری ستەمكاری

حەقیقییەو لەوێ بوونێکی هەمیشەیی هەیە. سوکرات پێش ئەوەی قسە لەسەر بەکۆیلەکردنو ناعەدالەتی بکا، هەنگاوێکی دیکە دەنێت بۆ جەغدکردنە سەر ئەو جیاوازیەی نێوان ستەمکارو ستەمکارانە (Tyrannical). ئەم بابەتە پرسیاری عەدالەتمان بیردەخاتەوە لەکتێبی دووهەمدا (کۆمار). میتۆدی بنەڕەتی بۆگەڕان بەدوای عەدالەتدا لەکتێبی دوهەمدا بریتی بوو لە بەراوردکردنی شارو ڕۆح. هەر ڕژێمە ئینسانێکی هەیە کە ڕۆحی یەکسانە پێی. لەئەنجامدا ڕۆحی ستەمکارانە هەیەو شاری ستەمکارانە، لێرەوە دەتوانین لەپیاوی ستەمکارانە بڕوانین وەکو حاڵەتێکی شەخسی Private و حاڵەتێکی مەدەنی (گشتی) publc . لەبیرمان بێت کە لەکتێبی دووهەمدا سوکرات ژیانی کەسی عادلو کەسی ناعادل بەراورد دەکاو لەو باوەڕەدایە کە کەسی عادل چاکترە لەکەسی ناعادل. لەکتێبی نۆهەمدا یەکەم ئەرگومێنتی خۆی دەخاتە ڕوو کە بۆچی پێی وایە کەسی عادل لەکەسی ناعادل چاکترە. سوکرات ئەوە بۆ گلاوکۆن دەستنیشان دەکا کە ئەو سەبارەت بەهەردوو کەسی تایبەت (ستەمکارانە) کەبەختی نەیهێناوە بێتە ستەمکارو ئنجا ئەوکەسەش کە بەڕاستی بۆتە ستەمکار دەدوێ (578c3). ئەم پیاوە ستەمکارانە، کەسانی شەخسی یا تایبەت بەئاسانیو یەکسەر ناناسرێنەوە. لەبەشی (577c5–e1)دا سوکرات ئەوە بۆ گلاوکۆن دەست نیشان دەکا کە ئەو سەبارەت بەهەردووکەسی تایبەت (ستەمکارانە) کە بەختی نەیهێناوە بێتە ستەمکارو ئنجا ئەو کەسەش کە بەڕاستی بۆتە ستەمکار دەدوێ. ئەو پیاوە ستەمکارانە، کەسانی تایبەتی، بەئاسانیو یەکسەر ناناسرێنەوە. چونکی ترسو پەشیمانیان، ئازارو هاواریان، هەرگیز لەبواری مەدەنی یا گشتیدا خۆیان دەرناخەن. بەڵام دووبارە پرسیارەکە ئەوەیە چۆن کەسی ستەمکارانە دەبێتە ستەمکار بەفعلیو چ هەلومەرجێك پێویستە بۆ ئەم گواستنەوەیە؟ لەبەشی (578–579)دا سوکرات وێنای پیاوێك، سەرۆك خێزانێکمان بۆ دەکێشێ، وەك نمونەیەك بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستەکەی نەك مەبەستی بێت بڵێت "ستەمکار" ئاوها سەرهەڵدەدا، لەو وێناکردنەی سوکراتدا داوامان لێکراوە سەرۆك خێزانێك ببینین کە لەبەر هەر هۆیەك بێت بەخۆیو ماڵو منداڵو کۆیلەو خزمەتکارەکانیەوە لەدەرەوەی شار، لەشوێنێکدا، لەچۆڵەوانیەکدا نیشتە جێبن، لەوشوێنەی کە دەستی بەهیچ یارمەتییەکدا ناگا. لەترسی ژیانیو ماڵو منداڵی رەنگە هەندێ لەکۆیلەکانی ئازاد بکاو پەیمانیان پێبداو زیاتر سەرقاڵی تەمەلوق بێت بۆ خزمەتکارەکانی. گەر چەند خێزانێکی دیکە لەو دەوروبەرە نیشتەجێ بن ترسو نائارامی ئەوپیاوە زیاتر دەبێتو لێرەوە ئەم وەك دوژمن سەیریان دەکاو هەست بەوەدەکا کە چوار دەوری بەدوژمن گیراوە بوونی

کەسایەتیەکی ستەمکارانە لەناخداو هەبوونی ترسو نەبوونی بڕوا بەئەوانی دیکەو هەبونی حەزکردن یا ئارەزووی کۆنترۆلکردنی ئەوانی دیکە، ئەمانە ئەوخاڵانەن کە سوکرات لەو وێناکردنەدا دەیەوێت سەرنجمان بۆی رابکێشێ. "ئەو پیاوەی کە لەناخیدا رژێمێکی خراپ هەیە، پیاوی ستەمکارانە، ئەوەی کە ژیانی تایبەتیانەی خۆی ناژیو بەڵکو بەهۆی شانسێکەوە دەبێتە ستەمکار، کۆنترۆڵی خۆی بۆناکردرێ کەچی هەولدەدا حوکمی ئەوانی دیکە بکا، هەروەك ئەوەی کە کەسێك بەجەستەیەکی بیمارەوە لەجیاتی ئەوەی لەشوێنێکی تایپەتیدا ژیان بەسەربەرێ ناچاربکردرێ لەزۆرانو جەنگو ململانێییەکدا دژ بەجەستەکانی دی بەشداری بکا.. .. ئایا بەراستی ئەمە هەلومەرجێکی ئەستەم نییە؟ ئایا ژیانی ئەو پیاوەی کە ستەمکارە ژیانێکی سەخت تر نییە؟.. ..(١٥)" بەپێی بەشی (80- 578) ستەمکاری بەدبەخت ترین شارە چونکی چ شار وەکو گشتو چ هاونیشتمانیان لەنێویدا هەر هەموو کۆیلەنو کەمترین شت دەتوانن بەئەنجام بگەیەنن. بەهەمان شێوە ستەمکار بەدبەخترین بوونەوەرە لەبەرئەوەی ستەمکار ئەزمونی ئەشکەوت دەکا، مەبەستیش لەئەشکەوت وێنا یا لێك چواندن یا ئەنالۆژی ئەشکەوتە لەکتێبی "کۆمار"دا، مەبەستیش وێناکردنی واقیعی ئینسانییە. ستەمکار دیلی نێو ئەشکەوتەو تەنیا وەهمەکانی ئەشکەوت دەخوازێ. لێرەوە کەسی زۆر ناعادل بەناچاری ستەمکارێکە کە ستەمکارانە چ خۆیو چ شار بەڕێوەدەبا.

لەدایەلۆگی "گۆرگیاس"دا، سوکرات سیاسەت پێناسەدەکا وەك "هونەرێك کە ئیشی ئەوەیە بەتەنگ ڕۆحەوە بێت".و فەرمانڕەواش وەکو دکتۆر پێناسەدەکا. دکتۆر هەم نەخۆشی دیاریدەکاو هەم هەتوان، چارەسەر، گەرچی زۆر جاران دەرمانێك کە دکتۆر پێشنیاری دەکا یاخود چارەسەرێك بۆنەخۆشی کەسێکی نەخۆش زۆرجار تاڵە بەڵام لێرەدا ئازادییەك لەئارادانییە، واتە دەبێت تاڵی، یا ئەو بڕیارە، قبولْ بکردرێت گەر لەش ساغی بخوازێ. لەبەرانبەر ئەمەدا، ستەمکارەکان لەچێشت لێنەرەکان دەچن کە دەستەڵاتی خۆیان بەسەرماندا دەسەپێنن لەرێگای رازیکردنی تامو زەوقە فاسدبووەکەی ئێمەوە. ستەمکارەکان خەڵکی تەفرو توونا دەکەن لەرێگای کردنیانەوە بەکۆیلەی کار، کارکردن تەنیا بۆمانەوە، ئیدی ئەوخەڵکانە کاتی ئەوەیان نابێت بەرگری لەستەمکاری بکەن. ستەمکارەکان ئەو دەستەڵاتەی هەیانە دەیپارێزن لەرێگای موجامەلەکردنی زۆربە یا گاڕانەوە، لەرێگای پەیماندان بەرازیکردنی جەماوەرو لەدواجاریشدا هەوڵدان بۆ بوون وەك جەماوەر. لەرژێمی ستەمکاریدا هیچ کەس سروشتی نییە یا رەسەن، هەرهەموو دەبنە ریاکار، شەکەرۆکە، ئەکتەر بۆ بینینی رۆڵێك یا چەند رۆڵێك، وازی دەکەنو تەمەلوق دەکەن

بۆ جەماوەر تاکو بەرژەوەندیە خودیە کانیان بپارێزن. لەستەمکاریدا هەموو کەسەکان ئەکتەرن لەو تراژیدیایەدا کە زۆر دوورە لەتەندروستییەوە دوورە لەوهارمۆنیەوە کە سروشت دەیخوازێ.

بەڵام پرسیاربکەین ئەو شتەچیە کە ستەمکار، بەرجەستەبووی ئیرۆس، تاسەی دەکا؟ ئیرۆس، ستەمکاری ناورۆح، وێڵی چییە. ئیرۆس باڵی بەسەر ژیانی کەسی ستەمکاردا کێشاوەو ئیرۆس سەروەرەو ستەمکاریش کۆیلە، وەك کۆیلەیەکیش لەهیچ سلێ ناکاتەوە بۆ رازیکردنی سەروەرەکەی، واتە ئیرۆس. ئاشکرایە کە ئیرۆس تاسەی چاکە ناکا وەك ئەوەی کە عەقڵ تاسەی چاکە دەکا، تاسەی شەرەف ناکا، تاسەی سامان ناکا وەك ئۆلیگارکیەکان، تاسەی ژیانێکی سادەو چێژی بچوکی ژیانی دیموکراتی ناکا. ئایا ئیرۆس وێڵی ناعەدالەتیەکە کە تاکایەتیو تایبەتمەندی هەرتاکێكو هەمووشتەکان وێران دەکا، و لەشوێنی تاکایەتی ئاژاوەیەك (کەیاس chaos) بەرقەرار دەکا کەتێیدا هەرشتە هەوڵ دەدا ببێ بەهەموو شتێ؟ هەروەك دیدی شاعیرانەی "دیدی مانای تراژیدیای ژیان" تراژیدیاو مانای تراژیدی دەخوازێ؟ بەڵێ بەرمەبنای ئەرگومێنتی سوکرات دەتوانین بڵێین بەڵێ ئیرۆس خولقێنەری کەیاسە. مادامێك ستەمکار ئیرۆسەو ئیرۆسیش فەرمان دەدا کە هەموو ئارەزوەکان بەتایبەت ئارەزووە کیۆییەکانو پێویست نەبوەکان، مادامێکیش ئەم ئارەزوانە ناشێت تێربن چونکی بەشێك لەسروشتیان ئەوەیە کەهەمیشە تینوو برسی بن، کەواتە ئیرۆس وێڵی ناعەدالەتیە، ستەمکاریش، دیلەکەی نێو ئەشکەوت، ئەو تەنیا وێڵی وەهمو خەیالات نییە بەڵکو وێڵی ناعەدالەتییەکیشە کە لەتوانای عەقڵدا نییە وێنای بکا. ئەم پیاوە ئەوبەشەی رۆحی لەدەستداوە کە عەقڵەو ئارەزووەکان لێك جیادەکاتەوە، بەهۆی کۆنترۆڵی ئیرۆسەوە. لەشارێکدا کە زۆربەی خەڵکی موعتەدیل بن چەند رۆحێکی ستەمکارانە رەنگە بتوانن تەنیا چەند بەرئەنجامێکی خراپی مەدەنی بخولقێنن بگرە لەدواجاردا خۆیان داغان بکەن، بەڵام لەشارێکدا کە لەو جۆرە کاراکتەرە، کەسایەتی ستەمکاری، ژمارەیان زۆر بێت، لەشارێکدا ستەمکار فەرمانڕەوابێت کۆیلایەتی دەبێتە واقیعو هەموو کەس دەبنە کۆیلەو لەوانەش خودی ستەمکار، "لەراستیدا" ستەمکار کۆیلەی کۆیلایەتییە، تەمەلوق کەری پیاوە بێ بەهاکانە،" ستەمکار سەروەری ئەوانی دیکە، خودی خۆی کۆیلەی ئیرۆسو ناعەدالەتیە، لەبەرئەوەی حیکمەتی عەمەلی لەلایەن ئیرۆسەوە ترۆرکراوە. ئیرۆس نازانێو توانای بەرهەمهێنانی بیرۆکەی نییە. لەبەرانبەر ئەم وێنەیەی ستەمکاردا سوکرات وێنەی فەیلەسوفمان بۆ دەکێشێ وەك کەسێکی عادل کە حوکمی خۆی دەکا. ستەمکارو فەیلەسوف دووکەسن یەکێکیان ناعادلو ئەوی

دیکە عادل. ستەمکارو فەیلەسوف توورڕ هەڵدراونەتە نێو سەمایەکی بێ کۆتایی سەرمەدی، هەریەك بۆ ئەوە دەژی کە دژی ئەوی دیکەبێت، یەکێکیان وێڵی رێکخستنێکی دروستە، ئەوی دی هەر رێکخستنێك تێك دەدا، ستەمکار هەوڵدەدا کەرێکخستنی ئینسانی وێران بکا، فەیلەسوف ئەرگومێنت پیادەدەکا بۆتێکدانی ستەمکاری، فەیلەسوف رەمزی عەقڵەو ستەمکاریش ئیرۆس. دەتوانین لەرێگای ئەم هێڵکاریەی خوارەوە سەرجەم بۆچوونی ئەفلاتوون لەمەڕ ستەمکارو فەیلەسوفو شارو بەشەکانی رۆح (ئارەزوو، عەقڵ، سومۆس) دیاری بکەین کە لەکتێبی کۆماردا خستۆتیە روو:

ستەمکار لە کتێبی ٨،٩	فەیلەسوف کتێبی ٥،٦،٧	شا کتێبی ٢، ٤
ئارەزوو	عەقڵ	عەقڵ
سومۆس spirit	ئارەزوو	سومۆس
~~عەقڵ~~	~~سومۆس~~	~~ئارەزوو~~

لەو هێڵکاریەدا نیشانەی × دەلالەت لەکەبتکردن دەکا. بەم شێوەیە رۆحی شا یا پادشا ئەو هارمۆنیەیە لەنێوان عەقڵو سومۆسداو تێیدا ئارەزوو جڵەوی دەگیرێ. رۆحی فەیلەسوفیش هارمۆنی عەقڵو ئارەزووەو جڵەو گرتنی سومۆس. هەرچی پەیوەندی بەرۆحی ستەمکارەوە هەیە بریتییە لەهارمۆنی ئارەزوو سومۆسو کەبت کردنی عەقڵ.

لای ئەفلاتون ستەمکاری بە هەڵە لێتێگەیشتنێکی مانا راستەقینەکەی رازی بوونی مرۆڤەو چارەسەرکردنیشی بریتییە لە تەسامی کردن یا باڵا بردنی سۆزو هەڵچوونە دەرونییەکانو حەماسەتە بە کەناڵی فەزیڵەی ئەخلاقو عەقڵی ئەو فەزیڵەتانەی کەریشەکانیان وا لەنێو رێکخستنێکی سروشتی گەردووندا.

زیاتر لەمە بەڕای ئەفلاتوون ستەمکاری بریتییە لەتاسەیەکی سەرلێشێواوو ئارەزوویەك بۆ رازیکردنی ئیرۆس، ئیرۆسێ کە دەشێت لەرێگای پەروەردەوە راست بکردرێتەوە، واتە پەروەردەکردنی ئیرۆس بەرەو بابەتە گونجاوەکان لەوانە فەزیڵەتی مەدەنیو فەلسەفی. سیاسەتمەدارییەتێك statemanship کە لەلایەن فەلسەفەوە رێنومایی بکردرێت دەبێتە مایەی سیاسەتێکی سالمو سایکۆلۆژیەتێکی تەندروست. لەگۆرگیاسدا، هەروەك چۆن لەسیمپۆزیەمو کۆماردا، دەتوانین قسە

لەسەر شەوقو ئارەزوویەکی پری مۆردیاڵ Premordial (بنەڕەنی)و موتەعالی (ترانسێندێنتاڵ) بکەین. ئارەزوو و شەوقی پری مۆردیاڵ (بنەڕەتی بنچینەیی) بریتییە لەخود هۆشیاریو ئنجا رەهەندێکی توندوتیژی بوونی سیاسیانە کە رەگی داکوتیوە لەسومۆسدا Thumos (حەماسەت) بەڵام شەوقو ئارەزووی ترانسێندێنتاڵ بریتییە لەئارەزووی راکردنو رەهابوون لەسنوورەکانی خودێتی (selfhood) لەرێگای یەك بوونەوە، وحدە الوجود، لەگەڵ ئەوشتەی کە جوانو نەمرە، واتە ریشەکەی وا لەنێو ئیرۆسدا. شەرەفو خۆشەویستی کە ریشەکانیان وان لەحەماسەتی ئیرۆسدا بریتین لەدوورێگا بەرەو سیاسەتمەداریەتێکی دروستو شوێنی رەزامەندی.

بەندی سێیەم:

ستەمکاری/ لەناوبردنی شارو خەساندنی مرۆڤو دیلکردنی عەقڵ
"تەفسیرێکی ئەرستۆییانە"

لەکتێبی یەکەمو دووەمی "سیاسەت" (The politics)دا ئەرستۆ باس لەریشەی شار دەکاو ئەوەش روون دەکاتەوە کە بۆچی ئینسان ئاژەڵێکی سیاسییەو بۆچی شار (polis) سروشتییە.

شار سەر بەو کلاسی بابەتانەیە کە بەسروشت بوونی هەیە،و مرۆڤیش بەسروشت ئاژەڵێکی سیاسییە. هەرکەسێك بەهۆی سروشتییەوە نەك بە هۆی بەدبەختییەوە شاری نەبێت یا زۆر خراپە یا زۆر چاکە.. یا ئاژەڵە یا خودایە(١).. دیارە ئاشکرایە کە مرۆڤ ئاژەڵێکی ساسییەو بەومانایەی کە هەنگ ئەو بوونەی نییە.. سروشت وەك ئێمە دەڵێین، هیچ شتێك ناکا بێ مەبەست. سروشت لەنێو هەموو ئاژەڵەکاندا تەنیا بەمرۆڤ دەسەڵاتی گوتاری بەخشیوە.(٢)

پێش ئەوەی قسە لەسەر ئەو کۆتە (اقتباس)ەی سەرەوە بکەین، گرنگە کە سەرنج بدەین لەوراستییەی کە ئەرستۆنالێت مرۆڤ ئاژەڵێکی کۆمەلایەتییە وەك ئەوەی کەرۆژانە بەهەڵە دووبارە دەکرێتەوە، بەڵکو دەڵێت ئاژەڵێکی سیاسییە، جیاوازی کۆمەڵایەتی بوونو سیاسی بوون ئاسمانو رێسمانە. کۆمەلایەتی بوون ئاستی خێزانو کۆمەڵەکانی دی پێش سیاسەت دەگەیەنێت. ئاژەڵی سیاسی کۆمەلایەتی بوون لەخۆدەگرێ بەلام کۆمەلایەتی بوون مەرج نییە سیاسی بوون لە خۆبگرێ. ئاژەڵی سیاسی واتە دەرگیربوون لەگەڵ بواری گشتیو مەدەنی (public)، بواری مەدەنیش ئەوکایەیەیە کەتێیدا گفتوگۆی سیاسی لەمەڕ هەموو رەهەندەکانی بوونەوە بەرمەبنای عەقڵ ساز دەدرێ. بەلام دەشێ کۆمەلایەتی بوون بەم ئاستە بالایە نەگا، گەر بێتو هەر کۆڕو کۆبوونەوەیەك خاڵی بێت لەگفتوگۆو پرسیار لەمەڕ ژیانی چاك کامەیە؟ چۆن بژین؟ چۆن لەکاروباری شار بگەینو هەڵی بسەنگێنین؟ چۆن فەرمانڕەوایەتی بکەینو فەرمانڕەوایەتی بکرێین؟ هەر کۆڕو کۆبوونەوەیەك خاڵی بێت لەم گفتوگۆ عەقڵیانەو حیکمەتی پراکتیکی ئەوا ناگا بەئاستی سیاسی بوونو بگرە لەقۆناغی پێش سیاسەتدایە. کاتێك باس لەستەمکاری بکەین ئەوا ئەم

جیاوازییە زۆر گرنگە لەبەرچاو بگرین، کاتێك کە ستەمکار یا رژێمێکی ستەمکاری دێت رەنگە نەتوانێت لەکۆمەڵایەتی بوونی ئێمە، واتە پەیوەندی ئێمە بەخێزانو کۆمەڵەکانی دیو دەوروبەر مانەوەبدا، هەرچەندە هەموو رژێمێکی ستەمکار لەمێژوودا، چ لەکلاسیکداو چ لەقۆناغی مۆدێرندا هەوڵی داگیرکردنی ئەو بوارەش دەدا، بەلام بەدڵنیاییەوە دێتو خۆی یەك گورزە لەسیاسی بوونی ئێمە ئەویش لەرێگای داگیرکردنی بواری مەدەنیو گشتییەوە.

بابگەڕێینەوە بۆ پێناسەکەی ئەرستۆ لەو کۆتەی کەوەرمانگرت. مرۆڤەکان ئاژەڵی سیاسین بەپلەی یەك بوونەوەری عەقلانین، ئاژەڵێکن زمانیان هەیەو توانای قسەکردنو گوتار (speech). دەتوانن تواناکانیان بخەنە گەڕ بۆ عەقلاندنو بەکارهێنانی عەقڵو بۆچوونەکانیشیان دەربارەی عەدالەتو چاکە لەگەڵ کەسانی دیکەدا ئاڵو گۆڕ پێ بکەن. لێرەوە سیاسەت سروشتییە چونکە دەخوازێ بەرزترین توانای سروشتی مرۆڤ مەشقی پێ بکردرێ کە عەقڵە. شاریش سروشتییە چونکە ئەو فەزایەیە کە ئەم توانایەی ئینسان تێیدا بەکەماڵ دەگا، تێیدا مرۆڤ بە جەوهەری خۆی دەگا، یاجەوهەری مرۆڤ تێیدا خۆی بەیان دەکا. شار لای ئەرستۆ بریتییە لەکۆمەڵە (association)، کۆمەڵەیەکی دەستەڵاتدار، کە هەموو کۆمەڵەکانی دی لەخۆدەگرێو چاولەبەرزترین چاکە دەبڕێ.

"سەرنجدانو لێوردبونەوە پێمان دەڵێ کە هەموو شارێك خۆی لەخۆیدا یەك کۆمەڵەیە،و هەر کۆمەڵەیەکیش بەنیازی مەبەستی چاکە دامەزرێندراوە، دەڵێم "چاکە" لەبەرئەوەی لەهەموو کردەوەکانیاندا ئینسانەکان لەراستیدا نیشانە دەگرنەوە لەوشتەی کە ئەوان لەوباوەڕەدان چاکە.. ئەم کۆمەڵەیە کە پێی دەڵێن شار، کۆمەڵەیەکی سیاسییە"(٣).

وەك لەئەخلاقی نیکۆماخیدا هاتووەو دواجار قسەی لەسەردەکەین، بەرزترین چاکەشی چاك ـ بوون well being یا بەختیارییە کە بەدەست دێت لەرێگای مەشقکردنی عەقڵەوە. ئەو کاتەی ئەرستۆ دەڵێ کە شار چاو لەبەرزترین چاکە دەبڕێ، مەبەستی ئەوەیە کە لەرێگەی چالاکی سیاسییەوە تاکەکان دەتوانن ئەگەرەکانی ژیانی ئینسانی خۆیان تاقی بکەنەوەو شار ئەو زەمینەیە فەراهەم دەکا، بەپێچەوانەی هەموو کۆمەڵە ـ پێش سیاسییەکانی دی وەکو خێزانو گوند کە ناتوانن ئەو زەمینەیە بخوڵقێنن، لەشاردا هەلی تاقیکردنەوەی فەزیلە هەیەو بوارێکی فراوانتر

بۆ چالاکی عەقڵ دەرەخسێنێت. سیاسەت موجادەلە (arguments) دەربارەی عەدالەتو بڕیاری سیاسی لەمەڕ کاروباری شارو دەربارەی ئەڵتەرناتیڤەکانو هەڵبژاردنیانو چۆنیەتی بەدەست هێنانیانو پرسیار لەمەڕ ژیانو چاکەو باشترین رژێم، هەر هەموو ئەمانە لەخۆ دەگرێ. شار لەسروشتی کۆمەڵە سەرەتاییەکانەوە، خێزانو لادێ، ئەو کۆمەڵانەی کەبوونیان ناچارییە نەك هەڵبژاردن، گەشەدەکا. خێزان حاڵەتێکی ناچارییە نەك هەڵبژاردنو ئامانجیش یا وەزیفەی خێزانیش بریتییە لەتێرکردنی پێویستییە فیزیکییەکان. لەخێزاندا ئینسان بۆ رۆژ دەژی. یەکەمین لادێش،، کە گەورەترە لەخێزان بریتییە لەو کۆمەڵەیەی کە لەکۆی چەند خێزانێکەوە سەرهەڵدەدا بەنیازی پێویستییە نارۆژانییەکان.

{قۆناغی دوایی تر بریتییە لەگوند (لادێ)
یەکەمین کۆمەڵەی ژمارەیەك خێزان (ماڵ) بۆ
رازیکردنی شتێك زیاتر لەپێویستییە رۆژانەکانیان..
ئەندامانی ئەو گوندە پێیان دەگوترێت کۆرپەکانی
هەمان شیر (homogalactic).(٤)}

ئەرستۆ ئەو پێویستییە نارۆژانەییانە روون ناکاتەوە کە بوونە مایەی سەرهەڵدانی لادێ، بەڵام دەشێ بڵێین کە یەکێك لەو پێویستییە نا ـ رۆژانەیی یانەی کەلادێ لەپێناویدا سەرهەڵدەداو فەراهەمی دەکا بریتییە لەئارەزوی کوڕەکان یا نەوەی نوێ بۆ جۆرێك لەسەر بەخۆیی لەخێزان.

تائێرە لەپێناسەی ئەرستۆ بۆ شار دواین، ئێستا بابچینە ناو باسەکەمانەوە کە بریتییە لە راڤەکردنی بۆچوونی ئەرستۆ دەربارەی ستەمکاری.

ئەرستۆ پۆلێنی رژێمەکان دەکا بەرمەبنای کێ حوکمیان دەکاو بەچ مەبەستێ. یا یەك کەس، یا چەند کەسێك، یا کۆمەڵە کەسێ فەرمانڕەوایەتی دەکەن، گەر فەرمانڕەوایان لەبەرژەوەندی گشتیدا حوکم بکەن، ئەوکاتە حوکمی یەك کەس بریتی دەبێت لەمۆنارکی "شاهەنشاهی"، حوکمی چەند کەسێك ئۆرستۆکراسی،و حوکمی ژمارەیەکی زۆریش دەشێ ناوبنێین "حکومەتی دەستوری". بەڵام گەر بێتو فەرمانڕەواکان فەرمانڕەوایەتی بکەن تەنیا لەبەرژەوەندی تایبەتی خۆیان، ئەوا ئەوان مەبەستی ئەسڵی حکومەت فاسد دەکەن، لێرەوە حوکمی کەسێك دەبێت بەستەمکاری (Tyranny)، حوکمی چەند کەسێك دەبێتە حوکمی ئۆلیکارشی، حوکمی زۆربەش لەقاموسی ئەرستۆدا دەبێتە حوکمی دیموکراسی. پێش ئەوەی بچینە وردەکاریەوە با ئەم بەشەی کتێبی "سیاسەت" بخوێنینەوە:

{لەکاتی مامەڵەکردنماندا لەگەڵ رژێمی
شاهەنشاهی، لەهەمان کاتدا دووشێوەی
ستەمکاریمان پێناسەکرد، لەبەرئەوەی دەستەڵاتێك
کە مەشقی پێدەکرا لەلایەن ستەمکارەوە لەهەردوو
نمونەکەدا بەمانایەك لەگەڵ شاهەنشاهیدا
یەکدەگرنەوە، هەردوو شێوەیەکی فەرمانڕەوایەتی
بەرمەبنای یاسابوون (بۆ نموونە لەنێو هەندێك
ناگریکدا، فەرمانڕەوایانێك خاوەن دەستەڵاتی
موتڵەق لەرێگای هەڵبژاردنەوە بەوجیۆ مەقامە
دەگەن.. بەشێویەك لەشێوەکان ئەم دووشێوەیە
لەستەمکاری لەیەك جیاوازن، بەڵام لەهەمان کاتیشدا
لەحوکمی شا دەچوون چونکە بەپێی یاسابوون.
لەبەرئەوەی جۆرە حوکمێك بوو لەسەر رەعیەتێکی
رازی بوو (واتە بەحوسن و رەزای رەعیەت بوو) بەڵام
لەهەمان کاتیشدا سیستەمی ستەمکارەکان بوون
چونکە فەرمانڕەوایەتی کردن، وەك فەرمانڕەوایەتی
سەروەر بوو بەپێی بڕیارە شەخسییەکانی ستەمکاران.
شێوەی سێیەمی ستەمکاری هەرچەندە زۆر
توندڕەوە بەڵام تەواو پێچەوانەی شاهەنشاهی
موتڵەقە. هەر فەرمانڕەوایەك کە پێویست نەبێتو
ناچار نەکرێت کە لەخۆی لێپرسراوبێت،و بەسەر
خەڵکیدا حوکم وەك یەكو بگرە بەسەر کەسی
لەخۆی باڵاتریش، تەنیا لەبەرژەوەندی خۆی نەك
بەرژەوەندی ئەوانەی کە حوکمیان دەکا، ئەوا ئەو
مەشقی ستەمکاری دەکا بەمانای سێیەم، ئەو
دەمێنێتەوەو خۆی دەسەپێنێ بەرەغمی ئیرادەی
خەڵك، چونکی هیچ کەس بەئیرادەوە تەسلیمی ئەو
جۆرە حوکمە نابێت گەر ئەو ئازاد بێت.(٥)}

کەواتە ستەمکاری بریتییە لە هەڕەمەکی تاکەکەسێك کە لەبەردەم هیچ کەسو هیچ هێزێکدا لێپرسراو نییە. سیستەمێکە کە میکانیزمی لێپرسینەوەی دەستەڵاتی نییە،و

کەسی ئازادیش ناتوانێ لەژێر سایەی ئەو سیستەمەدا بژی، بەمانایەکی دی سیستەمێکە کە ئازادی زەوت دەکا. لای ئەرستۆ کەسی ئازاد ئەو کەسەیە "کە بۆخۆی دەژی نەك بۆکەسێکی دی". یاخود کەسی ئازاد ئەو کەسەیە کە بەپێی فەرمانو ئیرادەی کەسێکی دی ناژی، ستەمکاری ئەم حاڵەتە دەشێوێنێو لێرەوە دەبێتە مایەی ئینکارکردنی نەك هەلومەرجی ئازادی بەڵکو خودی ئازادیش.

لەبەرئەوەی بۆچوونی ئەخلاقیو سیاسی ئەرستۆ دانەبڕاوە لەبۆچوونی میتافیزیقای ئەو، کەواتە سەرەتا بەلانی کەمەوە پێویستە ئاماژەیەك بەکردارو چوارهۆکە بدەین. کێشانی وێنەیەك سەبارەت بەمیتافیزیقای ئەرستۆ یارمەتیمان دەدا کە لەمەسەلە سیاسییەکان کە مەبەستی ئێمەیە لێرەدا باشتر بگەین، بەتایبەت چەمکی کرداری سیاسیو ئامانجی رژێمی سیاسی. سەرەتا ئەرستۆ جیاوازی دەخاتە نێوان فعل یان واقیع (actuality)و ئەگەرێتی یان الامکانیە (potentiality)، جیاوازییەك لەنێوان بوونی توانای کردنی شتێك یا بوون بەشتێك لەگەڵ بەواقعی کردن، بەفیعلی کردنی شتێك یا بەفعلی بوون بەشتێك. بۆنمونە من توانای ئەوەم هەیە کە مەلە بکەم، واتە پۆتاسۆن، یا ئەگەری ئەوەم هەیە، بەڵام لەئێستادا، لەراستیدا، لەواقیعدا من نازانم مەلە بکەم، کاتێك مەلەبکەم، یافێربیم چۆن مەلەبکەم ئەوکاتە من توانای مەلەکردنم بەواقیعی کردوە (actualize)، واتە ئەگەری مەلەکردن دەکەمە واقیعی. فعلی (actuality) لە پەیوەندیدا لەگەڵ ئەگەرێتی (potentiality) وەك پەیوەندی ئەوپیاوە وایە کە دەبینێ لەگەڵ ئەوپیاوەدا کە چاوەکانی داخستوە. ئەو پیاوەی کە چاوی داخستوە بینەرێکە لەرووی بوون بەهێزەوە، ئەوپیاوەش کەدەبینێو دەڕوانێ ئەو لەواقیعدا بینەرە. زیاتر لەمە بوون بەشتێك (actuality) بریتییە لەوەزیفە (function)ی بوونەوەرێکی واقیعی، بۆ نمونە بینین وەزیفەی چاوە، لای ئەرستۆ بوون بەشتێك پێشتردێت لەرووی زەمەنەوە. ئەگەرێتی (potentiality) لەخۆیدا مانای نییە، بەڵکو ماناکەی بەستراوەتەوە بەبوونی واقیعییەوە. ئەگەرێتی لەرێگای ئەوەی کە هەیە، کە دەتوانێ ببێ، دەشێ بزانرێو بناسرێ وەك ئەوەی کە هەیە. بوون بەشتێك (actuality) لەرووی زەمەنەوە پێش وەختە (priori) لەبەرئەوەی بوونی واقیعی لەبوونی پۆتاسیۆن، ئەگەرەوە، دێت لەرێگای کرداری بوونێکی ترەوە کە خۆی بوونێکی واقیعییە. بۆ نمونە کەسێك ئەگەری بوون بەزانابوونی هەیەو تەنیا ئەوکاتە دەبێتە زانایەکی واقعی یان فعلی گەر ئەومەشق ببینێت لەسەر زانست، رێنومایی بکردرێت لەلایەن زانایەکی فعلییەوە. زیاتر لەمە بوون بەشتێك (actuality) بریتییە لەدوا پرنسیپی شەرحکردن. بەشێکی چاکی لێکۆڵینەوەی ئەرستۆ پێکهاتوە لەئاماژدە بۆکردنی ئەوەی کە چۆن مادە، یا

ماتەریاڵەکان رێکخراون لەودیدەوە بەلەبەرچاوگرتنی چەند وەزیفەیەکی دیاریکراو. بۆ نمونە، چاو ئەوکاتە دەناسرێتەوەو پێناسەدەکرێتو راڤەدەکرێ کە نیشاندرا کەماتەریاڵەکانی وارێکخراوە کە ببینێ، لێرەدا بینینو وەزیفەی بینین ناوکی راڤەکردنەکەیە. کاتێ وێنەی فیزیکی گشتی کامڵ دەبێ کە بتوانین بونە سروشتییەکان بەگشتی وەسف بکەین، لەهەموو میکانیزمەکانی جوڵە بگەین کە دەبنەمایەی هێنانی ئەم بوونانە بۆ بوون. لێرەوە، شێوە هەمیشە هاورێیە لەگەڵ مادە (ماتەریال)بوونی واقیعی لەگەڵ ئەگەری بوون، چەمکە بنەڕەتیەکانی فیزیا قسەلەم یەکێتییە دەکەن، ئەمەش کە پەیوەندی بەم یەکێتییەوە هەیە بریتییە لەتیۆری هۆکان (چوار هۆکە). بەڕای ئەرستۆ، چوار هۆهەن، یەکەم هۆی ماتەریالی، کە لێوەی شتی شوێنی مەبەست دروستدەکرێ، بۆ نمونە برۆنز، دووەم، هۆی شێوەیی (formal) واتە شێوەی یا ئایدیای پەیکەر لەعەقڵی هونەرمەندا، سێیەم، هۆی فعال(efficient)، یا چالاك کە بریتییە لەهونەرمەندەکە،و چوارەم، دواهۆ، واتە پەیکەرەکە.

ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە لەرێگای لەبەرچاوگرتنی پەیوەندی مادەو شێوەوە، چوار هۆکەوە، ئێمە لە چەمکەکانی وەکو شانس،و عەفەویەت (spontaneıty)دەگەین. ئەم چەمکانە ئاماژدە بۆ دەرنەکەوتنی، یانەبوونی هۆکان ناکەن، بەڵکو بەپێچەوانەوە ئاماژدە بۆ ئەوەدەکەن کە یاهۆکان لەبەختی ئێمەن یان بەئاراستەی بەدبەختیو بێ شانسی ئێمەدا کاردەکەن. لێرەوە دەشێ کە ئەم پارچەیە لەکتێبی میتافیزیك بخوێنینەوە:

ئەم پیاوە بەرێگای توندوتیژی دەمرێت، گەر
لەماڵ بڕواتە دەرەوە، ئەو لەماڵ دەڕواتە دەرەوە ئەو
کاتەی تینووی دەبێت، تینووش دەبێت ئەو کاتەی
شتێکی دی رووەدەدا، بەم شێوەیە ئێمە بەوشتە
دەگەین کە ئێستا ئامادەیی هەیە، یاخود
هەندێ رووداوی رابردوو.. .. هەمووشتێك
کەدەبێت بەناچاری دەبێت، بۆ نموونە حاڵەتێکی
ناچارییە کە ئەوکەسەی بژی رۆژێك دێ بمرێ،
چونکە هەلو مەرجەکە ئامادەیە. جائەو بەتوندوتیژی
یا نەخۆشی دەمرێت ئەمە جارێ دیاری نەکراوە،
بەڵکو پەیوەندی بەرووداني شتێکی نرەوە هەیە.
ئاشکرایە کەپرۆسەکە دەگەڕێتەوە بۆ خاڵێکی
دیاریکراوی دەستپێکردن.(٦)

سەیرکردنی جیهان لەدیدی میتافیزیقی ئەرستۆوە واتە بینینی جیهانێك كە لەگۆڕاندایە. هەربەشەی بەرەو بەدستهێنانی ئامانجێك دەبزوێ. کردار بەمەبەستی ئامانج لەشتەکاندا ئامادەیی هەیە. شتەکان لێرەوە دەێنەبوونو لێرەوە هەن. "درەختەکان گەڵا دەردەکەن لەبەرخاتری بەروبوومو رەگەکانیاندا بەناو زەویدا شۆڕدەکەنەوەو لەبەرخاتری گە شەدەکەن، ئاشکرایە کە ئەم جۆرە هۆیە (operative) لەشتەکاندا، ئەو شتانەی کەدێنەبوونو بەسروشت هەن".(٧)

لەبەرئەوەی ئینسانەکان بەشێکن لەسروشتو ئامانجیان هەیە، لەبەرئەوەی شتێك هەیە بەناوی جەوهەری ئینسان کە دەبێت هەولٌ بدەین پێی بگەین، گەر بێتو ئەم جەوهەرە بناسین، یا ئە هۆیەی فعال، (کاریگەرە (operative) لەئینسانەکاندا یاخود مەبەستو ئامانجی ئینسانەکان، ئەوا ئەوسا دەتوانین وەڵامی کۆمەڵیٚ پرسیاری سیاسی دەربارەی ئینسان بدەینەو، دەتوانین بزانین چۆن هەڵسو کەوت بکەین، کام دامو دەستگای سیاسی پێویستە بۆ بەواقیعی کردنی ئەگەرە ئینسانیەکانمان.

لەکتێبی "ئەخلاقی نیکۆماخی" (The Nikomachean Ethics)دا دەخوێنینەوە.

هەموو هونەرێك و هەموو لێکۆڵینەوەیەك، بەهەمان
شێوە هەموو کردارێك و هەوڵێك، نیشانە لەچاکەیەك
دەگرێتەوە، لێرەوە چاکە (The good) بەدروستی
واپێناسەکراوە وەك ئەوشتەیە کە هەموو شتەکان
چاوی لێدەبڕن "کەواتە گەر چالاکییەکانمان
ئامانجێکیان هەبێت کە ئێمە دەمانەوێت لەبەرخاتری
خودی ئەو ئامانجە، خۆ لەبەرخاتری ئەویش هەموو
ئامانجەکانی ترمان دەوێ، گەر ئێمە ئیختیاری
هەمووشتێك نەکەین لەبەر خاتری شتێکی دی"
(ئەمە دەبێتە مایەی دووبارە بوونەوەیەکی هەمیشەیی
بەو شێوەیەی کەمەبەستی ئێمە بیٚ ئامانج و بیٚ سوود
دەبێت). کەواتە ئاشکرایە ئەم ئامانجە دەبێت
چاکترین ئامانج بێت، باڵاترین چاکە. ئایا ئەم خود
بەخودە ئەو مانایە ناگەیەنێت کە زانینی چاکە
گرنگی خۆی هەیە بۆ ئێمە بۆبەڕێوەبردنی
ژیانمان.(٨)

لەنێوان ئامانجەکاندا، ئەرستۆ ئامانجێك دیاری دەکا کە ئینسانەکان چاوی لێدەبڕن ئەویش بەختیاری (eudaimonia) یاخود چاك ـ بوون ـ ە(well - being).

چاکەی هەرشتێکی تایبەت چییە؟ بەدڵنیاییەوە بریتییە لەو مەسەلەیەی کە هەرشتەو هەمووشتێك لەبەرئەو بەئەنجام دەدرێن. لەزانستی پزیشکیدا ئەم شتە تەندروستییە، لەستراتیژیەتدا، سەرکەوتن ، لەبیناسازیدا، ساختمان، شتی جیاواز لەهونەرە جیاوەزەکاندا، بەڵام لەهەموو کردارێکدا ئەو مەسەلەیە بریتییە لەئامانج، چونکە لەبەر ئامانجەکە هەموو شتەکانی دی روودەدەن.

دەربارەی ئامانجی کردارەکانی ئینسانیش ئەرستۆ درێژە بەقسەکانی دەداو دەڵیٚ:

بەختەوەری "چاك ـ بوون"، لەهەمووشت زیاتر
ئەو ئامانجەیە، لەبەرئەوەی ئێمە هەمیشە
هەڵدەبژێرین لەبەرخاتری خودی خۆی، لەبەرهیچ و بۆ
هیچ هۆیەکی دی نا. بەختەوەری جیاوەزە لەشەرەف،
لەچێژ، لەتوانای عەقڵیو بەگشتی لەخاسیەتە
چاکەکان. ئێمە هەڵیان دەبژێرین بەشێك
لەبەرخاتری خۆیان، بەڵام بەدڵنیاییەوە
هەڵیاندەبژێرین لەبەرخاتری بەختەوەری خۆمان.
لەوباوەڕەوە کە رۆڵێکی گرنگ دەبینن
لەتەشویقکردن و گەیشتن بەبەختەوەری.(٩)

چاك ـ بوون یا بەختەوەری ناشێت شتێك بیٚ لەودیو سنورەکانی ژیانی ئێمەوە، لەبەرئەوەی هەموو ئامانجەکان کوورت دەبنەوەو ورد دەبنەوە بۆ ناو چالاکیو چاك بوون . ئەرستۆ لێرەدا سیٚ شێوەی ژیان دیاری دەکات. خەڵکانی گشتی سەرقاڵی زاوزیٚو بەدەست هێنانی چێژن، کەسانی ناوازە چاو لەچێژی مەدەنی، گشتی، دەبڕنو توێژێکی دیکەش هەن، فەیلەسوفەکان کە سەرقاڵی ژیانی عەقڵێن.

ژیانێکی ویستراو دەبێت هەر لەسەرەتاوە ببێتە مادەی ئیمتحانێکی نەقدی (هەروەك چۆن لای سوکرات)، واتە بەکارهێنانی عەقڵ، لۆگۆس، ئەوەی لەئینساندا خاسیەتێکی بنەڕەتییەو لەرێوەی ئینسان دەناسرێتەوە بەکارهێنانی عەقڵە. عەقڵ چالاکییەکی ئینسانییە.

لۆگۆس کە لەرێوەی ئینسان لەئاژەڵەکانی دی جیادەکرێتەوە واتە عەقڵ، بەمانا لاتینیەکەی (ratio) بەڵام عەقڵ یانی چی؟ لۆگۆس (عەقل) کۆمەڵیٚ مانای هەیە

(قسه) گوتـار (دیسکۆرس)، حیساب کـردن، فۆرمیلـه کـردن، torecken، فـاکولتی (واته عەقڵ وەك بەشێك بەرانبەر ئارەزوو و سومۆس (spirit)، گێڕانەوە،و ئنجا واتـه گوزارەیەك. گەر سەیری ئەدەبیاتی ئەرستۆبکەین ئەو لۆگـۆس بـەم هـەموو مانایانـه بەکاردەهێنێ. تا کاتی ئەرستۆ لـەیۆنانی کۆنـدا لۆگۆس چـەند مانایـەکی دەگـەیاند سـەرەکیترینیان وتەیـەکی عـەقلانی کـراو، زمـانێك وەك تـەعبیرکردن لـەفیکر وەك جیاکردنەوەی لەتەنیا دەربڕینـی دەنـگ، ئەرستۆ لەبـەکارهێنانی عـەقڵدا (لۆگـۆس) مەبەستی هـەموو ئـەو رەهەندانـەی ژیـانی ئینسـانه کـه زمـان گەیەنەرەکەیـه، ئامڕازەکەیە، لێرەوە لۆگۆس وەك گوتار (دیسکۆرس) خۆی تۆخ دەکاتەوە.

بۆ ئـەوەی لەکاریگـەریو بەرئـەنجامی ئـەم بەکارهێنانـەی ئەرستۆ بـۆ لۆگـۆس تێبگەین دەبێـت بپرسـین ئەوشـته چییـه کـه مایـەی جیاکـەرەوە (differentiation)و خاسیەتی ژیانی ئینسانەکانە؟ ئەوشـتەی لـەرووی بنەڕەتییـەوە ئینسـانییە بریتییـه لەژیان لەنێو شاردا، گـەر ئـاژەڵ سروشـتی هـەبێت، ئینسـان ژیـانی سیاسـی هەیـه لەڕێگای گوتارەوە، واتـه عەقڵـەوە، هەمیشـه بـەژێر تاقیکردنـەوەی عـەقڵیدا دەڕوا، دیـاره لـەپاڵ بەشـداریکردنی سیسـیانەدا. ئـەوە دەسـتەڵاتی عەقڵـه کەئینسـان جیادەکاوە، هەر ئەوەشه مایەی پرسیار کردن لـەژیانی چاکـتر، یا باشـتر، ئەمـەش خود بەخود هەم لەشاردا دەبێتو هەم پرسیاریشه لەخودی شـار. پرسـیاری" چۆن دەبێـت بژیـن" لـه هـەناویدا پرسـیارکردن لەشـارو چۆنیـەتی شـارو چۆنیـەتی بەڕێوەبردنی شار لەگەڵ خۆهەڵدەگرێ، چونکه تەنیا خوداو ئاژەڵ لەدەرەوەی شـار دەژیـن. هـەرچی وەڵامێکیـش بەدەسـت بـهێنین ئـەوا لـەنێو گوتـاردا دایدەرژێنـەوە، ئەمەش واتا ئامانج (telos)ی خـوازراو بـۆ ژیـانی ئێمـه دەگۆڕێتـه سـەر مەبەشـتێکی هۆشیارانه، لەدوا قۆناغدا واته بەعەقڵی کردنی پرسیارو گەڕان بەدووی وەڵامدا.

چاکـەی ئینسـان لـێرەدا وا خـۆی بـەیاندەکات وەك چالاکییـەکی رۆح بەرمـەبنای فەزیڵەت (vrtue). لەیادمان بێت کە لـەزمانی یۆنـانیدا وشـەی چـاك واتـه (agothos)، پیاوی چاك (agathos) ئـەو پیاوەیـه کـه ئازایـه، خـاوەنی رۆحێکـه کـه گرنگـی دەدا بەبواری مەدەنیو خاوەنی جێو مەقامێکه لەبواری مەدەنیدا. بەڵام ئەرستۆ ووشەی (agathos) بەکارناهێنێ بـۆ کەسـێ کەشـتەکان بـەچاکی ئـەنجام بـدا، بـەڵکو وشـەی (spondaios) بـەکاردەهێنێ، ئـەو وشـەیه لـەرووی ئیتمۆلۆژیکییـەوە واتـه "جیـدی - serious" راستگۆ یا پڕ لەحەماس. لێرەوە چاك بوون لەشتێکدا، چ لێدانی گیتار بێت یا هەرشـتێکی دی، یـاخودی ژیـان، واتـه وەرگرتنـی ئەوشـتەو ژیـانیش بـەجیدی. ئەوانەی ژیان بەجیدی وەردەگرن خۆیان جیدین، ئەمەش مانا ئەرستۆییەکەیەتی.

لای ئەرسـتۆ ژیـانێك تـەرخان کرابێـت بـۆ تێڕامـانی فەلسـەفیژیانێکی پـڕ بەختەوەرییە، بەڵام بەختەوەرترین کەس ئەوکەسەیە کە ژیانی تـەرخان کـردووە بـۆ تێڕمانی فەلسەفیو کرداری سیاسی. بەختیاری چالاکییە، ئەنجامدانی کرداری چاكو نەجیب. ئەرستۆ ناوی دوو کەسایەتی یۆنانی دەهێنێ وەك نمونەی کەسی بەختەوەر کـه ژیانیـان تێکەڵەیـەك بـوو لـەتێڕامانی فەلسـەفیو چـالاکی سیاسـی، ئـەو دوو کەسایەتیەش: سۆلۆنو پێرکلیس.

کاتێك تێگەیشتین کە ژیـانی چـاك تـەنیا دەشـێ لەشـاردا (polis) فەراهـەم بێـت، ئەمـه بـەناچاری ئـەو ئەنجامـەمان دەداتـێ کەسیسـتەمی سیاسـی پێویسـته بـۆ فەراهـەمکردنی چاکـترین ژیـان، لـێرەوە پێویسـته جـارێکی دی چـاو بـەکتێبی "سیاسەت"دا بخشێنینەوەو کەمێك دوورو درێژتر لەسەر شار قسەبکەین.

شـار جۆرێکـه لـەهاوکاری کـردن، کۆمەڵـه (association) یـا جڤـات (Koinonia – community) واته کۆمەڵه کەسێك کە لەکۆمەڵێ بەهاو پرنسیپو شتو مەسـەلەدا هاوبەشـن. لای ئەرسـتۆ تاکـه هاوکـاریکردنێك هەیـه کـه لـەوانی دی بەدەسـتەڵات تـرەو زیـاتر ئامـانجو مەبەسـتەکان لـەئامێز دەگرێـت ئـەویش هاریکـاریکردنی سیاسـییە. لـێرەدا دەبێت بۆ چوونـی ئەرستۆ جیابکەینـەوە لـەو بۆچوونه بـاوەی کـه دەڵێـت "دەوڵـەت" تـەنیا وەك ئـامڕازێك ئیش دەکا، ئـامڕازی دەستی کۆمەڵە تایبەتییەکان کە کۆمەڵگا پێـك دەهێنـن. جیـاوازی نێـوان دەوڵـەتو کۆمەڵگا مەسەلەیەکی غەریبە بەئەرستۆ. شار ناشێت لەگەڵ دەوڵەتدا تێکەڵ بکرێنو بکرێنەیـەك،و دەسـتەڵاتێکیش کـه ئەرسـتۆ بەشـاری دەدا هیـچ پەیوەندییـەکی بـه سـەربەخۆیی یاسـایی (Juridical soveringnty)یـەوە نییـه، ئەمـەی دوییـان بەشـێکه لەوێناکردنی مۆدێرنانە بۆ دەوڵەت. شتراوس لەم ڕووەوە دەڵێت:

{ئەمڕۆ ئێمە کە قسە لەسەر "دەوڵەت" دەکەین،
وا لەدەوڵەت دەگەین وەك شتێکی جیاوازو دژ
لەبەرانبەر "کۆمەڵگا"دا، ئەمە لەکاتێکدا "شار"
پێکهاتووە لەدەوڵەتو کۆمەڵگا. بەدیقەت تر بڵێین،
شار دەگەڕێتەوە بۆ پێش جیاکردنەوەی کۆمەڵگاو
دەوڵەت. نزیکترین ووشەی ئینگلیزی کە مانای شار
بگەیەنێت بریتییە لە "the country" "وولات"،
ئینسان دەتوانێ بڵێ "وڵاتەکەم راستە یا هەڵەیە،
بەڵام ناتوانێ بڵێ کۆمەڵگاکەم راستە یا هەڵەیە".
شار دەشێ بەکاربهێنرێ وەك هاومانای "خاکی
باووباپیران". لەگەڵ ئەمەشدا ناشێت جیاوازی نێوان

"شار"و "وولات" پشت گوێ بخردرێ.. ئەلتەرناتیڤی "شار" جۆرێکی تر نییە لە دەوڵەت، بەڵکو "عەشیرەت " یا "نەتەوە"یە وەك شێوەیەکی نزمتر لەشار. گەر نەڵێین شێوەیەکی بەربەری، کۆمەڵگایەك کە جیاوازو دژی شارە کە ناتوانێت شارستانێتیی و ئازادی پێکەوە گرێ بدات.. لەکاتێکدا بۆ هاونیشتمانیانی مۆدێرن هاومانای شار، یاموقابیلی شار بریتییە لەوڵات، ئەوا بۆکەسی تیۆریست (theoritieal man) ئەو موقابیلە بریتییە لەیەکێتی دەوڵەت و کۆمەڵگا کە خۆی دەگۆڕێ "بەکۆمەڵگایەك"و ئنجا "شارستانێتی"و"کلتور" (١٠)

شار وەك شێوەیەکی کۆمەڵەی ئینسانی نەك جیاوازە لەرووی جەوهەرییەوە لەکۆمەڵە پێش سیاسییەکان (خێزان و عەشیرەت)، بگرە جیاوازیشە لەفەرمانڕەوایەتی شا بەسەر عەشیرەت و خەڵکیدا. شار لەحوکمی شاهەنشاهی (kingship) جیادەکرێتەوە لەبەرئەو حەقیقەتەی کەشار بریتییە یان دەیەوێت ببێت بەهاوکاریکردنی ئینسانەکان کە دەیانەوێت ئازادو یەکسان بن. ئەم جیاوازییە جەوهەرییە. ئەم پێکەوە گرێدانەی ئازادی سیاسی و هونەری سیاسی بریتی نییە لە جەوهەری شار.

لای ئەرستۆ بۆ گەیشتن بەیەکێتی لەنێوشاردا، پەیڕەویکردن لەهەندێ ڕێگا وەك هەڵوەشاندنەوەی خێزان و موڵکداری و باوەڕ هێنان بەهاوبەش بوونی موڵکداری، ئەمانە هەر هەموو لای ئەو مەحاڵن و شوێنی ڕەتکردنەوە. هەڵوەشاندنەوەی خێزان لەجیاتی ئەوەی کە "هاوڕێیەتی"و ڕۆحی دۆستایەتی لەنێوان هاوڵاتیاندا بەهێزبکا، لەراستیدا دەبێتە مایەی لاواز کردنی هاوڕێیەتی و لەناوبردنی هەستی سەربەخێزانێك بوون، کۆمۆنیست بوونی، یا هاوبەشی بوونی بە کۆمەڵی موڵکداری، دەبێتە مایەی ئەو چێژە ڕەوایەی کە ئینسانەکان دەیبینین لەو شتانەی کە هی خۆیانە، ئنجا لەناوبردنی چاکەی ئازادی، بێ ئەوەی ئەمانە هیچی ئەو هۆیانە بنەبڕبکا کە دەبنە مایەی کێشمەکێش و دژایەتی لەسەر شمەکەکان شار نابێت و ناتوانێت هەوڵی ئەوە بدا کە ئەو یەکێتییەی بەرژەوەندی ناو قەبیلەو عەشیرەت و خێزان دروست بکاتەوەو یا چاوی لێ ببڕێ. شار لەهەمەچەشنەیی و هەمەرەنگیەکەیدا، پێویستە پشت بە

پەروەردە ببەستێت بۆ بەدیهێنانی یەکێتییەکی هاوبەش، "(١١) یاخود لەڕێگای کاریگەری هەریەك یا هەرسێ "فەلسەفەو خوو عادات و یاسا".

هەڵەیەکی گەورەیە کە وابزانین کەشار تەنیا پێکهاتوە لەبەشداریکردن و کۆبوونەوە لەسەر خوانی شمەك و پێویستییە ماتەریالیەکان. شار لەکۆمەڵە یەکە کەپێك هاتووە، بەمانا بنەڕەتییەکەی ، لە کۆبوونەوەو هاوڕابوون لەسەر هەندێ راو بۆچوون لەمەڕ چاکەوە، یاخود دروست ترین شێوەی ژیان. شار لای ئەرستۆ بریتی نییە، وەك ئەوەی لیبرالیزمی مۆدێرن دەیبینێت، لەوەی کە جۆرێك بێت لەبەرەی (تحالف) نێوان ئەندامەکانیدا بۆ ڕێگاگرتن لەڕوودانی ناعەدالەتی و، بەرەیەك بێت بۆ فەراهەم کردنی ئاڵو گۆڕی ئابووری و یاساش گەرەنتۆر (زامنەکە) بێت، نا بەڵکو والەشار بگەین کە بوونی هەیە نەك تەنیا بۆ خاتری گوزەران بەڵکو بوونی شار بۆ خاتری ژیانێکی چاك و نەجیب و بەختیارە.

بەڵام ئامانجی شار بریتی نییە تەنیا لەفەراهەمکردنی گوزەران، بەڵکو ڕەخساندنی هەل و مەرجێ بۆ ژیانێ کە چاکە. گەر وانەبێت شار دەبێتە شوێنی کۆبوونەوەی کۆیلەو ئاژەڵەکان نەك ئینسانەکان، ئەمەش مەحاڵە چونکە کۆیلەو ئاژەڵ لە بەختەوەریدا هاوبەشی ناکەن،و لەژیانێکیشدا کە هەڵبژاردن لەخۆبگرێ بەشداری ناکەن.. مەبەستی شار هەروەها دەبێت لەوەزیاتر بێت کە تحالفێکی سەربازی بێت بۆ پاراستنی عەدالەت.. ئیدی بەڵگە نەویستە کە ئەوشتەی کە بەرەسەنی پێی دەگوترێت شار نەك تەنیا بەناو ئەوە ئەو شارەیە کە غەمی فەزیڵەت (virtue) دەخوا. گەر وانەبێت دەبێتە کۆمەڵەیەك کە هیچ نییە جگە لەتحالفێکی سەربازی کە تەنیا لەڕێگای شوێن و مەوقع و سنورداری جوگرافییەوە جیاواز دەبێت لەوتحالفانەی کە بەشەکانی بەشدار بوو لێك دوورن، لەهەل و مەرجێکی ئاواشدا یاسا تەنیا دەبێتە ڕێککەوتن، یا خود وەك لیکۆفرۆنی سۆفستائی دەیگوت: تەنیا "زامنێکی عەدالەت" کەناتوانێ کارێ بکا هاوڵاتیان عادلبن و چاك.(١٢)

کەواتە تەنیا لەشاردا ئینسان دەتوانێ ئەگەرەکانی تاقیبکاتەوەو ژیانێك بژی کە چالاکەو بەرمەبنای فەزیلەت. لەسەرەتاوە گوتمان شار حاڵەتێکی سروشتییە، بەڵام ئەمە نابێت والێك بدرێتەوە وەك ئەوەی کە شار ئۆرگانێکی سروشتییەو خود بەخود گەشەدەکا شار خۆی لەخۆیدا گەشەناکا، شارەکان بەهۆی چالاکیو لەلایەن ئینسانەکانەوە دادەمەزرێندرێن. لەیادمان بێت هەندێ رەهەندی مرۆڤایەتی هەیە کە دژ بەشارو ئامانجی شارە.

ئینسان باشترین ئاژەڵە ئەوکاتەی کە دەستی بەگەشەکردنی تەواوی خۆی دەگا، بەڵام لەهەمان کاتیشدا بەدترین ئاژەڵی ئاژەڵەکانە ئەوکاتەی لەیاساو عەدالەت جیادەبێتەوە.. ئینسان بەکۆمەڵەچەکێکەوە لەدایك دەبێ کە دەتوانێ بەکاریان بهێنێو لەخزمەت حیکمەتی عەمەلیو فەزیلەتدا، زۆر ئاسانە بۆی کە بەکاریان بهێنێ بۆ مەبەستو نیازی تەواو پێچەوانەی حیکمەتی عەمەلی. کەواتە ئینسانی بێ فەزیلەت بەر بەریترین بوونەوەرە نادروست ترینو بێ ئەخلاقترینو خراپترینیش دەربارەی مۆڵەتی سێکسو..

شار لەخۆیەوە گەشە ناکاو ناتوانێ بەئامانجەکانی بگا بەبێ چالاکیو حیکمەتی سیاسەتمەداران. لەرێگای بیناکردنو دامەزراندنەوەو بڕیارو هەڵبژاردنەوەیە کە ئینسانەکان دەتوانن تەجاوزی کەڵکەڵەو ململانێ وەحشیەکان بکەنو چاو لەمەدەنیەتێك ببڕن کە دەتوانن پێی بگەن. شار دێتەبوون لەبەرخاتری ژیان، نەك تەنیا بۆ کۆمەك کردن لەبەدەست هێنانی پێویستییەکاندا، بەڵکو بۆخستنی ململانێکانی کە سەر هەڵدەدەن بۆ نێوچوار چێوەیەکی یاسایی. گەر فیکرو چالاکی ئینسان -و ئنجا شارەکانیش، دابڕێن لەئامانجە ئەسڵییەکان، بێسوود دەبن، لەمەزیاتر بگرە دەبنە شوێنی مەترسی. گەر ئینسانەکان کاراکتەریان ترانسێند، بەجێ نەهێڵنو بەرزنەکەنەوە ئەوا بەرزترین خزمەتی نزمترین دەکا. تەجاوزکردنی سروشت لەلایەن مرۆڤایەتیەوە بەمانایەك هۆکارێکە بۆ رازیکردنو تێرکردنی سروشتی خۆی. سروشت لەهەردوو ماناکەدا لەدڵی ژیانی سیاسیدایە داکۆکی ئەرستۆ لەسروشتی بوونی شار دەبێت وابېینرێت وەك وەڵامێکی توند دژ بەسۆفستائییەکان کە پێیان وابوو کە شار پێچەوانەی سروشتەو لەسەر هێزەوە بیناکراوە ئەم

موجادەلەیەی سۆفستائیەکان، ئەفلاتوون لەهەردوو دایەلۆگی کۆمارو گۆرگیاسدا مامەڵەیان لەگەڵ دەکا. لێرەدا ئەرستۆ هاوڕای ئەفلاتوونە بەڵام رەخنەی خۆشی هەیە لەئەفلاتوون.

بەڕای ئەرستۆ، پێشنیاری سوکرات سەبارەت بەکۆمۆنیزم، هەڵەی ئەو گریمانکاریانە نیشاندەدا کە ئەو دەیانکا بەرامبەر بەسیاسەت. یەکێتییەکی توندڕەو زیاد لەپێویستی کە سوکرات خەونی پێوەدەبینێت، بەڕای ئەرستۆ، ئامانجێکی هەڵەیە، چونکە جیاوازییەکان لەناودەبا، ئەو جیاوازیانەی کە شار لەسەریان دامەزراوە شار نابێت هۆمۆ جینیۆس (متجانس)بێت، چونکە لەهەمەچەشنەیی (diversity) پێك هاتووە، یەك بوونی شار ئەو هەمەچەشنەییە وێران دەکاو بەمەش خودی شار وێران دەبێت، ئەوکاتەی شار دەبێتە یەك، یا یەك دەگرێ بەمانا سوکراتییەکەی، زیاتر دەبێت بەیەك کەس،و لەوحاڵەتەدا زیاتر لە خێزان دەچێ وەك لەوەی لەشار بچێ، فیکر دەبێتە شوێنی مەترسی بۆ ژیانی سیاسی ئەوکاتەی هەوڵ بدا کە کۆمەڵەیەکی ئاڵۆزی وەك شار سادەبکاتەوە. بابزانین شار بە چ مانایەك کیانێکی ئاڵۆزە.

لەکتێبی "سیاسەت"دا دەبینین کە شار کۆمەڵەی کۆمەڵەکانە، لەخێزانو کۆبوونەوەی خێزانەکانەوە هاتۆتە بوونو خێزانیش لەپەیوەندی پیاوو ژنو سەروەرو کۆیلە پێك هاتووە. لێرەوە ئەو هەمە چەشنەیی‌یەی کە شاری لەسەر دروستکراوە لەسروشتی ئینسانەکانەوە هاتووە، ئەوانەی کە بەرێگای جیاوازو هەمەچەشنەو بەپلەی جودا جودا گەشە بەتوانا فیزیکیو هونەریو فیکرییەکانیان دەدەن.

ئەم جیاوازییانەی نێوان ئینسانەکان کە بریتییە لەهەمەچەشنەیی شار، لەخێزانەوە سەرچاوە دەگرێ، ئەو خێزانەی کە کۆمۆنیزم لەناوی دەبا. هەروەها ئەرستۆ قسە لەپەیوەندی منداڵانو دایكو باوکانو لێك چوونیان دەکا، ئەو لێکچونانەی کە خێزانێك لەخێزانێکی دی جیادەکاتەوە. ئەو جیاوازیانە پێویستن بۆ پاراستنی هەمەچەشنەیی شار. ئەرستۆ پێی وایە گەر ئینسانەکان نەزانن دایكو باوکیان کێن، ئەو کۆمۆنیزمەی "کۆمار" هەوڵی بۆ دەدا بەڕای ئەرستۆ، ئەوان ناتوانن ببنە پاسەوان دژی ئەو تاوانانە بوەستنەوە کە رەنگە دژیان ئەنجام بدرێت یا خۆیان ئەنجامی بدەن.

ئەمە چەند بەرئەنجامێكی تری خراپە كە ناشێ
دووره پەرێزیان لێكردرێت لەلایەن ئەوانەی كە
دەیانەوێت كۆمەڵەیەكی لەوشێوەیە دروست بكەن.
اهانە، مرۆڤ كوژی، چ بەمەبەستو چ بێ مەبەست،
دوژمنكاریو شێواندنی سومعە، ئەمانە زۆر ناپیرۆزن
گەر بێتو ئەنجام بدرێن دژ بەدایك یا باوك یاخزمان،
هەروەك چۆن ئەنجام بدرێن دژ بەكەسانی غەریبە.
لەگەڵ ئەمەشدا ئەو تاوانانە روو دەدەن گەربێتو
كاتێك خەڵكی نەزانن كێن كەسو كارو
خزمەكانیان. كاتێكیش روویاندا، ئەوانەی ئەو
پەیوەندیانە دەناسنەوە بەلانی كەمەوە جەزاكەی
دەدەن، كە عاداتو تەقالیدی ئایینی داوای دەكا،
گەر نەیناسنەوە ئەوا ئەوكارە ناكەن. (١٤)

لەلایەكی دیكەشەوە كاتێك خێزانەكان لەلایەن شارەوە شوێنیان دەگیرێتەوە ئەوا ئیدی بەزەیی كار ناكا، هەستی بەزەیی خاسیەتێكی جیاكەرەوەی ئینسانە كە لەنێو خێزانەوە فێری دەبێت.

كەس لەرێگای كۆمەڵێ پەیوەندییەوە دەناسرێتەوە كە هەیەتی، كۆمۆنیزم ئەو شوناسانە خاپوور دەكا. كۆمۆنیزم لەهاورێیەتییە دەچێ كە ئەریستۆفانس لەدایەلۆگی "سیمپۆزیۆم"ی ئەفلاتوندا وەسفی دەكا، دوو عاشق ئارەزووی ئەوە دەكەن كەببنە یەك. لەپەیوەندییەكی لەم جۆرەدا، ئەرستۆ پێی وایە، "یا هەردووك، یا بەلانی كەمەوە یەكێكیان دەبێت لەناوبچێ.. چونكە ئەوكاتەی دەبن بەیەك ئیدی وەك دوو تاكە كەسی جیاواز بوونیان نییە.(١٥)"

مەسەلەیەكی دی كە شوێنی گرنگی پێدانی ئەرستۆیەمولكدارێتییە. هەبوونی چەند شتێك وەك موڵكی خۆ جیاوازیەك دروست دەكا لەوەرگرتنی چێژێك كە لەوشتانەوە بەدەست دێن. نەك ئەم بەڵكو بوونی موڵكداری تایبەتی نەك بەتەنیا بوونی هاورێیەتی مسۆگەر دەكا بەڵكو دەبێتە مایەی هاتنەكایەوەی فەزیلەتەكانی وەكو اعتدالو ئازادی.

پراكتیككردنی ئەم فەزیلەتانە گریمانكاری ئەو جیاوازییەدەكا لەنێوان ئەوشتەی كە موڵكی كەسە لەگەڵ ئەوشتەی كە هی خەڵكانی ترە. گەر هەركەسێ هەوڵ بدا

ئەم جیاوازیانە لەناوبەرێتو پێشنیاری كۆمۆنیزم بكا ئەوا بەرئەنجام هیچ نابێت جگە لەستەمكاری یاخود ئاژاوەیەك كە ئەوسەری دیار نەبێت. لێرەدا پێویستە بڵێین كە ئەمە تەفسیری ئەرستۆیە بۆ كتێبی "كۆمار"ی ئەفلاتوون، بۆ چونێكی تریش هەیە كە تەواوو پێچەوانەی تەفسیری ئەرستۆیە لەوانە لیوشتراوسو ئالان بلۆم كەتەواو دژی ئەم تەفسیرەی ئەرستۆن.

گوتمان كە ستەمكاری بەدترین سیستەمی سیاسییە چونكە رێگە دەگرێت لەگەشەكردنی ئەگەرەكانی ئینسان. وەك دیمان لەناو چوارچێوەیەكی گونجاوی شارێكی چاكدا ئینسانەكان دەتوانن دەستیان بەمەزنی بگا، بەڵام ژیان لەدەرەوەی شار یا لەناوشارێكی فاسددا لەرووی سیاسییەوە، وەك ستەمكاری فارسی، ئینسانەكان ناتوانن كامڵ بن.

ئەرستۆ سیاسەت ناودەبا بە "سەروەرترین هونەر"، ئنجا مادامێكیش ئامانجەكەی بریتییە لە "چاكەی ئینسان" كەواتە ئەو كەسانەی كە لەژیانی سیاسیاندا سەركەوتوون ئەوانە بە بەرزترین چاكە شاد دەبنو بگرە مەزنییەك كە درێژە دەخایەنێت. بەهادارەكە ئامانجی ئینسانێك بەدی بهێنرێ، بەڵام چاكترو مەزنترەو بگرە خودایی ترە گەر بێتو ئەو ئامانجو چاكەیە بۆ نەتەوەیەك یا شارێك بهێنرێتەدی(١٦) ئەرستۆ بەپێچەوانەی لیبرالیزمی مۆدێرنەوە، باوەڕی بەهونەری سیاسەتێك هەبوو كە چاو لەدروستكردنی "كاراكتەر" ببڕێت، وە هەر رێكخستنێكی سیاسی كە خۆی سەرقاڵی وەزیفەی نێگەتیڤانەی پاراستنی كەسەكانو موڵكداری بكا،. لەراستیدا سیاسەت نییە، چونكە سیاسەت واتە سەرقاڵ بوونو دەرگیری بوون لەگەڵ غەمی هێنانەكایەوەی مەزنێتی ئینسان (human excellence) (یۆنانییەكەی arcte)، بەدەست هێنانی ئەو هەلو مەرجو ئەو حاڵەتە دەبێتو وەزیفەی شاربێت یا دەوڵەت، بێ لەم ئامانجە كۆمیۆنتی یان جڤات، كۆبوونەوەی خەڵك تەنیا دەبێتە تەحالفێك، هاوپەیمانێتییەك. بەرای ئەرستۆ سروشت رۆڵێكی پۆزەتیڤانەو گەورەتری بەشار بەخشیوە ئەویش گەشەپێدانی ئەگەرەكانی ئینسانەكان، ئەگەری گەیشتن بەكامڵ بوون، ئەگەری گەیشتن بەو شتەی كە چاكە، جوانە، مەزنە.

شوێنی سیستەمی ستەمكاری لەم وێنە، ئەرستۆییەدا لەكوێدایە؟

ستەمكاری ئەو سیستەمەیە كە ئازادی كەسو ئەگەرەكانی كەس پایەماڵ دەكا، هەلو مەرجێكە كەتێیدا لە جیاتی پەروەردەكردنی ئەو ئەگەرانە، تیرۆركردنیان مسۆگەرە، تێیدا ئینسان ناچار دەكرێت بەكەمترین شتو بەنزمترین رۆڵ رازی بێت. سیستەمێكە توندو تیژیو رەقی فەرمانڕەوایە. ئەم رژێمە پایەماڵ كردنی رێكخستنی

سروشتییەو ڕێگره لەبەردەم گەشەکردنی فیکریو ئەخلاقیو بە مەزنایەتی گەیشتن لای ئینسان. سیستەمێکە لەئینساندا جوانترین شت دەکوژێ کە بریتییە لەکەڵکەڵەی گەشەکردن بەئاراستەی گەورەییو بەمەزنایەتی گەیشتن. ئەو دەڵێت کە "بەسروشت بەرژەوەندیو عەدالەتێك هەیە کە گونجاوە لەگەڵ فەرمانڕەوایەتی سەروەر، دانەیەکی دی فەرمانڕەوایەتی شاهانە، دانەیەکی دی بۆفەرمانڕەوایەتی دەستوری، بەڵام هیچ شتێکی سروشتی نییە بۆ فەرمانڕەوایەتی ستەمکاری، یا هەر سیستەمێکی فاسدی ترو شێوەی حکومەتی لەم جۆرە، ئەم ڕژێمانە (واتە ستەمکارانە) هاتونەتە بوون بە پێچەوانەی خواستی سروشتەوە. (١٧)"

گەر ئامانجێکی شارێکی حەقیقی بریتی بێت لەژیانێکی چاك، ئەوا ئامانجی ستەمکاری لەباشترین حاڵەتدا بریتییە لەتەنیا گوزەرانو ژیانو مانەوە، تەنانەت مانەوەش لەژێر سایەی ئەم سیستەمەدا لەژێر مەترسیدایە.

گەر سیاسەتمەدارەکان لەشاری حەقیقیدا "تەشویق ببن بۆ ئەنجامدانی کاری مەزن" ئەوا لەستەمکاریدا هەوڵدەدەن بۆ پاراستنی خۆیانو دابین کردنی ئارەزوو و پێویستییە خود پەرستانەکانیان. ئەرستۆی فەیلەسوفو حەکیم تا ئەوشوێنە دژ بەستەمکاریو ستەمکارەکانە کە دەڵێ "شەرەفێکی گەورە بەو کەسە دەبڕدرێ کەستەمکارێك بکوژێ"(١٨).

لای ئەرستۆ چ ستەمکارەکانو چ سیستەمە ستەمکارەییەکان بێ ئاگان لەژیانێك کە لەلایەن عەقڵەوە ڕێنومایی دەکرێت. ئەو ژیانەی کە سروشت دەیخوازێ، ئەوان لەلایەن غەریزەوە ڕێنومایی دەکرێن. "ستەمکارەکان لەکازیوەوە کە ڕۆژیان دەست پێدەکەن، هەموو ڕۆژەکە لەغەرق بوون لەشەهوەتدا دەیبەنەسەر"و "تەشویقی ڕەعیەتیش دەکەن کە پەیڕەوی لەئازادییەکی فاسدو بەد بەکەن"(١٩) ئەمەش واتە تەشویقکردنی جەماوەر (maltitude - masses) بۆ بوون بەکۆیلەی ئارەزوو و غەریزەکانیان. لای ئەرستۆ "ئارەزوو ئاژەڵێکی کێوییەو عەقڵی فەرمانڕەواکان فاسد دەکا"(٢٠) لەبەرئەوەی چ ستەمکارو چ ڕەعیەت لەلایەن ئارەزووەوە لێدە خوڕدرێن، ستەمکاری کە هیچ سنورێك ناناسێ ئەگەری ئەوەی هەیە کە هەرکارێکی بەدو لەخەیاڵ بەدەر ئەنجامبدا. ئەرستۆ دەڵێ: "ڕاستییەکەی ئەوەیە کە گەورەترین تاوان بەهۆی زیادە ڕۆییەوە ئەنجام دەدرێت نەك پێویستی"، کەواتە ستەمکاری تاوانێکی گەورەیە نەك بەتەنیا دەرهەق بەهاونیشتمانیان بەڵکو دژ بەسروشتیش، گەر شاری چاك ڕێکخستنێکی سروشتی بێتو چاو لەژیانی عەقڵی بڕێت، ئەوا ستەمکاری هەواو کەشێکی ناسروشتییەو، لاقە (اغتصاب) کردنی هەموو بەهرەو تواناکانی مرۆڤە،و تەنیا دەغدەغەی بەدترین شت لەئینساندا دەکا. ستەمکاری

دەرگاخستنە سەرپشتە لەبەردەم ئارەزووە کێوییەکاندا، ئەو ئارەزووانەی کە سنور ناناسن، ئەو ئارەزووانەی لەدەست جڵەوی عەقڵ هەڵاتوون، ئیدی لەژێرسایەی ئەم سیستەمەدا دەبێت چاوەڕوانی هەموو شتێك بکەین، ئەوسیستەمە بەرجەستەبووی ئیرۆسە، ئەوسیستەمە عەدەمیەتێکی تەمام عەیارە چونکە تێیدا هەمووشت ڕەوایە، چونکە تێیدا عەقڵ تیرۆر کراوە.

لەکتێبی سێهەمی سیاسەتدا، ئەرستۆ دەست دەکاتە قسەکردن لەسەر سروشتی هاوڵاتێتی (citizenship)، بەدوایدا جۆرەکانی ڕژێمو جیاوازی نێوانیانو ئیدعاکانیان بۆ عەدالەتی سیاسی. هاوڵاتی بریتییە لەو کەسەی کە بەشداری دەکا لەحوکمداو ئنجا حوکم دەکرێ. هاوڵاتی لەبەڕێوەبردنی عەدالەتدا بەشداریدەکا، لەکاروباری شاردا ڕۆڵی خۆی هەیە، هاوڵاتی چاك دەبێت بزانێت "چۆن وەك ئینسانی ئازاد حوکم بکاو چۆنیش وەك ئینسانی ئازاد گوێ ڕایەڵ بێت" .

شوناسی شار لەو کەسانەوە سەرچاوە دەگرێ کە هاوڵاتی ئەوشارەن (politia). بەشێوەیەکی گشتی هاوڵاتی دەشێ واپێناسە بکرێ وەك ئەوەی ئەوکەسەیە کە بەشداری دەکا لەپرۆسەی بڕیارداندا، یاخود بەشی خۆی هەیەو ڕۆڵی لەفەرمانڕەوایەتیکردندا، جیا لەڕێگای بەفعلی بوونی پۆست یا ئۆفیس یاخود بوونی مافی دەنگدان لەبواری مەدەنیداو لەئەنجومەنەکاندا،و "ئەوەی زۆرتر کاریگەرترە لەجیاکردنەوەی هاوڵاتی لەهەموو شتێکی دی بریتییە لەبەشداریکردنی لەحوکمدان (judgement)و وەرگرتنی پۆستێکدا."(٢١)

هاوڵاتی بوون بەناچاری لەدەستورێکەوە بۆ دەستورێکی دی جیاوازە لەبەرئەم هۆیە پێناسەی ئێمە بۆ هاوڵاتی زیاتر بەسەر دیموکراسیدا دەسەڵاتیو بۆ ئەو دەستورە گونجاوە، ڕەنگە گونجاویش بێ بۆ دەستورەکانی دی بەڵام مەرجیش نییە. چونکە لەهەندێ دەستوردا جەستەیەك نییە کەپێك هاتبێت لەخەڵکی یاخوود ئەنجومەنێك بوونی نییە، تەنیا کۆبوونەوەی ناوبەناو نەبێت،و ڕەنگە عەدالەتیش ئیدارە بکردرێ هەرشتە بەپێی خۆی.. بەڵام دەشێ پێناسەکەمان بەسەر دەستوورەکانی تریشدا بچەسپێ.. بەلەبەرچاوگرتنی ئەو خاڵانە، ئاشکرابوو کە هاوڵاتی کێیە. هەرکاتێك کەسێك بووە خاوەنی مافی

بەشداریکردن لەپۆست یا ئۆفیسدا، هەبوونی مافی مشاوەرەکردن، یاخود مافی بەشداریکردن لەکاروباری قەزائی، ئێمە ئەوکەسە بەهاوڵاتی ئەو شارە دەناسینەوەو ژمارەی ئەو کەسانە کە هێندە زۆربن تا بتوانن ژیانێکی خود ـ کەفا بۆخۆیان دابین بکەن ئەوا بەو کۆمەڵەیەش دەڵێن شار.(٢٢)

سیاسەت بریتییە لەناونان، پێناسەکردن،و توانای حوکم کـردن، کـە روودەدا لـەو رەوتەدا کە لـەرێگای ئـەو کردەوانـەوە دادەمـەزرێ. لەدواشیکردنەوەدا، هـاوڵاتێتی وەزیفەی رژێمە، ئەوکەسانەی کە هاوڵاتی دیموکراسین مەرج نییە وەکـو ئـەوان وابـن کەلەژێر سایەی ئۆلیگارشیدا دەژین. لێرەوە، شوناسـی شـار لـەدوا قۆنـاغدا لەلایـەن تایپی ئەو رژێمەوە دیاریدەکرێ کە هەیەتی، نەك جوگرافیا یـا هـەر فاکتـەرێکی دی. رژێمیش بریتییە لەچۆنیەتی رێکخستنی شار. رژێـم رەنگدانـەوەی واقیعـە سیاسـییە بنەڕەتییەکانـە، پـەیوەندی دەسـتەڵاتدارێتی، و پـەیوەندی گروپـە جیاوازەکـان کـە شـارێ پێـك دەهێـنن، بەمانایـەکی دیکـەش کلاسـی لــەرووی سیاسـییەوە خـاوەن دەستەڵات، جەستەی حوکم کەر ئەوشتەیە کە پێی دەڵێن رژێم.

لەسەرەتادا ئاماژدەمان بەجۆری رژێمەکان دا، لێرەدا وەك بیرهێنانـەوە ئـەمجارە دەڵێین کە ئەرستۆ شەش جۆر رژێم دیاریدەکا: شاهەنشاهی کە بریتییـە لـەو شـێوە حوکمەی ـ یەك ـ پیاو یـا فەرمانڕەوایـەتی شـا، ستەمکاری کـە شـێوەیەکی فاسـدی حوکمـی شاهەنشـاهییە، فەرمانڕەوایـەتی چـەند کەسـێك کـە دەشـێ یاشـێوەی ئۆرستۆکراسی بگرێتە خۆی، بۆیەشە پێی دەگوترێـت ئۆرستۆکراسـی لەبـەر دووهـۆ: چاکــترین کەســی فەرمانڕەوایــەتی دەکــەن، یــاخود چاکــترین کەســەکان لەفەرمانڕەوایـەتی کردنـدا چـاو لەباشــترینو چاکــترین شــت دەبــڕن بۆشــار، فەرمانڕەوایەتی چەند کەسێك دەشێ شێوەی ئۆلیگارشی لەخۆبگرێ کە شـێوەیەکی فاسدی ئۆرستۆکراسییە؛ ئنجا فەرمانڕەوایەتی کردنی زۆربە کە فاسدترین شـێوەی بریتییـە لـە دیموکراسـیو باشــترین شێوەشـی دەشـێت ناوبـبرێت بـەرژێمی (polity ــ politiea) حوکمـی دەسـتوری، وەك دەبینـین ستەمکاری شـێوەیەکی فاسدی حوکمی شاهەنشاهییە.

یەکـەم شتێك کـە دەبێـت دەربـارەی ستەمکاری بـیزانین ئەوەیـە کەسـتەمکاری وەزیفەی خێزانو شار بەسەریەکدا دەشێوێنێ. لەگەشەکردنو گەورەبوونی ئینساندا وەزیفەی خێزان بریتییە لەفەراهەم کردنی ژیانو پێویستییەکانی ژیان تا دوای ئـەوە

ئینسان بیر لەکارە سیاسیو عەقڵییە گەورەکان بکاتـەوە کـە خـۆی بـواری مـەدەنی پێـك دەهێـنن. مەبەسـتو نیـاز لـەخێزان ژیانـە نـەك ژیانی چاك. لـێرەوە ئەرسـتۆ ئابووری بەنۆکەری سیاسەت دەزانـێ، بـەڵام بـەڕای ئەرسـتۆ سـتەمکاردێتو هـەموو وەزیفەکان بەسـەریەکدا دەشـێوێنێ، شـوێنی شـتەکان دەگـۆڕێ، ئـەوەی سیاسـییە لەسیاسەت دایدەبڕێ، هاونیشتمانێتی، بەشداریکردن لەسیاسـەتدا، ئەنجومەنـەکان، توانـای بڕیـاردان، هەرهـەمووی شـوێنو وەزیفـەیان دەگـۆڕێ، سیاسـەت لەهونـەری فەرمانڕەوایـەتی کـردنو بەشـداریکردن لــەکاروباری مەدەنییـەوە دەگۆڕێتـە سـەر رێکخستنی خێزان، واتە ئابووری. لێرەوە لەستەمکاریدا خۆری سیاسەت ئاوادەبێتو شەوی یەڵدای ئابووری دەست پێدەکا.

لای ئەرستۆ سامان (wealth) هۆکارە بۆ گەیشـتن بـەئامانج، نـەك خـۆی لـەخۆیدا ئامانج بێت. کاتێك کە سامانو کەڵەکـەکردنی سـامان بێتـە ئامـانج ئـەوە هەڵەیـەکی ئەخلاقی گەورەیە، چونکە لەبیرکردنی ئامانجە سەرەکییەکەی ژیانە، واتـە هـەبوونی ژیانێکی چـاك، بـەڵام کـاتێك ئینسـانەکان ئـەم پێویسـتی بوونـە وەك هۆکـار تێکـەڵ بەپێویستی بوونی موتڵەق دەکەن، خۆیان تەسلیمی هۆکار دەکەن نەك ئامانج. ئێمە دەزانین چێژ پێویستە بۆ بەختەوەری بەڵام کاتێك چێژ دەبێتە ئامـانج، ئینسـانەکان تەسلیمی چێژ دەبنو تەنیا وێڵی چێژ دەبن، چێژ دەبێتە ئامـانج، لـەم رێگەیەشـەوە ئینسانەکان دەبنە کۆیلەی چێژ، هەر بەم شێوەیەش دەبنە کۆیلەی سامان.

{هەندێ خەڵك لەوباوەڕەدان کەزیادکردن (زیادکردنی سامانو موڵکداری ـ وەرگێڕ) وەزیفەی خێزانو بەڕێوەبردنی خێزانە.. هۆی ئەوەی کە خەڵکی ئەم ئایدیایە لەسەریاندا پەروەردە دەکەن رەنگە ئەوەبێت کە ئەوان بەپەرۆشن بۆژیان، بەڵام نەك ژیانێکی چاك، لێرەوە ئارەزووی ژیان بێ سنوور دەبێت، ئارەزووی زۆرترین بڕیش دەکەن تا بەردەوام بن. هەندێکی دی، لەکاتێکدا چاو لەژیانێکی چاك دەبڕن، هەوڵ دەدەن دەستیان بەوشتە بگا کە بنەڕەتییە بۆچێژی جەستە ئەمەش وادەردەکەوێ کەپشت بەهەبوونی موڵکدارێتی ببەستێ، هەموو چالاکییەکانیان لەدەوری بیزنسو بەدەستهێنانی شمەك دەخولێتەوە.. ئەم خەڵکە هەموو مەهارەت دەگۆڕنەوە سەرمەهارەتی بەدەست هێنانی شمەك، وەك ئەوەی کە ئەمە ئامانج بێت، هەمووشتەکانی دی دەبێت خزمەتی ئەم ئامانجە بکەن.(٢٣)

لای ئەرستۆ "کۆیلایەتیە کە تەنیا ئارەزووی ئەوەبکەین کە بژین، لەجیاتی ئەوەی کە چاك بژین، کۆیلایەتییە کەدوای راو و سەرنجی زۆربە بکەوین لەجیاتی ئەوەی کە ناچاریان بکەین گوێ لەڕای ئێمە بگرن یا وێڵی پارەبین‌و هیچ غەمێك‌و بیرێکمان نەبێت لای ئەوشتەی کە مەزن‌و نەجیبە".

ئەرستۆ ئەوە ناشارێتەوە کەبێزی لەبازرگانی دەبێتەوە، هەموو کۆبوونەوەیەکی بازرگانی یا ئابووری لەشار جیادەکاتەوە وەك سیستەمێکی سیاسی، بەومانایەی کە شار ئامانجەکەیەو خۆشی هۆکارێکە بۆ گەیشتن بەژیانێکی چاك. ستەمکار ئەم موعادەلەیە دەشێوێنێ‌و شار لەبنکەیەکی سیاسییەوە کە تێیدا بەحەقیقەت بوونی خۆی دەگا، دەگۆڕێتە سەر بنکەیەکی ئابووری‌و کەڵەکە بوونی سامان دەکاتە ئامانجی ژیان کە ئەمەش لای ئەرستۆ دەست درێژی کردنە بۆ سروشت. لێرەوە ستەمکار ئەوکەسەیە کە بەوشێوەیە لەگەڵ شار مامەڵە دەکا وەك ئەوەی کە خێزان بێت، وەك کۆمەڵەیەکی ئابوری لێی دەڕوانێ کە ئامانجی سەرەکی بەدەستهێنانی سامانە. لەرووی سیاسییەوە ئەمە ستراتیژیەتێکی تری ستەمکاری‌و ستەمکارە بۆرێگە گرتن لەهاوڵاتیان تابیر لەپرسیارە سیاسییە جیدییەکان نەکەنەوە، دروستکردنی حاڵەتێکی ئەوتۆ کە سەرجەم خەڵکی سەرقاڵی کاربن‌و هەمیشەش لەکلۆڵیدا بژین. ژیانی ئابووری‌و غەرق بوون لەژیانی ئابووریدا دەبێتە مایەی پووکانەوەی ژیانی سیاسی کە ژیانە بنەڕەتیەیەکەیە. بەزمانی هانا ئارێنت ئەمە داگیرکردنی بواری مەدەنی (public)ە لەلایەن بواری شەخسی یا تایبەتەوە (private). یەکێك لەمەرجەکانی بوونە مرۆڤ‌و ئازادبوون بریتییە لەتوانای بڕیاردان‌و بەجێهێنانی بڕیارو بەهرەی حوکمدان، وەك هاوڵاتییەکی شار، بڕیاردان‌و حوکمدان دەربارەی ژیانی چاك‌و چۆنیەتی جێبەجێکردنی.

تا ئەوشوێنەی باشترین دەستوور شوێنی مەبەست بێت، هاوڵاتی ئەو کەسەیە کە دەتوانێ فەرمانڕەوایەتی بکاو دەتوانێ فەرمانڕەوایەتی هەڵبژێرێ‌و، فەرمانڕەوایەتی بکرێ لەو دیدەوە بۆ ژیان کە بەپێی فەزیلەتە.(٢٤)

بڕیاردانی سیاسی کە لەچەند قەنەواتێکەوە بەئەنجام دەگەیەنرێت لەوانە ئەنجومەنەکان لای ئەرستۆ رەهەندێکی گرنگ لەخۆدەگرێ ئەویش حیکمەتی عەمەلییە (phronesis).

ئەو قەناعەتە هەیە کە کەسی حەکیم ئەو کەسەیە دەتوانێ بڕیاربدا بەشێوەیەکی دروست لەسەر ئەوشتەی چاکەو بەسوودە بۆخۆی، نەك سەبارەت بەشتی جزئی، وەکو چی باشە بۆ تەندروستی‌و لایەنی فیزیکی، بەڵکو

ئەوشتە چییە کە پێویستە بۆ ژیان بەشێوەیەکی گشتی. نیشانەی ئەمە ئەوراستی‌یەیە کە ئێمە خەڵکانێك بەحەکیم ناو دەبەین کاتێك توانیان حیساب بۆ چەند ئامانجێکی جیدی بکەن (لە دەرەوەی بواری هونەر) هەروەها بەشێوەیەکی گشتی ئەو پیاوەی کە بتوانێ بڕیاربدا ئەوە حەکیمە. (٢٥)}

حیکمەتی عەمەلی بەشێوەیەکی گشتی واتە مەعریفەی ئامانجە گونجاوەکانی ژیانی مرۆڤ، لەگەڵ زانینی هۆکارە ئەخلاقی‌و سیاسییە گونجاوەکان بۆ گەیشتن بەو ئامانجانە.

لەسیستەمی ستەمکاریدا دانیشتوان توانای پرسیارکردنی حیکمەتی عەمەلی لەدەست دەدەن، توانای بڕیاردان‌و بەهرەی حوکمدانیان کاڵ دەبێتەوە لەمەڕ پرسیارو کێشە گرنگەکانی ژیانەوە (لەدونیای مۆدێرن ئەمە دووبارە دەبێتەوە) . لەناوبردنی ئەم توانایەو لەبیرکردنی پرسیارە گرنگەکەی "ژیانی چاك چییە؟" لەسیستەمی ستەمکاریدا بەدوایدا زنجیرەیەك کێشەی تر دەهێنێت لەوانە دانیشتوان ئیدی پرسیار ناکەن کە ئایا ئاڵتەرناتیڤی دی هەیە بۆ وەزعی هەنووکە. نەك دانیشتوان ئیدی پرسیار لەکێشە سیاسییەکان ناکەن بەڵکو ئیدی هەر هەموو لەجیهانە بچووکە تایبەتیەکەی خۆیاندا زیندانی دەبن، بەڵکو هەستی هاوبەشی، هەستی بیرکردنەوە لەکۆمەڵ‌و جڤات، بەرەو کاڵ بوونەوە دەڕوا.

لەحاڵەتە سروشتییەکەدا ئینسانەکان لەجڤاتی سیاسیدا دەژین لەسەر بناغەی هاوڕێیەتییەوە ئەمەش دەبێتە مایەی زاڵ بوون بەسەر تەنیایداو گەشەکردنی بەهرەو تواناکانی مرۆڤ.

خۆش ویستنی هاوڕێ، واتە خۆش ویستنی شتەکانی خۆ. لەبەرئەوەی دی، کاتێك پیاوێك دەبێتە هاوڕێی پیاوێکی دی، دەبێتە چاکەی ئەوی دی، بەم شێوەیە هەریەکە چاکەو شی خۆی خۆش دەوێت،و ئەو پاداشتەش دەداتەوە کەلەوی ترەوە بەدەستی گەیشتوە لەرێگای ئاواتخواستنی چاکەوە بۆ ئەوی دی‌و دانی چێژ پێی. عیبارەتێك هەیە دەڵێت "بەتەنگەوە هاتن بەشداریکردنە" ئەم خاسیەتانەش خاسیەتی هاوڕێەتی پیاوە چاکەکانن.

گەر ئەمە حاڵەتە سروشتییەکە بێت، ئەوا ستەمکاری حاڵەتە ناسروشتییەکەیە. ستەمکاری کارێك دەکا کە "بەتەنگەوە هاتن" وەك هەستێکی نەجیبی ئینسانەکانی ناوشار لەناوبچێ، جڤات بتوێتەوەو ئینسانەکان نەك تەنیابن بەڵکو پەیوەندییەك لەنێوانیاندا دەخولقێنێ کە پەیوەندییەکی ستەمکارانەیە، نەك هاوڕێ نابن بەڵکو دەبنە ستەمکار بەسەریەکترەوە، نەك بەتەنگەوەهاتن کاڵ دەبێتەوە بەڵکو ترس ئەمجارە دەبێتە فەرمانڕەوای نێو پەیوەندییەکان. لێرەوە ستەمکاری ئەو سیستەمەیە کە تێیدا هەستی کۆمەڵ بوون، سەر بەکۆمەڵەو جڤات بوون، هەستی هاوبەشیو بەتەنگەوەهاتن دەمرێت. لەجیاتی هاوکاریو هاوغەمیو هاودەردیو پێکەوە بیرکردنەوەو گفتوگۆ کردن لەسەر باشترین ژیان، پەیوەندییەکان شێوەی خودپەرستی، بەکارهێنانی یەکتر، دوژمنایەتی، گومانکردن،و ئنجا تەنیایی موتڵەق لەخۆدەگرن. لێرەوە شارێك سەرهەڵدەدا کەشاری کەسە ئازادەکان نییە، بەڵکو شارێکە کە تێیدا پەیوەندییەکان دەبنە پەیوەندی سەروەرو کۆیلە، یەکێك بێزی دێتەوە، ئەوی دی حەسوودی هەیە، شارێك کەتێیدا هاوڕێیەتیو هاوڕێی چاك دەگمەن دەبێت، تێیدا خۆری بەتەنگەوە هاتن ئاوا دەبێتو شەوی بوغز باڵی بەسەردا دەکێشێ.

بەندی چوارەم

کۆڵەکەکانی ستەمکاری: ترس، عەشق، خووی پەرستن و گۆشەگیری
خوێندنەوەی دوو کتێبی مۆنتسیکیو
"رۆحی یاساکان" و "نامە فارسییەکان"

پێشەکی:

لەنێو ژمارەیەکی کەمی بیریارەکان، ئەوانەی لەپشت ریشەکانی ترادسیۆنی لیبراڵەوە وەستاون، وەك هۆبزو سپنۆزاولۆك، شوێنی مۆنتسیکیو جێی گومان نییە. کۆمەڵێ چەمكو ئایدیا کە ئەمڕۆ بەشێکن لەقاموسی سیاسیو بوونەتە هەستی هاوبەش (Common Sense) داهێنانی مۆنتسیکیون، مۆنتسیکیو بیریارێکی مۆدێرنتی سیاسی بوو بەپلەی ئیمتیاز.

لەکتێبە گرنگەکەیدا، "رۆحی یاساکان"، ئەو جەغد دەکاتە سەر حەماسەتی رۆحی مەدەنی public یاخود فەزیلەتی مەدەنی public virtue کە هۆکارێکی زیندوو راگرتنی جڤاتە (Community). تێگەیشتنی کلاسیك بۆ فەزیلەت تێگەیشتنێکی نا ـ ئیگالیتاری ـ نا ـ یەکسانی خوازی ـ بوو: فەزیلەت کۆمەڵێ داواکاری دەخستە بەردەم ئینسانەکان، ئەوانەی کە یەکسان نەبوون، کە یەکسان بوون چ لەتواناو چ لەمەوقعدا، و لەرێگای داوو پێنك ـ ستانداردی ـ فەزیلەتەوە عادل ترین شێوەی حکومەت وا دەردەکەوت کە بریتی بێت لەئەرستۆکراسی، مۆنتسیکیو پێی وابوو کە راستی فەزیلەی کەشف کردووە لەسیستەمی کۆماریدا (Republic) کە ئەو سیستەمە پراکتیکی دەکا، وەك دژە بۆچونێك لەمەڕ فەزیلەتەوە بەو شێوەیەی کە فەیلەسوفەکانی کلاسیك لەفەزیلەت گەیشتبوون. مەبەستیش لەسیستەمی کۆماری واتە سیستەمی دامو دەستگاو یاساکان. مۆنتسیکیو لەلایەکی دیکەوە غەمی ئەوەی دەخوارد کەسیستەمێ یا کۆمەڵگایەك دابمەزرێندرێ کە ئەمڕۆ ژانە ناو ریزدەکرێ وەك "کۆمەڵگایەکی مرۆڤدۆستانە" (humanized). لەراستیدا لەگەڵ مۆنتسیکیوو بەهۆی مۆنتسیکیووە بوو کە "مرۆڤایەتی" (humanity) وەك چەمكو ئایدیایەك شوێنی چەمكو ئایدیای مەسیحیانەی "خێر" (charity)ی گرتەوە وەك چەمکێکی سەرەکی لەگوتاری سیاسیدا. ئەو دەیویست ریشەکانی ئەم سۆزو حەماسەتە، مرۆڤایەتی، بخاتە بەر روناکیو ئەو هەلو مەرجە سیاسیانەش بدۆزێتەوە کە دەبنە مایەیپاڵپشتو برەو پێدانی ئەم سۆزو حەماسەتە، مرۆڤایەتی. هەروەها پرسیاری

"ئازادی ئینسان" چییە، کامە سیستەمی سیاسی دەتوانێ ئەم ئازادییە فەراهەم بکا، مەبەستی سەرەکی "رۆحی یاساکان"ە.

فەلسەفەیەك کە لەپێشەکی کتێبی یەکەمی "رۆحی یاساکان"دا ناسێنراوە دوو ئامانجی هەیە: تێگەیشتن لەهەمە چەشنەیی یاسا ئینسانییەکانو عورف (moris) (یاسا نەنووسراوەکان)، وە ئامانجی دووەم، کۆمەك کردنی هەر حکومەتێ کە گوێ لەراوێژی بیریارەکان بگرێ. ئامانجی یەکەم تیۆرییەو دووەم عەمەلی. پەیوەندیشیان لەکێشەی "یاسا" خۆیەوە سەرچاوە دەگرێ. لەدەست پێکردنە بەناو بانگەکەیدا بۆ دارشتنی تێگەیشتن لەیاسا، مۆنتسیکیو یاساکان وا پێناسە دەکا، لەچڕترین مانادا، وەك پەیوەندیە پێویستەکان کەلەسروشتی شتەکانەوە سەرچاوە دەگرن. یاساکان بریتین لە پەیوەندییەکان: بونێکی مەوزوعیو پێویستیان هەیە. یاساکان فەرمانڕەوایەتی کرداری هەموو شتەکان دەکەن، هی خودا لەسەر جیهان، هی جەستەکان لەسەر یەکتر، بەم شێوەیە تا دوای ئەم حاڵەتە یاساییە گەردونییە ئەو پێشینەیەیە کە دەبێت لەرێگەوەی لەیاسای ئینسانی بروانین. بەڵام زاراوەی "یاسا" زاراوەیەکی ئاشکرانییەو چەند مانایەك لەخۆدەگرێ: لەتەشریعی ئینسانیدا یاسا مانای یاسا دانەر لەخۆ دەگرێ، راگەیاندنی یاسا بۆ ئەوانەی کە دەبێت پەیڕەوی لێ بکەن، لەلایەکی دیکەوە یاسا واتە جێ بەجێکردنی (enforcement). یاسا بەمانای رازی بوون لەسەر شتێك، اقرار، قەدەغە کردن.. هتد. بەڵگە نەویستە کەپێش یاسا ئینسانییەکان ئینسان دێت. لێرەوە بۆ تێگەیشتن لەهەمە چەشنەیی یاسا ئینسانییەکان ئێمە دەبێت وێنای ئەوە بکەین کە ئەو یاسایانە لەسروشتی ئینسانەوە هاتوون کەوەك بکەرێك کە خاوەنی کردارەکانە لەنێو رەوتە کۆمەڵایەتیو سروشتییەکاندا. جیاوازیو هەمە چەشنەیی ئەو رەوتانە خۆی بەمانای هەمە چەشنەیی کاروباری ئینسانەکان دێت، لەهەمان کاتیشدا ئەو رەوتانە لەمێژووی هەموو نەتەوەکان دەدوێ، بەو مەرجەی کە ئێمە پرنسیپە گشتییەکان بزانین کە لەم مەسەلەیەدا شوێنی پەیوەندین، بەو مەرجەی کە لەحاڵەتە ئیستسنائیەکان بگەینو حیسابیان بۆ بکەین، لەوانە مەهارەتی سیاسی، شانس وە هتد. زانستە مرۆڤییەکان پێویستی بە لێکۆڵینەوە مێژووییەکان هەیەو داوای دەکا، ئەم لێکۆڵینەوانەش پەیوەندی نێوان تیووریو پراکتیك رۆشن دەکەنەوە، هەروەها ئەو پرسیارەش دەخەنە روو: ئینسانەکان چۆن بوون پێش دارشتنی یاسا ئینسانییەکان؟ بۆچی ئەو یاسایانە سەریان هەڵدا.

هەر لەسەرتاوە، خواستی پێناسەیەك بۆ یاسا، مۆنتسیکیو وادیارە کە ئەو بۆچوونە قبولْ بکا دەربارەی یاسا کە یاسا وەك بەیانکردنی عەقلْ دەبینێ [1] یاخود

لەراستیدا یاسا هیچ نییە جگە لە خوودی عەقڵ [٢] کە هەر لەسەرەتای زەمەنەوە بوونی هەبوە (واتە یاسا وەك عەقڵو وەك بەیانكردنی عەقڵ) بەڵام چاوەڕوانی هەلو بۆنەیەكی گونجاوی كرد تا خۆی بۆ مرۆڤایەتی دەربخاو نیشان بدا. یاسا وەك ئامڕازێك سەر هەڵدەدا بۆ سەركوتكردنی كۆمەڵێ غەریزە، كەڵكەڵە،و ئنجا جەنگو جەدال چ لەناو كۆمەڵگایەكدا یاخود لەنێوان كۆمەڵگاكاندا، لەناو كۆمەڵگادا، پەیوەندی نێوان فەرمانڕەواكانو فەرمانبەسەر دراوەكان (یاسای سیاسی) و پەیوەندی هاونیشتمانییەك بەهاونیشتمانییەكی ترەوە (یاسای مەدەنی) ئەمانە دادەمەزرێندرێن بەشێوەیەكو بەنیازی یەكخستنی جڤاتێك كەگەر ئەم یاسایانە نەبن ئەوا ئەو جڤاتە وجوودی نابێت وە بگرە یەكتر تەفروتونا دەكەن. ئایدیای ماف، عەدالەت، ئەرك هەر هەموو لەئایدیای یاساوە سەرچاوە دەگرنو پێش ئەو بوونیان نییە. بەڕای مۆنتسیكیو ئینسان بەسروشت یا بەئەسڵ هۆشیاری یا هەستی واجب، یا ئەرك ناناسێت، بەمانایەكی دی هەست كردن بەلێپرسراویو ئەرك بەرانبەر ئەوانی دیكە حاڵەتێكی سروشتی نییە بەڵكو زادەی پەروەردەكردنی عەقڵە، زادەی كامڵ بوونە.

مۆنتسیكیو دەڵێ:

یاسا بەشێوەیەكی گشتی، بریتییە لەعەقڵی ئینسان
تا ئەو شوێنەی كە حوكمی خەڵكانی گۆی زەوی
دەكا،و یاسا سیاسیو مەدەنییەكانی هەر نەتەوەیەك
دەبێت ئەو مەسەلانە بێت كە ئەم عەقڵەی ئینسان
بەسەریاندا دەچەسپێ (٣)

یاساكانی هەر نەتەوەیە دەبێت ببەسترێتەوە بەشێوەو جۆری ئەو حوكمەتەی كە هەیەتی (واتە ئەو نەتەوەیە)، هەلو مەرجی فیزیكی ئەو نەتەوەیە، (بۆنمونە ئاوو هەوا، جوگرافیا) ئنجا هەلو مەرجی كۆمەڵایەتی (بۆنمونە ئازادی، بۆچوونی ئەوخەڵكە بەرانبەر بەئازادی، عورف، عادات، بازرگانی، ئایین). هەموو پەیوەندیەكانی كە یاساكان هەیانە دەبێت هەیانبێت، هەموو پێكەوە رۆحی یاساكان پێك دەهێنن. لێرەوە كتێبی "رۆحی یاساكان" راڤەكردنی كۆمەڵێ شتی جیاوازە كە پەیوەندیان بەیاساوە هەیە.

مۆنتسیكیو وەك تیۆریستێكی فەلسەفەی سیاسی زیاتر لەرێگای كتێبی "رۆحی یاساكان"ەوە كە لەساڵی ١٧٤٨ دا چاپی كردوە دەناسرێتەوە وەك لەرێگای كتێبی "نامە فارسییەكان" كە لەساڵی ١٧٢١دا چاپی كردوەو یەكەمین كتێبێتی. بەڵام بەرای من كتێبی "نامە فارسییەكان" گرنگییەكی لەڕادەبەدەری هەیە. لەلایەكەوە

رەگو ریشەی كۆمەڵێ چەمكو ئایدیا كە دواجار لە "رۆحی یاساكان"دا تەواو شێوە دەگرن، سەرەتا لەكتێبی "نامە فارسییەكان"دا دەتوانین بیانبینینەوە. لەلایەكی دیكەشەوە ئەم كتێبە بەهایەكی ئەدەبیو ریتۆریكیو تیۆری گەورەی هەیە. وەسف كردنی "نامە فارسییەكان" ئاسان نییە، بەڵام ئاشكراترین خاسیەتی ئەو نامانە هەمەچەشنەییە، هەمەچەشنەیی بابەتەكانی ئەو نامانە: ئەدەب، حەریم، میناتۆر، ئایین، ستەمكاری، عەشق، ترس، عاداتو تەقالید، پەیوەندی ژنو پیاو، كۆنترۆڵ، خۆرهەڵاتو ئەوروپا (گومان نییە لەوەی كە "نامە فارسییەكان" سەرەتای دروستكردنی هاوكێشە یا دوو دژەیەكی خۆرهەڵاتو ئەوروپایە، واتە سەرەتای گوتاری ئۆرێنتاڵیزمەو وێناكردنو دروستكردنی خۆرهەڵات وەكو مەخلوقێكی ناو خەیاڵی ئینسانی ئەوروپی). زۆربەی نامەكان بەشێوەیەك رێكخراون كە لەلایەكەوە بۆچوونی میتافیزیقی لەخۆ بگرن لەپاڵ تەنزی كۆمەڵایەتی، مەزەنەكردنی مێژوویی دەربارەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیو ئنجا نیشاندانی ستەمكاری فارسیو .. هتد. لەلایەكی دیكەوە ئەم كتێبە لەچەند بەشێك پێكهاتوە لەوانە دەربارەی ژیانی فەڕەنسیو كۆمەڵگای فەڕەنسی لەرێگای ئەو نامانەوە كە وەك راپۆرت وان لەفەڕەنساوە دەنێردرێنەوە بۆ وڵاتی فارس، ئەمە دوای ئەو بەشانەی كە دوو فارس وڵاتەكەیان جێدەهێڵن، ئۆزبەكو ریكا، وێڵی رۆشنگەرین لەئەوروپا، ئنجا ئەو بەشانەی كە لەهەرەسهێنانی دیسپلینی لەنێو حەرەمی ئۆزبەكدا دەبینین. لەسەرەتادا تۆنی نامەكان گەشبینانەیە، بەڵام لەدواییدا فەرنسا دووچاری كارەساتی دراوی دەبێت،و لەوڵاتی فارسیشدا دوژمنایەتی شوێنی عەشق دەگرێتەوە، ئەمەش لەسەر تۆنی نامەكان رەنگ دەداتەوە.

مەبەستی سەرەكی مۆنتسیكیو لەكتێبی "نامە فارسییەكان"دا نیشاندانو وەسفكردنی ستەمكارییە (Despotism) لەتوندوتیژترین شێوەیدا، تاكو فەڕەنسییەكان عیبرەتی لێوەربگرنو لەدەوری سیستەمی ئەنجومەنەكان كۆببنەوە كە لەلایەن ریجنت (Regent)ەوە دامەزرێنرابوون، ریگپت دیوكی، ئۆرلینس بوو تا فەڕەنسییەكان دوورە پەرێزی بكەن لەسەرهەڵدانی وەزیرە زۆر بەدەستەڵاتەكان، بۆ نموونە كەسانی وەك لویڤیس (Louvois)، تارێگە نەدەن كەسیستەمێكی ستەمكاری وەكو فارسیو توركی لەفەڕەنسا شوێن پێی خۆی بكاتەوە. لێرەدا دەبێت سەرنجی خاڵێكی گرنگ بدەین ئەویش ئەوەیە كە نیشاندانی ستەمكاری فارسیو توركیو گەندەڵی سیاسیانەی ئەو سیستمە خۆرهەڵاتیانە خۆی لەخۆیدا ئامانج نییە، هەروەها مەبەستو نیاز هەوڵێكی مێژوییو مەعریفی نییە بەڵكو ئامانجی سەرەكی لەلایەكەوە بە ئەوی دیكە كردنە (othering)و لەلایەكی دیكەوە جەغدكردنە سەر

دنیاو ماڵی خۆیە (ئێمە ـ us)، لەم هاوکێشەیەدا ئەوەی لە مەرکەزدایە (ئێمەی ئەوروپی) هۆشیاربین‌و خۆمان لەو هەمووشتانە بپارێزین کە ئەوی دیکە پێیانەوە دەناڵێنێ. تا ئەمڕۆ ڕۆڵی ئێمەی خۆرهەڵاتی‌و نیشاندانی ئێمەو سیستەم‌و کلتوری ئێمە مەبەست لێی جگە لەکێشەی کۆنترۆڵ کردن، مەسەلەیەکی دیکەی ئاشکرایە، ئەویش سەیرکردنی ئێمە وەک ئاوێنەیەک تا "خۆرئاواییەکان" یا ئەوروپیەکان لەبەردەمیدا خۆیان چاک بکەن، خۆیان جوان نیشان بدەن، تا ئەمڕۆ ئێمە تاقیگای ئەزموونە کەینونیەکانی ئینسانی ئەوروپی‌و "خۆرئاوایی"ین.

ئەوەی کە شوێنی گومان نییە ئەوەیە کە مۆنتسیکیو لەم کتێبەدا ئەو جۆرە ئەدەبە (Genre) هەڵدەبژێرێ کە گونجاوە بۆ وێناکردنی ئەو ستەمکارییەی کە لەو سەردەمانەدا لەئاسیادا بوونیان هەبووە، لەلایەکی دیکەشەوە ستەمکاری ئاسیاوی هەر لەمێژەوە بۆ خۆی ببوە شوێنی باس‌و لەفیکری سیاسیدا شوێنی خۆی کردبووەوە، زۆر پێش مۆنتسیکیو، بەپلەیەک کە ئەو مەسەلەیە هێندەی فەلسەفەی سیاسی کۆنە، بۆ نموونە لەکتێبی سێهەمی "مێژووەکان"دا هیرۆدتس (Herodotus) باس لەو حاڵەتە دەکات کە چۆن فارسەکان فەرمانڕەوایەتی شاهنشاهیان هەڵبژاردوو ئەم مۆنارکیەش چۆن دواجار دەبێتە ستەمکار (Despotic) لەسەردەستی شاکاندا، ئەوانەی دەیانویست کە یۆنان داگیربکەن، هیرۆدتس ناو لەچەندین ستەمکاری فارسی دەهێنێت.

مۆنتسکیو بەدەوری خۆی کۆمەکی کرد لەهێنانە کایەوەی فەنتازیاو تەعەجوب کردن لەمەڕ خۆرهەڵاتەوە لەڕێگای جەغدکردنە سەر وەحشیەت یان سەیرو سەمەرەیی عادات‌و تەقالیدی فارسی. هەروەها ئەو دیمەنە فارسییانەی کە لەو نامانەدا دەیانکێشێ بەکاریاندەهێنێ بۆ نیشاندانی بەزەیی‌و ڕەحم بەرانبەر بە فەرەنسیەکان، بەتایبەت ئەوانەی کە ڕەعیەتی (subject) سیاسی‌و ئاینین، ئنجا ئافرەتان. بەشێوەیەکی گشتی لەخوێندنەوەی ئەم کتێبە ناسکەدا کۆمەڵێ هەستمان لادروست دەبێ، لەوانە وڵاتی فارس بەڕاستی شوێنی وەحشەت‌و ترسە، بەڵام شوێنی سەرسوڕمان‌و ئنجا شوێنی ئیعجابیشە. نامەکان شتێکمان دەخەنە بەردەم کە نزیکە لەشیکردنەوەی سۆسیۆلۆژییەوە بەڵام لە ڕێگای زاراوە خەیاڵیەکانەوە، شتێك کە ناسروشتییە ئەویش حاڵەتێك کە لەحەرەمدا بوونی هەیە، حاڵەتێك کە لەگرژی نێوان ژنەکان‌و خەساوەکان‌و خەسێنەرەکاندا هەیە.

(ئونەك ـ Eunuch هەم مانای خەساوو هەم مانای خەسێنەر دەگەیەنێت)

خاڵێکی تر کە دەبێت سەرنجی بدەین ئەوەیە کە لەسەدەی شانزدەهەم‌و حەڤدەهەمدا وەك یەك سەیری ستەمکاری تورکی‌و ستەمکاری فارسی دەکرا.

لەکاتێکدا ئەو دووسیستەمە ستەمکارییە جیاوازیان هەیە بەڵام لەترادسیۆنی سیاسی ئەو دووسەدەیەدا زیاتر جەغد لەسەرخاڵی ناوکۆیی ئەو دوو سیستەمە بوو ئەویش ستەمکاری. ئەو باوەڕە زۆر باو بوو کە هەموو حکومەتە خۆرهەڵاتیەکان ستەمکاری بوون، وەك چۆن ئۆزبەك بۆ ڕهدی (Rhedi) دەنوسێ:

**"لەوکاتەوە کە من لەئەوروپام، ڕهدی ئازیزی من،
من چەندەها حکومەتم بینیوە. حاڵەتەکە بەهیچ
شێوەیەك لەئاسیا ناچێت، لەئاسیایەکدا کە فەرمانڕەوا
سیاسییەکان هەمیشەو هەمیشە یەکێکن"**[٤]

مۆنتسکیو لەپەیوەندی نێوان ستەمکاری‌و شێوەکانی تری حکومەت دەدوێ لەو نامانەدا. ئۆزبەك لەنامەیەکدا بۆ ئیبین (Ibhen) دەنووسێ:

**"زۆربەی حکومەتەکانی ئەوروپا شاهەنشاهین، یاخود
وایان پێ دەگوترێ، چونکی من دڵنیانیم کە هیچ
کات حکومەتێکی شاهەنشاهی بوونی هەبێت. بەلانی
کەمەوە سەختە بۆ حکومەتێ لەو جۆرە بۆماوەیەکی
زۆر بەشێوەیەکی چاك بمێنێتەوە. چونکی شاهەنشاهی
حکومەتێکی توندوتیژ ئامێزە، هەمیشە سەرەو لێژ
دەبێتەوە بەرەو ستەمکاری یاخود ڕیپەبڵیك (کۆماری).
دەستەڵات هەمیشە لەلایەك مەحف دەبێتەوەو لەلایەکی
دی گەشەدەکا. بەڵام تەرازووەکە هەمیشە بەلای میردا
سەنگە چونکی ئەو هێزی سەربازی لەژێر دەستدایە"**[٥]

بەڕای مۆنتسیکیو چەندشێوەیەکی دەوڵەت هەن وەك بوون بەهێز نەك وەك بوون بەکردەوە، بەڵام بەهۆی ئینفعالات‌و کەڵکەڵەو حەماسەتی ئینسانەکانەوە، ئەم شێوە موجەڕەدانەی دەوڵەت دەیانەوێت بەفعلی ببنە واقعی‌و بەرجەستە ببن. لەکتێبی "ڕۆحی یاساکان"دا ترس لەستەمکاری ئامادەیەکی تەواوی هەیەو مۆنتسیکیو وەك ئەگەرێك سەیری دەکاو بەمەترسیەکی گەورەی دەزانێ لەحکومەتە شاهەنشاهییە ئەوروپیەکانداو تیۆرییە بەناو بانگەکەشی، واتە جیاکردنەوەی دەستەڵاتەکان، تەشریعی‌و تەنفیزی‌و قەزائی، مەبەست لەو تیۆریەش هەوڵدانێکە بۆ ڕێگەگرتن لەستەمکاری، لەئەگەری ستەمکاری کە حەقیقییە. لە "نامە فارسییەکان"دا ترس لەستەمکاری خۆی لەوشتەدا دەبینێتەوە کەنامەی سەدودوو باسی لێدەکات ئەویش

سزادانی وەحشیانەی ئینسانەکانە لەلایەن فەرمانڕەوا فارسەکانەوە. خاڵێك کەشوێنی سەرنجو تاڕادەیەکیش سەرسوڕمانە ڕۆڵی عەشقە لەسیستەمی ستەمکاریدا. لەدەوڵەتە ستەمکاریە ئاسیاویەکاندا ئەوە ئامادەبوونی عەشقە لەشێوە هەرە گرژییەکەیدا، پەرستنو عیبادەت بۆ کردن، کەکارێك دەکا کە ڕەعیەت دەبەستێتەوە بەمیرەکەیانەوە، لەهەمانکاتیشدا ترس لەژیانیان کە خۆی لەبەیانکردنی خۆشەویستیان بۆ میردەردەبڕیٚ.

دەربارەی پەیوەندی شێوەکانی حکومەتو جۆرەکانی عەدالەت کە لەسروشتی ئەو شێوانەی حکومەتەوە سەرچاوە دەگرن، مۆنتسیکیو لەسەر زمانی ئۆزبەکەوە لەنامەیەکدا بۆ ڕهدی دەنووسیٚ:

> **"گەر لەژێر سایەی حکومەتێکی بەڕەحمدا، نەتەوە بەشێوەیەك بەچۆکدا بێت هەروەك ئەوەی کە لەژێرسایەی حکومەتێکی دڕندەدا هەیە، ئەوا حاڵەتی یەکەم زیاتر شوێنی قبوڵکردنە، چونکی زۆرتر لەگەڵ عەقڵدا دەگونجیٚ لەکاتێکدا دڕندەیی بەعەقڵ نامۆیە. دڵنیابە ڕهدی ئازیز، کە لەدەوڵەتدا پلەی وەحشیەتی سزاکارێك ناکا کە خەڵکی زیاتر مل کەچی یاسابن. لەو وڵاتانەدا کەسزا شێوەیەکی ئیعتدالی وەرگرتوە، یاساکان شوێنی ڕێزن هەروەك چۆن لەو وڵاتانەدا سزادان شوێنی تۆقاندنە چ حکومەت بەڕەحم بێت یا وەحشی، سزا هەمیشە بەپلەدابەش دەکریٚو.. پەیوەندی بەعادات و تەقالیدی وڵاتەوە هەیە، هەفتەیەك لەزیندان یاخود دانی بڕیٚ پارە سەرنجی ئەوروپیەك ڕادەکێشیٚ کە لەژێر سایەی حکومەتێکی بەڕەحمدا دەژی، هەروەك چۆن لەدەستدانی دەستێك ئاسیاویەك دەترسێنیٚ.. غەمی لەدەست دانی ناوبانگ بەراستی فەڕەنسیەك ئازاردەدا کە حوکمی بەسەردا دراوە هەر هەمان کاریگەری هەیە کە تورکێك لە لەدەست دانی سەر خەوشکاندنێکی چارەکە سەعاتی دەیترسێنیٚ"(٦)**

کەواتە لەودیو عەدالەتەوە ئەوە پەیوەندی یەکەسیەکانە کە دەوڵەت پێکەوە گرێدەدا، ئەو پەیوەندیانەش وەك یەکن چ لەخێزاندا، لەنێوان ژنو مێرددا، براو

خوشك، سەربازەکان لەئۆردویەکی سەربازیداو.. هتد. لە"نامە فارسییەکان"دا مۆنتسیکیو هەوڵ دەدا کە هەموو جۆرە شیاوەکانی بناغەی دەستەڵات تاقی بکاتەوەو بیخاتە ژێر پرسیارەوە، لەوانەش دەستەڵاتی ستەمکار.

دەتوانین بڵێین کە "نامە فارسییەکان" دەربارەی عەشقن، بەڵام بە لەبەرچاوگرتنی ترس، ئنجا بارگاوی کردنی ڕەعیەت، یا هەریەك لەو پەیوەندیانەی سەرەوە بەخووی پەرستن، تەنیا لێرەوە دەتوانین لەدیاردەی سەرا بگەین، سەرا وەك وەسفی مۆنتسیکیو بۆ حکومەتێکی ستەمکار. لێرەدا باپپرسین، لەچوارچێوەی ئەم کتێبەدا، پرنسیپی دینامیك چییە لەسەرادا کە باڵا دەستە؟ بەسەر سورمانەوە، بریتییە لەو حاڵەتەی کە سەروەر، یا ئاغا، سەرۆك خێزان، عەشقی خۆی بۆ ژنەکانی بەیان دەکاو ژنەکانیش دەبێت عەشقی خۆیان بەیان بکەنو ئنجا مل کەچ بن. بەڵام لەنێوانیاندا، واتە لەنێوان سەروەرو ژنەکانیدا، خەساوەکان، خەسێنەرەکان (eunuchs) هەن کە کاروباری سەرا ڕێکدەخەنو سەرپەرشتی ژیانی ناو سەرا دەکەن. ئەوکاتەی بەناوی سەروەرەوەدەجوڵێنەوە ئەوا دەستەڵاتێکی لەرادەبەدەریان هەیە بۆ سزادانو گەر پێویستیشی کرد هەقی کوشتنی هەرکەسیٚ کە سەرپێچی بکا لەئیرادەیان. ئەم گرژییە لەنێوان بەیانکردنی ئاشکرای خۆشەویستی کە سەپێنراوە بەسەر هەموو کەسێکدا لەسەرادا،و میکانیزمە شاراوەکانی ترس لەسزادانو مەرگ، ئەم گرژییە بریتییە لەدینامیکی ئەو کۆمەڵگایە کە سەرایە، کەسیستەمێکی ستەمکارییە. (دواجار دەگەڕێینەوە سەر "نامە فارسییەکان"، بەڵام باجارێکی دی سەیرێکی "ڕۆحی یاساکان" بکەینەوەو ئەمجارە کەمێك وردتر لەکێشەکان قسەبکەین).

لە"ڕۆحی یاساکان"دا مۆنتسیکیو لەچەندین جۆری حکومەت دەدویٚ لەڕێگای ژماردنی ئەگەری "جۆرەکانی"حکوومەت، کە هەریەکە لەڕێگای چەند خاسیەتێکەوە دەناسرێنەوە کە تایبەتن بەسروشتی ئەو حکومەتەوە، ئەوەش کە سروشتی ئەو حکومەتە دیاریدەکا بریتییە لە "بونیادێکی تایبەت" یاخود کەسەکانی کە "دەستەڵاتێکی سەربەخۆیانە" دەبەخشنە ئەو حکومەتە (٧). "ئەم سروشتە تایبەتیەی هەر حکومەتە جۆرە شێوازێکی تایبەتی ژیان دەخوازیٚ، کە مۆنتسیکیو ناوی دەبا بە گونجاندنی ڕۆح"، و ئەم گونجاندنی ڕۆحەش لای مۆنتسیکیو بریتییە لەپرنسیپی هەر شێوەیە لەحکومەت، پرنسیپیٚ کە ژیانی هەموو هاونیشتمانیان دەگرێتەوەو هێزێکی پاڵنەرە، ڕۆحی حکومەت، ئەم پرنسیپە کاریگەریەکی مەزنی هەیە لەسەر یاساکان.

لای مۆنتسیکیو ئامانجو مەبەست یاسروشتی حکومەت بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە بەرکەماڵ کردنی ئاسایش، یاخود ئازادی بۆ هاونیشتمانیان ، ئازادبوون لەکۆنترۆڵو ئازاد بوون لەهەڕەشەی مەرگ یا پەلاماردانی کەسانی دی. مۆنتسیکیو حکومەت بەسەر سێ یا چوار (پەیوەندی بەوەوە هەیە کە چۆن دەیخوێنینەوە) جۆر یا شێوەدا دابەش دەکا، ریپەبلێك (Republic) (کە دەشێ دووجۆر لەخۆ بگرێ: ئەرستۆکراسیو دیموکراسی)، شاهەنشاهیو ستەمکاری. وەك پرنسیپێکی گشتی، ئەرکی حکومەتە کە لەبیری چاکەی گشتیدا بێت، چاکەی گشتیش چاکەیەکە بۆ هەموو خەڵك. بەڵام حکومەتێك کە ئۆرستۆکراتییە بریتییە لە فەرمانڕەوایەتی "بەشێك لەخەڵك"[8]، ئەم بەشەش لەخەڵك بەتەنگ گشتەوە نایەت، چاکەی گشتی، بەڵکو وەك ئامرازێك لەچاکەی گشتی دەڕوانێ بۆ برەو پێدانی بەرژەوەندییەکانی خۆی. لەدیدگای دیموکراتەوە، ئەوکاتەی "بونیادی حکومەتت" زانی، ئەوکاتەی زانیت کێ حوکم دەکا، ئەوسا دەزانی چاکەی کێ خزمەت دەکرێ. مۆنتسیکیو لەم بارەیەوە دەنوسێ "نەجیب زادەکان لەرژێمێکی ئۆرستۆکراسیدا جەستەیەك پێك دەهێنن لەبەرژەوەندی تایبەتی خۆیان،.. کە ئەومەبەستەیە دەبێتە مایەی سەرکوتکردنی بەرژەوەندی خەڵك" لەورژێمەدا، نەجیبزادەکان چونکی ئاسایشو دەستەڵاتی "شا"یان نییە، ئەمە وادەکات زیاتر تموح (ambitious)بن.

دیموکراسی، بەپێچەوانەوە، حکومەتی خەڵکییە چونکی دەستەڵات پشت بەهەمووان دەبەستێ، دیموکراسی بەرژەوەندییەکی تایبەت سەرکوت ناکا بەڵکو سەرگەرمی "بەرژەوەندی گشتی یا مەدەنی" دەبێت. لەم سیستەمەدا، یا جۆری حکومەتەدا، هەر هاونیشتمانییەك راستەوخۆو بەشێوەیەکی یەکسان دەنگیان هەیە لەبڕیارە گرنگەکاندا کە جڤات (community) دەیاندات لەفەزایەکی کراوەی ئەنجومەن یا پەرلەماندا.

ئێستا وادەردەکەوێ کە مۆنتسیکیو هاوڕابێت لەگەڵ ئەو رایەدا کە فەزیلەت بەجەوهەری دەزانێ لەریپەپلێکدا، بەڵام لەیادمان بێت کە ئەو بەتەواوی لەگەڵ تەفسیری ئەرستۆدا یەك ناگرێتەوە دەربارەی ژیانی چاك کەلای ئەرستۆ دەبێت ئامانجی ریپەپلێك بێت. لای ئەرستۆ شار دەبێت ئەم ئامانجە بکاتە سەرمەشقی خۆی، شارێك کە دەیەوێ کۆمەڵگای هاوڕێکان بێت، هاودەنگو هاوماڵ لەژیانێکی چاکدا[9] مۆنتسیکیو ئەم بۆچوونەی ئەرستۆ دەربارەی فەزیلەت رەتدەکاتەوە وە دەتوانین ناوەڕۆکی ئەم ناڕەزایەتییەی مۆنتسیکیو تەفسیری تازەی ئەو بۆ ژیانی چاك بەم شێوەیەی خوارەوە بەیان بکەین:

ئەرستۆ پێی وابوو کە ئامانجی (Republic) ناشێ ئازادی بێت هێندەی کە دەبێت بەکارهێنانی ئازادی بێت بەشێوەیەکی چاك دوای ئەوەی بەپرۆسەی پەروەردەدا تێپەڕ دەبێت. لێرەدا ئازادی بەهیچ شێوەیەك جیاناکرێتەوە لەپەروەردەی لیبراڵ (Liberal Education)، ئازادی دەبێت مل کەچی فەزیلەت بێت. مۆنتسیکیو ئەم ئەو لەویاتە (Priority) هەڵدەگێڕێتەوە.

مەبەستو ئامانجی ریپەبلێك بریتی نییە لەفەزیلەت بەڵکو بریتییە لەئازادی. ئازادی چییە؟ یا لەم رەوتەدا ئازادی چ مانایەك لەخۆدەگرێ؟ لەم رەوتەدا ئازادی دەشێ بەم مانایە بێت:نەژیانو نەچوونە ژێر رکێفی ئیرادەی کەسێکی ترەوە، بەموفارەقەوە، ئەمە هەمان تەفسیری ئەرستۆیە بۆکەسی ئازاد، نەژیان بەپێی خواستی کەسێکی دی ئەو کاتەفەراهەم دەبێت کە تاکە کەس خۆی حوکمی خۆی بکا، لێرەوە ریپەبلێك چاو لەو جۆرە خۆ ـ فەرمانڕەوایەتی کردنە دەبرێ یاخود نزیکترین ئەگەری ئەو جۆرە مامەڵە کردنە لەسەر ئاستی کۆمەڵگا کەواتە ئامانجی ریپەبلێك بریتییە لەبەشداریکردنی هەموو دانیشتوان، هاوڵاتیان لەخود ـ فەرمانڕەوایەتی کردنی سیاسیدا. ژیانی چاك ژیانی کەسێکی کاملە، ژیانی کەسێکی ئازاد کە دەتوانێ مەشق بە تواناکانی بکا لەبواری خود ـ فەرمانڕەوایەتی کردندا، ئەوکەسەی کە چارەنوسی خۆی وا بەدەستی خۆی[10]. کەسی بەم شێوەیە ئەو کەسەیە کە لەپرۆژە مەزنەکاندا بەشداری دەکا، "رۆحی ئازادی" کارێك دەکا کە کەسی ئازاد پشت بکاتە هەموو ئەو "کەلکەلە کۆیلایەتیانە" ئەو هەموو. پیشەو کارانە"و ئەو هەموو "چێژوو ئارەزووانە" کە رێگرن لەبەردەمیدا، کەرێی لێدەگرن کاتێ لەگەڵ هاوڕێکانیدا بەسەربەرێتو سەرقاڵی کاروباری مەدەنی بێت.

ئەوکاتەی ئینسانەکان لەژێر سایەی رژێمکدا نەژین کە تێیدا ئازادی خۆیان بەبەشێکی دانەبڕاو لەئازادی ئەوانی دیکە بزانن، ئەوا هەوڵ دەدەن کە سەرکوتی خەڵکی دیو ئەوانی دیکە بکەن تاکو خۆیان سەرکوت نەکرێن. گەر چاکەیەکی هاوبەش نەبێت کە فەرمانڕەوایەتی سیاسی بەجێی بهێڵێ، تەسامی بکا، ئەوا ژیانی سیاسی یا ئەوەتا بەرەو ستەمکاری مل دەنێ، ستەمکاری بەسەر ئەوانی دیکەوە، یاخود سەرگەرمی پاراستنی دەستەجەمعی دەبێت لەستەمکارییەك لەو جۆرە. فەزیلەت بریتییە لەخۆ بەختکردنێکی پێویست لەپێناو بەردەوامی دان بەبوونی کۆمیۆنتی (جڤات)، جڤاتێك کە تێیدا هەموومان لەفەرمانڕاوایەتیکردنیدا بەشداربین. لێرەوە لای مۆنتسیکیو فەزیلەت ئامانجی ریپەبلێك نییە بەڵکو ئامرازێکە بەرەو ئازادی، یاخود خود ـ فەرمانڕەوایەتی کردن کە خۆی ئامانجەکەیە.

بۆ ئەوەی کە ریپەبلێك ببێتە جڤاتێکی راستەقینە، جڤاتێ کەهەرهەموو ئەندامەکانی فەرمانڕەوایەتی دەکەن، هیچ بەشێك سەرجەم بەشەکانی دی نەچەوسێنێتەوە، ئەوا دەبێت هەر تاکە کەسە، هەر هاونیشتمانییەك چاکەی خۆی لەگەڵ چاکەی هەمووواندا بگونجێنێ، هەر هاونیشتمانییەك پێویستە ئاوات‌و ئارەزووی بۆ ئازادی تاکە کەسیانەی خۆی بگۆڕێتە سەر ئاواتخواستن بۆ خود - فەرمانڕەوایەتی کردنی هەر هەمووان‌و دەبێت ئەم گواستنەوەیەش بەسەر هەموو ئاواتەکانی تریدا بچەسپێنێ. هەریەکە لەرێگای ئەم خۆبەختکردنەوە دەبێت سەرگەرمی دانی ئەفزەڵیەت بە بەرژەوەندی مەدەنی نەك بەرژەوەندی خودی خۆی بێت، واتە بەرژەوەندییەك کە دەشێت لەلایەن هەموووانەوە بەش بکرێ. تێرکردن‌و گەیشتن بە بەرژەوەندییەکان لەرێگای سیاسەتی مەدەنییەوە مەیسەر دەبێت کە خۆی لەشێوەی یاسادا دەخاتەروو. لەدروستکردنی یاساو تەنفیزکردنیدا هەر هاوڵاتییەك تا ئەو شوێنە دەبێت وێڵی بەرژەوەندییەکانی خۆی بێت کە ئەو بەرژەوەندیانە بتوانرێ بکرێنە گشتی لەیاسادا یاخود ببنە ئامانجی هەموو هاوڵاتیان. ئەوەی حیسابی بۆ دەکرێ ئەوەنییە کە ئایا میر تاجەکەی بەشێوەی ڕەوا بەدەست هێناوە یا دەستەڵات بەشێوەیەکی چاك مەشق پێدەکا، ئەوەی حیسابی جدی دەبێت بۆ بکردرێ بریتییە لە "شێوەی دستووری گشتی"، وە سروشتی ئەو دەستوورە. بەڕای مۆنتسیکیو ئێمە ناتوانین پشت بەفەزیلەت ببەستین بۆ رێگەگرتن لە بەخراپ بەکارهێنانی دەستەڵات لەلایەن دەستەڵاتدارانەوە، چونکی وەك ئەو دەڵێ "ئەوە ئەزموونێکی ئەبەدییە کە ئەوکەسەی دەستەڵاتی هەبێت ئەگەری خراپ بەکارهێنانی ئەو دەستەڵاتە ئەگەرێکی گەورەیە"[(١١)] هەر بۆیەشە ئەوکاتەی هەموو دەستەڵاتەکان لەسەر دەستی پیاوێك، تەنیا سەرکردەیەکدا کۆبونەوە، ئەوا حکومەت هەمیشەو لەهەموو حاڵەتەکاندا حکومەتێکی ستەمکارە، و هەموو هاونیشتمانیان دەبنە کۆیلەی ئارەزووەکانی ستەمکار. لێرەوە مۆنتسیکیو دەڵێ "ستەمکاری ئیهانەیەکە بەسروشتی ئینسان"[(١٢)]. تەنیاو تەنیا لەسیستەمێکی سیاسیدا کە دەستەڵاتی دەستەڵاتدار فەحس دەکرێ‌و لێی دەپرسرێتەوەو سنووری بۆ دادەنرێ لەلایەن دام‌و دەستگاو دەستەڵاتە سەربەخۆکانەوە، تەنیا لەو سیستەمەدایە کە هاونیشتمانیان نابنە رەعیەت‌و نابنە کۆیلەی ستەمکاری.

چەمکی ستەمکاری Despotism

بابزانین ئەم چەمکە لەکوێوە دێت‌و بۆچی مۆنتسیکیو لەجیاتی (Tyranny)، (Despotism) بەکاردەهێنێ؟

ئێمە دەزانین کە مۆنتسیکیو جیاوازیەك دروستدەکات لەنێوان حکومەتی دیسپۆتیك (ستەمکار - Legovernment despotique) کەڕەسەنترین شێوەی خۆی لەشێوەی حکومەتەکانی ئاسیادا دەبینێتەوە، چین‌و تورکیاو ئێران، لەگەڵ حکومەتی شاهەنشاهی (Legovernment monarchique) کەمیکانیزمی لێپرسینەوەی تێدایە لەلایەن یا بەهۆی بوونی جەستە یان دام‌و دەستگا میانجییەکان (نێوانەکان) (intermediary bodies) ئەمەش نمونەی وڵاتە ئەوروپییەکانە لای مۆنتسیکیو.

سەرەتا دەبێت بزانین کە (Despotism)و حکومەتی ستەمکار (دیسپۆتیك) زاراوەیەکی فەلسەفەی سیاسی نەبووە هەتا سەدەی هەژدەهەم، لێرەوە دەڵێین داهێنانێکی نوێیە، لە یۆنانی کۆندا دیسپۆت زیاتر بۆ سەرۆکی خێزان بەکاردەهێنرا، رۆمانەکان کە ئێمە دەزانین ئەوان لەزۆر بواردا ئیعتیمادێکی زۆریان لەسەر یۆنان بوو بەڵام ئەم ووشە یا زاراوە یۆنانیە یان لە ئەدەبیاتی فیکری‌و سیاسی خۆیاندا بەکارنەهێنا. بۆ نمونە ئەفلاتوون لەدایەلۆگی "سیاسەتمەدار"دا ئەم ووشەیە وەك ناو بەکاردەهێنێ (despotes) بۆ ئاماژەکردن بەجێگای سەرۆك خێزان، یاسەروەری کۆیلەکان، لای ئەرستۆش ئەم ووشەیە پەیوەندی بەئیدارەکردنی خێزانەوە هەیەو لەوانە کاروباری کۆیلەکان، ئابووری (Oikonomia) کەمتر پەیوەندی بەکاروباری سیاسی (politikan)ەوە هەیە، چونکی پۆلیتیکا لەمەوقعێکی بالاتردایە.

ووشەی (despotikos)ی یۆنانی ئەوکاتە دێتە ناوەوە کە یەکێك لەشێوەکانی حکومەت دادەڕزێ، ئەوکاتەی کە ئۆلیگارکی، دیموکراسی، یا شاهەنشاهی سەرەولێژ دەبێتەوە، سیستەمێکی سیاسی سەرهەڵدەدا کە زیاتر لەکاروباری خێزان دەچێ‌و لەپەیوەندی نێوان کۆیلەو سەروەر، لێرەدا دەشێ (despotic) بەکاربهێنرێ، بەڵام خودی ئەرستۆ Tyrrannous بەکاردەهێنێ لەجیاتی (despotikos) لەبۆ ئاماژەکردن بەستەمکاری، لەم ڕووەوە خاڵێکی تر کە گرنگە ئاماژەی پێ بکەین ئەوەیە کەکاتێك ئەرستۆ دێتە سەر باسکردنی خەڵکانی ئاسیاوی‌و "وڵاتە بەربەریەکان" ئەوا زاراوەی (despotikos) بەکاردەهێنێ بۆستەمکاری یۆنانیش (Tyrannous) بەکاردەهێنێ. هۆی ئەمە چییە؟ هۆی ئەمە پەیوەندی بەبۆچوونی یۆنانیەکانەوە هەیە دەربارەی خەڵکی ئاسیا. بەڕای ئەوان ئەو خەڵکە بەدوور لەشارستانیەت یا وەحشییە بەسروشت کاراکتەرێکی کۆیلەییان هەیە زیاتر لەیۆنانیەکان، لەبەرئەوە بێ نارەزایی دەربڕین لەگەڵ فەرمانڕەوایەتی ستەمکاریدا هەڵدەکەن‌و پلەی هەڵکردنیان (تسامح) لەم روەوە بەرزە. هەروەها ئێمە وای دەبینین کەمانای شاراوەی ئەم بەکارهێنانە لای ئەرستۆ ئاماژەکردنە بۆ مەسەلەیەکی دیکەش، ئەویش وڵاتە بەربەریەکان، ئاسیاویەکان، سیستەمی سیاسیان نییە بەڵکو یەك خێزانی گەورەن‌و تەنیایەك

پەیوەندی بەرکەماڵە ئەویش پەیوەندی سەروەرو کۆیلە، ئەمەش مانا ئابوریەکەیەتی، لەوێ ئابوری هەیە بەڵام سیاسەت نییە، سیاسەت گەمەی ئینسانی ئازادە. پلوتارخ پێمان دەڵێ کە ئەرستۆ ئامۆژگاری ئەلکسەندەری مەزنی کردووە کەوەك سەرکردەیەك مامەڵە لەگەڵ یۆنانییەکان بکاو وەك ستەمکاریش (despotes) لەگەڵ بەربەرییەکان کە ئەم لەجەنگدا داگیریان دەکا[١٣] نووسەرە رۆمانیەکان، کەسانی وەك مێژوو نوس تاکیتوس (Tacitus)، لوکانو ئۆگستانسو ئەوانی دی دەشێ هەمان هەڵوێستی ئەرستۆیان هەبووبێت تا ئەوشوێنەی پەیوەندی بەخەڵکی ئاسیاوە هەیە، بەڵام بێ ئەوەی لەخوارەوەی (despotikos) سود وەربگرن، بۆ نمونە لوکان گوتویە کە بەخیلی بەعەرەبو مادەکانو خەڵکی خۆرهەڵات دەبا لەبەرئەوەی زۆر لەمێژە بەستەمکاری حوکم دەکرێن، بەپێچەوانەی رۆمانەکانەوە، کە هیچ شەرمیش ناکەن کە کراون بەکۆیلە. بەکورتیەکەی رۆمانەکان زاراوەی هیلنستی (Tyrannous) یان پاراستو بەکارهێنا[١٤].

لەجیاتی (despotes) بەمانا ئەرستۆییەکەی لەلاتیندا تا سەدەی شانزەهەم زاراوەی (dominus) بەکارهاتووە. هۆبز لەکتێبی "توخمەکانی یاسا، سروشتیو سیاسی"دا یەکەم کەسە کە ناوە رەسەنگەریەکەی (despotic) بەسەر دەکاتەوەو بەومانا یۆنانییە بەکاریدەهێنێ: ئەو دەڵێ: "سەرکەوتوو یا براوە مافی هەبونی دەست بەسەراگرتنی موتڵەقی هەیە بەسەر داگیرکراودا یا دۆڕاودا" چونکی ئەم پەیوەندییە لەپەیوەندی "سەروەر" و "خزمەتکار" دەچێو هاوکێشەیەکە "جەستەیەکی سیاسی بچوك دروست دەکا"[١٥]. دواجاریش لەکتێبە سەرەکیەکەیدا (Leviatnan)، هۆبز مانای (despotic) دەپارێزێ وەك "دەست بەسەراگرتنو زاڵ بوون لەئەنجامی داگیرکردنەوە". ئەو لەچاپتەری بیستهەمدا پێی وایە کە زاڵ بوونی دیسپۆتیك، ستەمکارانە بەرئەنجامی داگیر کردنێکی فعلییەو لەئەنجامی بەکارهێنانی هێزەوە بەدەست هاتووە، بەشێوەیەك ئەوانەی خۆیان لەم حاڵەتەدا دەبیننەوە خۆیان دەکەنە رەعیەتی ئەوکەسەی لێی دەترسن. لای هۆبز ئیدی زاراوەی (despotic) پەیوەندی بەخۆرهەڵاتەوە یان بەربەریەکانەوە نییە بەڵکو حاڵەتێکی سروشتییە، بەو مانایەی لەهەموو شوێنێك دەشێ رووبدات. (دیارە گەربمانەوێت لەبەکارهێنانی هۆبز بۆ ئەم چەمکە بدوێین لەکتێبی لیڤایەثاندا ئەوا وتارێکی تایبەتیمان دەوێ، لێرەدا بەم دوو ئاماژەکردنە کۆتایی پێدەهێنین).

لەگەڵ ئەم بەکارهێنانەشدا تا سەردەمی مۆنتسیکیو زاراوەی (despotique) بەکارهێنانێکی باوی بەخۆوە نەدی وەك دالێك بۆ حکومەتێکی هەڕەمەکی، لەجیاتی ئەم زاراوەیە زاراوەی (Tyrannique) مەوقعی خۆی لەفیکری سیاسی سەدەکانی

ناوەڕاستو رێنیسانسو سەرەتاکانی مۆدێرنتی پاراست، لەیادیشتمان بێت هەمیشەش زاراوەی (Tyranny)لەسەدەی شازدەوە تا سەردەمی مۆنتسیکیوو دوای ئەویش بۆ وەسفکردنی ئیمپراتۆریەتی تورك بەکارهاتووە لەسەر دەستی مۆنتسیکیودا چەمکی حکومەتی ستەمکار (despotic) وەك ئاماژە بۆکردنێکی بێزەوەرانە بۆ رژێمی تورکیو فارسیو چینی خۆی دەچەسپێنێ. ئیدی بەکارهێنانی ئەم زاراوەیە لێرەوە برەو پەیدا دەکات. ئاماژە کردن بەم باکگراوندە پێویست بوو لەبەرچەند هۆیەك: یەکەم: چەمکەکان ژیانی تایبەتی خۆیان هەیەو بەکارهێنان بەماناو دەلالاتی جیاواز جیاواز لەرەوتە جیاوازەکانو لەبیری بیریارە جیاوازەکاندا، ئێمە نابێت حیساب بۆ ژیاننامەی چەمکەکان نەکەینو هەڕەمەکیانە بەکاریان بهێنینو ئەو مێژووەی لەپشت هەر چەمکێکەوەیە بەسەر یەکدا بشێوێنین. دووەم: دیقەتی ئەکادیمی داوامان لێدەکا کە کاتێك چەمکێك بەکاردەهێنین بەلانی کەمەوە هۆشیاربین لە جینیۆلۆجیای (رەگو ریشەی) ئەو چەمکە. سێیەم: بۆ ئێمەی کورد کە ئەگەری ئەوە هەیە فێری نوسین ببینو لەهونەری نوسین بگەین، دەبێت ئاگامان لەو خاڵەبێت کە بەکارهێنانی دروستی چەمك یەکەم هەنگاوی بیرکردنەوەیە، کەواتە دەبێت فێربین بەناسکی لەگەڵ چەمکەکاندا مامەڵەبکەین. با ئیدی بگەڕێینەوە سەر تیۆری ستەمکاری لای مۆنتسیکیو.

وەك ئاماژەمان پێکرد مۆنتسیکیو لە "رۆحی یاساکان"دا جیهانی سیاسیو جۆری حکومەتەکان دابەش دەکات بەسەر، ریپەبلێك (دیموکراسیو ئۆرستۆکراسی)، شاهەنساهی (monarchis)و ستەمکاریو هەرجۆرەش لەڕێگای سروشتییەوە پۆلێن دەکا، سروشتێ کە ئەوە دیاری دەکا کێ فەرمانڕەوایەتی دەکاو چۆن، ئنجا بەپێی پرنسیپی هەر جۆرە، کە ئەو پاڵنەرانە (motivates)ی خەڵکی دەردەخا کە لەژێر سایەی هەریەك لەو جۆرە سیستەمانەدا دەژین. هەروەك رژێمی شاهەنشاهی، ستەمکاری لەلایەن یەك کەسەوە کۆنترۆڵ دەکرێ، بەڵام سروشتی ستەمکاری (despotism) بریتییە لەفەرمانڕەوایەتییەك کە یەك کەس هەموو شتێك بەپێی ئیرادەو هەواو ئارەزووی خۆی لێدەخوڕێ. پرنسیپی سەرەکی ئەم حکومەتە، واتە هێزە پاڵنەرەکەی، یاخود وەك مۆنتسیکیو ناوی دەبا "سەرچاوەی ئەم حکومەتە" بریتییە لەتەنیاو تەنیا ترس. ئەو دەڵێ:

ترس بریتییە لەپرنسیپی حکومەتی ستەمکار
مەبەستیش لێی بریتییە لەئارامیو سکون، بەڵام ئەم
سکونە ناشێ ناوبنرێ بەئاشتی، نەء، ئەمە تەنها
بێدەنگی ئەو شارانەیە کە دوژمن ئامادەیە
داگیریان بکا[١٦]

کەواتە لەکاتێکدا ڕێکخستن‌و سکونێ کەستەمکاری دەیخولقێنێ ڕەنگە بۆکەسێکی دەرەوەی ئەوسیستەمە وەك هارمۆنی‌و بەختەوەری خۆی بنوێنێ لەراستیدا ئەو ڕێکخستنە هیچ نییە جگە لەناکۆکییەکی سەرکوتکراو کە چاوەڕوانی هەلێکە بۆ تەقینەوە، ئەو ڕێکخستنە هیچ نییە جگە لەسەرکوتکردنی هەموو ئازادیەك، سادەترین ئازادی ئینسانەکان، ئەوڕێکخستنە لەوەهمێك زیاتر چیدیکە نییە. دەشێ لەستەمکاری ئاسیاویدا لەرووکاری دەرەوەدا، ڕێکخستن‌و یەکێتیەك ببینین، یەکێتی نێوان خەڵکی بەڵام وەك مۆنتسیکیو بلیمەتانە دەڵێت "گەر ئێمە لەوێ یەکێتییەك ببینین، ئەوە هاونیشتمانییەکان نین کە یەکیان گرتووە، بەڵکو جەستە مردووەکانن کە یەك لەپاڵ ئەوی ترەوە نێژراون"[١٧] هەر یاسایەك کە بوونی هەبێت لەسیستەمی ستەمکاریدا مەبەست لەبوونی تەنها ڕێگە گرتنە لەئاشوب‌و ناڕێکی مەدەنی،و لێرەوە تەنها وەك ئامرازێك کۆمەکی جەندرمە دەکا بۆ سەرکوتکردن، بەڵام لەیادمان بێت کە ئەم سیستەمە کەمتر ناچار دەبێت پەنا بباتە بەر یاسا، لەجیاتی ئەمە داب‌و نەریت کۆمەکی خۆیان بەم سیستەمە دەکەن لەپاراستنی ئەو ڕێکخستنەدا. لەراستیدا ستەمکارییە ئاسیاوییەکان کەمتر پشت بەتشریع (legislation) دەبەستن وەك لەپشت بەستنیان بەداب‌و نەریت کە هەر لەمنداڵییەوە تاکە کەس رادەهێنن بەمل کەچ کردن بۆ ئۆتۆرەتی

بەرئەنجامی هەر سیستەمێکی ستەمکاری سەرکەوتوو بریتییە لەکۆیلایەتی هەموان، هەرتابعە (رەعیەت ـ Subject) تەنیا "ملکەچ بوونی پاسیڤانە" دەزانێ‌و هەر تابعە "کوێرانە خۆی داوەتە دەست ئیرادەی موتلەقی دەستەڵاتدارەوە"و بەشی ئینسان لەم یارییە، هەروەك ئاژەڵ بریتییە لەغەریزە، ملکەچ کردن، پەیڕەوی کردن،و سزادان".

بەدترین ڕژێمە ستەمکارییەکان ئەوانەن کە تیایدا ستەمکاری ئیدعای خاوەنداریێتی هەموو زەوی‌و موڵکی ئەو مەملەکەتە دەکا، لەم حاڵەتەدا هیچ چالاکییەکی ئابووری ئەوتۆ رووناداو خێزانەکانیش تەنیا چاو لەتێرکردنی پێویستیە بایۆلۆژیەکانی ژیان دەبڕن، واتە مەمرەو مەژی، ئەوان نە لەسیاسەتدا دەتوانن، نە لەبواری کۆمەڵایەتیداو نە لەبواری ئابووریشدا دەتوانن ئیرادەیان بخەنەگەڕ.

لەم جۆرە ستەمکاریەدا ئەوەی دەیبینین بریتییە لە وەك یەك بوونی، یەك ڕەنگی هەموو لایەك‌و یەکسانی هەموولایەك لەکلۆڵی‌و بەدبەختیدا، لێرەوە بەهۆی هەژاری‌و کلۆڵی‌و کۆیلایەتیەوەئینسانەکان ناتوانن دەستیان بەهیچ کارێکی گەورەو مانادار بگا، هیچ کارێکی گەورەیان لێ ناوەشێتەوە کە سروشت ئەگەری ئەوەی پێداون تا بەدەستی بهێنن گەر ستەمکاری نەبوایە. ئەم حاڵەتە هیچ نییە جگە لەسەرەولێژ

بونەوەی هەر هەموو بەرەو حاڵەتێکی گەمژەیی‌و میانمایەیی (mediocrity) خەڵکێك کە لەکلۆڵیدا بژین بێ گومان تەفەسخ دەکەن. بەڕای مۆنتسیکیو، لەژێر سایەی ستەمکاریدا هیچ کەس ئومێدی ئەوەی نییە کەدەستی بەفەخرو پاداشت‌و خەڵات بگات، چونکە ترس‌و تۆقاندن هەموو ئومێدێك‌و خەون بینینێك لەناو دەبا، هەموو کارێك کورت دەکاتەوە بۆ ئارەزووی مانەوە، ئەو دەڵێ:

"ترس رۆحیان غەمۆك دەکا، هەروەها کەمترین مانای تموحیش لەناو دەچێ"[١٨]

ستەمکاری هیچ نییە جگە لە کەئابەیەکی ئەبەدی کە باڵی بەسەر ئەم کۆمەڵگایانەدا کێشاوە، لەم سیستەمەدا نەك کەئابە قبوڵ دەکرێ، نەك هەژاری ئاسایی دەکرێتەوە بەڵکو کەئابەو هەژاری‌و کلۆڵیش دەڕازێنرێنەوە. هەردوو ستەمکارو رەعیەتیش لەناو گێژاوی جەهلدا سەمادەکەن. مل کەچی زیادەرۆیی بەندە لەسەر جەهلی ئەوکەسەی کە مل کەچە، هەمان شت بۆ ئەو کەسەش کەفەرمانڕەوایەتی دەکا دروستەو بەسەریدا دەچەسپێ، چونکی بۆنەیەکی نییە تا بڕیاربدا، گومان بکا، عەقڵی بەکاربهێنێ. لەسەرەتاوە ستەمکارەکان پشت بە بەکارهێنانی هێزو زۆرو توندو تیژی دەبەستن بۆ دامەزراندنی ستەمکاری، بەڵام کاتێك کە ستەمکاری رەوتی خۆی وەردەگرێ، ستەمکار بەکارهێنانی توندوتیژی بۆ ئەوانە بەجێ دەهێڵێ کە بەناوی ئەوەوە حوکم دەکەن، ئەوکاتەی ستەمکار کەسانێکی هەڵبژارد کە کاروباری بەناو دەوڵەت بەڕێوەبەرن ئیدی لەنێو سەراکانیاندا سەرگەرمی غەریزە دڕندەکانیان دەبن‌و سەرقاڵی ئارەزووە هەرگیز تێر نەبووەکانیان، ئەوەتا خەساوێك (eunuch) لە "نامە فارسییەکان"دا بەسەرسوڕمانەوە دەڵێ "خودای گەورە، دەبێت لەمە زیاتر چی بکردرێت تایەك پیاو بەختەوەر بکرێت". لێرەدا ئێمە تەونێکمان هەیە، تەونی کۆیلایەتی کە هەر هەموو تێیدا سەرگەردانن، لەستەمکارەوە بۆ رەعیەت، ستەمکاریش کۆیلەیە چونکی بۆ تێرکردنی ئارەزووەکانی‌و گەیشتن بەچێژ دەبێت بە ناچاری پشت بەکەسانی دی ببەستێت: هەڕەمەکە بەم شێوەیەی لێ دێ، لەسەری سەرەوە چێژە بەدەنیەکان‌و لەخواریشەوە یەك بەرگی (uniformity)و کلۆڵی‌و کۆیلایەتی.

لەسیستەمی ریپەبلیکدا دەتوانین سێ دەستەڵات دەست نیشان بکەین، قەزائی (Judicial)و تەشریعی (legislative)و تەنفیزی (executive)، لە سیستەمی ستەمکاریدا هەرسێ دەستەڵاتەکە لەشەخسی ستەمکاردا کۆدەبنەوە. ئەمەش رەچەتەیەکە بۆ بەکارهێنانی هەڕەمەکیانەی دەستەڵات. مۆنتسیکیو دەڵێ "لەتورکیا، لەو شوێنەی کە هەرسێ دەستەڵاتەکە لەشەخسی سوڵتاندا کۆبوونەتەوە، رەعیەت لەبەدترین خەفەقاندا ژیان بەسەر دەبەن" چونکی دان‌و

وەرگرتن (take and give) لەنێوان خەڵکیدا یا دامو دەستگاکاندا بوونی نییەو دەستەڵات بەش ناکرێ، سیاسەت لەسیستەمێکی ئاوادا کورت دەکرێتەوە بۆ فێڵو تەڵەکەی دادگا، درکاندنی نهێنی بەچرپە،و غەیبەتی ناو سەرا، یەك حوکم هەیە ئەویش حوکمی سوڵتان یا پاشا. لەسیستەمی ریپەبڵیکدا (چ دیموکراسیو چ ئۆرۆستۆکراسی) کۆمەڵێك دامو دەستگا هەن کە وەکو جەستەی وەسیت، میانجی (intermediate) وەزیفە دەبینن، لە نێوان فەرمانڕەوایانو فەرمان بەسەرا دراوەکاندا، لێرەوە دەستەڵات کەناڵی خۆی وەردەگرێو بەم شێوەیە دەستەڵات رێلێدەگیرێ بێتە دەستەڵاتێکی هەڕەمەکی، گەمەیەك بەپێی ئارەزوو زەوقی دەستەلاتدار، بەڵکو ئەو دامو دەستگایانە وەزیفەیان ئەوەیە کە فەحسو محاسەبەو هاوسەنگی دروست بکەن. ستەمکاری بێگومان لەناوبردنی ئەم دامو دەستگایانەیە، یاخود واقعی تر ئەوەیە بڵێین رێگە نەدانە بەسەر هەڵدانی ئەو دامو دەستگایانە. لەم وێنەیەدا ستەمکارێکمان هەیەو رەعیەت، ئەوانەش کەپێیان دەگوترێت پیاوانی دەوڵەت، والیو پاشاو موختارو..هتد، هیچ نین جگە لەئامێرێك بەدەستی ستەمکارەوە بۆ چەسپاندنی دەستەڵاتو فەرمانی سوڵتان.

مۆنتسکیو لەنێو دامو دەستگا میانجەییەکاندا گرنگی زیاتر بەسیستەمی قەزائی دەدات، چونکی ئەم دامو دەستگایە ئازادی تاکە کەس دەپارێزێ. لەکاتێکدا لەستەمکاری تورکیدا یاسا هیچ نییە جگە لەئیرادەی سوڵتانو فایلەکانی دادگاش "بەخێرایی بڕیاریان لەسەر دەدرێ". لەژێر سایەی شاهەنشاهی دەستوریدا زەحمەتو گرانیو هەندێ جار دواخستنی مەسەلەیەکو درێژ خایاندنی پرۆسەی حوکمدان ئەو بەهایانەن کە خەڵکی دەیدەن بۆ پاراستنی ئازادیان. بە رای مۆنتسکیو گەر خاڵێك یا خاسیەتێك هەبێت سەرەکی بۆ جیاکردنەوەی ستەمکاری ئەوا ئەو خاسیەتە، حەتمەن ئەو خاڵەیە کە لەستەمکاریدا بەدیدەکرێ ئەویش لەناوبردنی یان هەر نەبوونی (Judiciary ــ سیستەمی قەزائی) وەك جەستەیەکی میانجی لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمان بەسەردراودا تا دەستەڵاتداران لەخراپ بەکارهێنانی دەستەڵات بپارێزێ، بەڵام لەستەمکاریدا ئێمە رووبەڕوی دەستەڵاتێکین کە هیچ نییە جگە لەهەڕەمەکیو بەدوور لەهەر پرنسیپێك جگە لەئارەزوو زەوقو ئیرادەی سوڵتان. کێشەکە تەنیا لێرەدا نییە بەڵکو مادامێك ئەو دامو دەستگا یا جەستە میانجیانە نین بۆ فەرمانڕەوایەتی کردن، تەنیا پرنسیپێ کە پێویستە بۆ پاراستنی دەستەڵاتی ستەمکار بریتییە لەتۆقاندن. ستەمکاری پێویستی بە ترسو تۆقاندن هەیە بۆ حوکم کردن. لێرەوە ترس ئەو پرنسیپەیە کە لێوەی ستەمکاری دەناسرێتەوە. بۆ ئەوەی خەڵکی چۆکدابەن ستەمکاری پەنادەباتە بەر تۆقاندن،

بەکارهێنانی توندوتیژی، وەحشیەت، ئەشکەنجە. بۆ ئەم مەبەستە ستەمکاری پێویستی بەهێزی سەربازی هەیە بۆ فەراهەم کردنی ئەو ئاوو هەواو کەشە کەپڕیەتی لەترساندنی رەعیەت، ئەو سەربازە دڵسۆزو بەوەفایانە پێویستن کە لەهەموو چرکەیەکداو لەهەر بۆنەیەکدا فەرمانەکانی سوڵتان جێبەجێدەکەن بۆ دامرکاندنەوەی هەر ناڕەزاییەك. ئیشی سەرەکی ئەم ئۆردوە سەربازییە چاندنی ترسە لەناو رەعیەتدا، ئەمەش تەنیا مەرج نییە بۆ دامرکاندنەوەی شۆڕشو ئاشوب بەڵکو لەحاڵەتی ئارامیو نەبوونی هیچ گێروگرفتێکیشدا پێویستە کە رەعیەت ناو بەناو ئەم ترسەیان تێدا زیندوو بکرێتەوەو بهێنرێتەوە یادیان کە ئەوان هیچ نین جگە لەمومتەلەکاتی سوڵتان یا ئیمپراتۆر. هەروەها بڵاوکردنەوەی ترس ئامانجێکی تریشی هەیە، ئەویش لەناوبردنی ئیعتیماد لەنێو خەڵکیدا، واتە ئیعتیمادکردن بەیەکتر، بوونی ئیعتیماد واتە بوونی هاوڕێیەتی، بوونی هاوڕێیەتیش واتە هەبوونی سیاسەت بەمانا ئەرستۆییەکەی. لای مۆنتسکیو هاوڕێیەتی فەزیلەیەکی سیاسییەو خاسیەتی ریپەبڵیکەو تەنیا لەژێر سایەی ئەو سیستەمەدایە کە هاوڕێیەتی راستەقینەبوونی هەیە. ئەرستۆ پێی وابوو کە ستەمکاری جیهانێك دروستدەکات بێ هاوڕێیەتی ، ئەو رای وابوو کە ئەو کەسەی ژیانی بەتەنیا بەسەر دەبا کەسێکی بەدبەختو نا بەختیارە، ئەو لە بێدەنگیو لەگۆشەگیریدا دەژی، ئەو کەسەش کە فەرمان دەردەکاو ناتوانێ قسەبکاو گوێڕایەڵی کوێرانە دەخوازێ، ئەمەش بەدبەختە، ئەم کەسەش کەسی ستەمکارە. بەهەمان شێوە مۆنتسکیو لەمەسەلەکە دەڕوانێ. ئەوەتا لە "نامە فارسسیەکان"داو لەنامەی نۆهەمدا دەخوێنینەوە: "من تەنیا خۆمم هەیە وەك هاوڕێی نزیك .. من بەدەگمەن ئەوشتەی کە پێی دەڵێن هاوڕێیەتی زانیومە چییە.. من تەنیا لەخۆمەوە پێچراوم".

هاوڕێیەتی، بەمانا یۆنانیو رۆمانییەکەی، وەك فەزیلەیەکی سیاسی مەترسیەکی سیاسی بۆ ستەمکاری دروست دەکات. هەر لە "نامە فارسسییەکان"داو لەنامەی (٣٤)دا مۆنتسکیو دەڵێ:

مەسەلەکە لەتورکیا زۆر خراپترە، لەوێ ئەو خێزانانە لەباوکەوە بۆ کوڕ، هیچ کەسێ پێ نەکەنیوە هەر لەسەردەمی دامەزراندنی سەڵتەنەوە.. هاوڕێیەتی، ئەو بەیەك گەیشتنە شیرینەی دڵەکان، کە کارێك دەکا ژیان لێرە پڕبێت لەخۆشی، تا رادەیەك دەتوانین بڵێین بوونی نییە.. ئەوان پاشەکشە دەکەن بۆناو ماڵەکانیان بەواتایەك هەر خێزانە لەگۆشەگیریدا دەیاتە سەر.

لەسەرای فارسیشدا دەبینین کە ژنان لێك دابڕاون، ژنان لێرەدا سومبولی کۆیلەکانو رەعیەتەکانی ستەمکارین. لەنامەی (١٥٦)دا دەخوێنینەوە (نامەیەکە رۆخانە بۆ ئۆزبەکی دەنێرێ کە لەپاریسە)

ئەو هەریەکێ لەئێمە لەئۆتاقەکانی خۆیدا قەتیس دەکا، هەرچەندە ئێمە لەئۆتاقەکانیشماندا تەنیاین کەچی ناچارمان دەکا حیجاب لەسەر بکەین. ئیدی ئێمە مۆڵەتی ئەوەمان پێ نادرێ قسە لەگەڵ یەکتر بکەین، بەتاوان لەقەڵەم دەدرێ گە بنوسین (نامە بنوسین) تاکە ئازادیەك کە هەمانە بریتییە لەگریان.

گۆشەگیر کردن، چ فیزیکیو چ سایکۆلۆژی، بەردی بناغەی ستەمکارییە، چونکە دەبێتە مایەی رێگەگرتن لەئاڵو گۆڕکردنی بیرورا، دەبێتە مایەی گفتوگۆ نەکردن لەسەرکێشە سیاسیو حەیاتیەکانو کە گفتوگۆش نەبوو، نەك بەتەنها ئومێدێك بۆ گۆڕانی سیاسی نابێت بەڵکو خودی سیاسەت بوونی نییە لەدەرەوەی گفتوگۆ. لێرەوە ستەمکاری دەبێتە خوویەك کە رەعیەت یا بەناچاری یا بەخواست قبوڵی دەکەن. ئەمەش تەنها بەرئەنجامی خراپی نییە لەرووی سیاسییەوە بارودۆخێك دروست دەکا کەتیایدا کەس باوەڕی بەکەسی دیکە نییە، کەس هاوڕێی کەس نییە، هاوڕێیەتی زادەی مرۆڤە ئازادەکانە، ستەمکاریش سیستەمێکە کەسی ئازادی تێدا پەروەردە نابێتو ئەو ئینسانە پەروەردە دەبێت کە بۆ ئەوەی بمێنێتەوە دەبێت هەمیشە درۆبکا، فێڵ بکا، بوختان بکا لەسەر هەموو ئاستەکانی، هەمیشەش ترسی ئەوەی هەبێ کە کەسێك لەوێ چاودێری دەکا، ئەوەتا ئۆزبەك بۆ هاوڕێکەی دەنوسێ: "ئێمە هەمیشە بەدرۆ غەمباری خۆمان نیشان دەدەین، شادی نیشاندانیشمان ساختەچیانەیە".

ئەمە ئەو راستییە نیشان دەدات کە ئینسانی ئازاد لەژێر سایەی ستەمکاریدا نەك بوونی نییە بەڵکو ئەوسیستەمە تەنیا ئینسانێك پەروەردە دەکا کە هیچ نییە جگە لەئەکتەرێك، شەکەرۆکەیەك، کە تەنیا دەور دەبینێتو ماسك دەپۆشێ بەپێی پێویستی سەعاتو رۆژ.

ئایا لەم دنیا پڕ درۆیەی کە ستەمکار دەیخولقێنێ ئایین رۆڵی چییە؟

گەر ئایین وەکو پەیوەندییەکی زیندوی رۆحانی ئازادانەی نێوان خوداو ئینسانی ئازاد سەیربکەین، پەیوەندییەك کە هەمیشە خۆی زیندوو دەکاتەوەو لەسەر بناغەی دۆگما نییە، لەم حاڵەتەدا دەتوانین بڵێین کە ستەمکار رەنگە نەتوانێ دزەبکاتە ناو

ئەم پەیوەندییەوە. بەڵام ئەم جۆرە سەیرکردنە یان ئەم رەهەندە رۆحانیەی ئایینو ئەم جۆرە پەیوەندییە کارێکی سانا نییەو بگرە دەگمەنە، تەنیا ژمارەیەك عارفو رۆحانی گەورە دەتوانن بەو ئاستەبگەن. کەواتە دەبێت لەئایین بەمانایەکی دیکە قسەبکەین ئەویش ئایین وەکو داموو دەستگا، یا وەکو خووو عاداتو عورفو تەقالید ئەمەش مەسەلەکە تەواو پێچەوانە دەکاتەوە.

مۆنتسیکیو لە "رۆحی یاساکان"دا مەدحی مەسیحیەت دەکاو فەزڵی مەسیحیەت دەدا بەسەر ئیسلامدا لەبەرئەوەی لای ئەو مەسیحیەت لەبار نییە بۆ ستەمکاری هێندەی کە ئیسلام لەبارە. مەسیحیەت کارێك دەکا کە دەستەڵاتی موتڵەق موعتەدیل بێ، ئەمەش بەهۆی "نەرمو نیانی" عەقیدەی مەسیحیەتەوە ، کە بەپێچەوانەی عەقیدەی ئیسلامەوە کە توندو رەقو پڕە لەداواکاری. مەسیحیەت ئەوستاندارانە دەخولقێنێ کە لەرێوەی ئیمانداراکان دەتوانن مەسەلە سیاسییەکان هەڵبسەنگێنن. دواجار مۆنتسیکیو مەدحی ئایینی پەیگان (وثنی)دەکا بەهۆی "یاسا ئەخلاقییەکانیەوە"، ئەو پێی وایە کە "ئایینو قانونی مەدەنی" لەرووی مەبدەئیەوە دەبێت چاو لەیەك شت بڕن ئەویش کردنی ئینسانە بەهاونیشتمانی چاك لەکۆمەڵگایەکی ئازاددا. لێرەوە موقەدەسترین دۆگما دەشێ بەرئەنجامی خراپی هەبێت گەر نەبەستریتەوە بەمەبدەئە سەرەکییەکانی کۆمەڵگای ئازادەوە. گەر ئایین تەنیا بووە ترسو پەیڕەوکردنێکی کوێرانەی بەدوور لەئیرادە، ئەوا ئەو کاتە دەچێتە خزمەتی ستەمکارییەوەو دەبێتە داروەدەستی ستەمکار. گەر لەجیاتی ئومێدو هاوڕێیەتی ئایین زیاتر سەرقاڵی تۆقاندن بێت، ئەم تۆقاندنە دەچێتە سەر تۆقاندنە سیاسییەکەو ئیدی ئایین دەبێتە بەشێك لەستەمکاری. بەڕای مۆنتسیکیو ئەمەش ئەو حاڵەتەیە کە لەوڵاتە ئیسلامییەکاندا بوونی هەیە، ئەو دەڵێ:

"لەوڵاتە موحەمەدیەکاندا، بەشێوەکی جزئی لەئاینەکەیانەوەیە کە خەڵکی ئەو تەبجیلو تەعزیم کردنە وەردەگرن کە هایەنە بۆ میرەکەیان"

(دەبێت لەیادمان بێت کە ئەم دیدەی مۆنتسیکیو شوێنی ئیشکالیەتێکی گەورەیەو مۆنتسیکیو هەرچی پەیوەندی بە فیکرو فەلسەفەو سیۆلۆجیای ئیسلامیەوەهەبێت، ئەو کەسە نییە کە بەحسی کردبێو شارەزای ئیسلام بێ، بەڵکو سەرچاوەکانی ئەو، هەروەك بیریارەکانی دی ئەوروپی تا سەدەی نۆزدە، ئەو راپۆرتانەن کە گەشتیارەکان لەخۆرهەڵاتەوە دەیانناردنەوە بۆ ئەوروپاو ئەو راپۆرتانەش لەدیدی بەحسی زانستی ئەمڕۆکەوە هیچ بەهایەکیان نییە. هەروەها دەبێت لەیادمان بێت کە مۆنتسیکیو باس لەڕەهەندی شەعبی ئیسلام دەکات نەك میراتی فیکری ئەو ئایینو شارستانیەتە).

مۆنتسیکیو پێی وایە کە لەتورکیاوە تاچین، ئایینەکان ئەو کۆدە یاساییانە لەخەڵکیدا دەچێنن ئەو ئەخلاقی سەر شۆرکردنو تەسلیم بوونە پەروەردە دەکەن کە کۆمەکی ستەمکارەکان دەکا. مەبدەئێك کە لەم گەمەی دەستەڵاتەدا سەری لێدەشێویۆ گلۆردەبێتەوەو لەمانا رۆحانییەکەی خۆی هێدی هێدی دوور دەکەوێتەوەو دەبێە هۆکاری بەهێزکردنی ستەمکاری، ئایدیای پەرستنە، عیبادەتە ـ پەرستن لەپەیوەندییەکی ئازادانەی ئینسان لەگەڵ خودا دەبێتە مایەی زیاتر ئازاد بوونو گەشەکردنی بەهرە ناوخۆییەکان، توانای عەقڵو توانای داهێنان، توانای تەجاوزکردنی ئەم واقیعە، بەڵام کەپەرستن دەبێتە خوو، بێ گومان دەبێە کۆڵەکەیەك کە سیستەمی سیاسی سوودی لێوەردەگرێ ئەمەش بەئاشکرا لەسیستەمی ستەمکاریدا دەبینرێتەوە. ستەمکاری لەمنداڵییەوە ئینسان فێری خووی کۆیلایەتی دەکا، فێری خووی پەرستنی دەستەڵات، بەپلەیەك کە ئینسانێ دروست دەبێ کە لەنێوان پەرستنی خودا وەکو پەروەردگاری بوونەوەرەکانو ستەمکار وەك ئایکۆنی سیاسی جیاوازی بۆ ناکرێ.

یەکێك لەژنەکانی ئۆزبەك بۆ ئۆزبەك دەنووسێ کەکچەکەی دەخاتە سەراوە لەتەمەنی حەوت ساڵیدا، "هەرچی زووتر کەسی گەنج لەئازادی منداڵی دابڕێ درەنگە" ئنجا رەخنە لەو دایکانە دەگرێ کە دەوەستن تا کچەکانیان بەتەمەنی شووکردن دەگەن ئەوسا بۆ سەرا رەوانەیان دەکەن، ئەم تەمەنەش زۆر درەنگە کە فێری مل کەچیو گوێڕایەڵی ببن.

"ئایا دەبێت ئێمە بۆ هەمووشتێك چاو لەبەهێزی عەقڵ ببڕین ، چاوەڕێی هیچ نەبین لەکاریگەریە ئاسانەکەی خوو عادەت".[١٩]

ستەمکاری خێزان، ئایین دەخاتە گەڕ بۆ چاندنی خووی تەسلیم بون، خووی خۆش ویستنی ئەمیر، بەمانایەك چ خێزانو چ ئاینیش لەرۆڵە سروشتییەکەی خۆیان دوور دەکەونەوەو دەبنە دوو داموو دەستگا بۆ پەروەردەکردنی ئینسانێ کە خۆش ویستنو پەرستن لای دەبنە خوو، نەك ئەرك. خۆش ویستنو پەرستن دەبنە دوو میکانیزم بۆ لەناوبردنی هەر ریشەیەك گەر بوونی هەبێ، ریشەی کەسێکی سەربەخۆ، گەر کەسی سەربەخۆ نەبوو هەمووشت لای دەبێتە خوو، چێژ، گوێڕایەڵی، عەشق، پەرستن، بەشداریکردنی سرووت (طقوس) کارکردن،.. هتد، ئنجا لەپاڵ کردنی ئەمانەدا بەخوو، گۆشەگیر کردنی خەڵکی لەیەکترو کوشتنی رۆحی هاوڕێیەتیو وەلەبنەڕەتیشدا نەبوونی شار بەمانا ئەرستۆییەکەی کە هەرهەموو رەچەتەن بۆ ستەمکارییەك کە نەمری بەدەست دەهێنێ.

لە "نامە فارسیەکان"دا مۆنتسیکیو وێنەی سەرامان بۆ دەکێشێ وەك کۆمەڵگایەکی داخراو کە تەنیا وەزیفەی ئەو کۆمەڵگایە تەعزیم کردنی یەك پیاوە، واتە سوڵتان، شا، یا والی، ئەو شوێنەیە کە تێیدا هەموو پیاوەکان خەسێنراون، لەپیاوەتی کەوتوونو کوورت کراونەتەوە بۆ ئەو بونەوەرانەی کە لەسەر ئەژنۆ بەچۆکدا هاتوون بۆ وەرگرتنی سەدەقەیەك، مەکرەمەیەك. پیاو چاکەکانو خاوەن کەرامەت، بەهۆی ترسو توندوتیژیو هەڕەشەی ئەشکەنجەوە تۆقێنراون. ژنانیش شوێنی تاسەن، بابەتی عەشق، بەڵام لەیادکراوو نەناسراو. ژنان دەتوانن تەنیا قوربانی بدەن بۆ یەك پیاو کە هەقی ژیانو مەرگی بەدەستە. کرداری سێکسیش لای ژنان واتە بەخشینی چێژ بەکەسێ کە شایەنی خۆش ویستن نییە.

ئەو پەیوەندییە سێکسییە قەسابخانە ئاسایەی ناو سەرا بەردی بناغەی حکومەتێکی ستەمکارە، لەئاسیادا کۆیلایەتی ناوماڵو ستەمکاری حکومەت یەك دەستیان لەناودەستی یەکتردایە، حکومەتی ستەمکار رێدەگرێ لەبەهرەو تواناکانی تاکەکانی کۆمەڵ، لەپیاوە ناوازەکان کە خەو بەکاری گەورەوە دەبینن، هەروەك چۆن دەستەڵاتی پیاوان رێدەگرێ لەبەرهرەو تواناو داهێنانی ئافرەتان. لێرەوە بەناچاری وەك لە "رۆحی یاساکان"دا دەیخوێنینەوە، "ستەمکاری ئیمپراتۆریەتێکە لەسەر ئافرەتانەوە بیناکراوە". خێزانو پەیوەندییە خێزانیو کەسییەکان بنەمای سیاسەت پێك دەهێنن، ئەی لەم هاوکێشەیەدا چۆن دەستەڵات مەشقی پێدەکرێ؟ لە "نامە فارسییەکان"دا مۆنتسیکیو ئاماژدە بۆ نوێنەرانی چەند چینو توێژو پیشە (حرفە)دەکات، مەلاکان، میرزا، لەموقابیلی مامۆستاکانی زانکۆکانی ئەوروپا، دەروێشەکان لەبەرانبەر قەشەکانی ئەوروپا، پادشاکانی خۆرهەڵات بەرانبەر نەجیبزادەکانی ئەوروپا، بەڵام ئەی ئەو مەخلوقە کێیە کە ناوی ناوە خەساو (eunuch)؟ بەباوەڕی من مەبەستی مۆنتسیکیو لەم کەسایەتییە دووشتە، یەکەم وەك دەلالەت کردن بۆ وەزیرو کاربەدەستانی سوڵتان، دووەم: جەوهەری سیستەمی ستەمکاری خۆرهەڵات. خەساوەکان ئەو پیاوانەن کە خۆیان لەخۆیاندا دەستەڵاتیان نییە، بەڵام مەشق بەدەستەڵاتدەکەن بەناوی ئاغاکانیانەوە. وەك وەزیرەکان، لەخێزانی کەم دەرامەت یاناچیزەوە دێن، بەڵام دواجار سامان بەدەست دەهێنن لەڕیگای مل کەچ بوونیانەوە بۆ ئیرادەی سوڵتان. لەزۆر شوێنی نامەکاندا هەست بەئیحباتی سێکسی خەسێنراوەکان دەکەین، وەك ئەوەی کە مۆنتسیکیو بیەوێت پەیوەندی نێوان وەزیرەکانو دۆستەکانیان وەك پەیوەندییەکی بێ عەشقو ساردوسڕ وێنابکا، وەك ئەوەی بیەوێت بڵێت ئافرەتان روو لەم کەسایەتیانە دەکەن

نەك لەبەر كەسایەتیو جوامێریان بەڵكو بەهۆی ئەو دەسەڵاتە سیاسییەوە كە هەیانە، لەبنەڕەتەوە ئافرەتان دەزانن كە ئەمانە لەرووی سێكسییەوە چالاك نین.

خەسێنراوەكان بەمانای ووشە پیاونین تەنیا چێژێك كە بەدەستی دەهێنن بریتییە لە سەرپەرشتی كردنی ژنانی حەرەم یا سەراو بردنیان بۆلای سوڵتان یامیر. كەواتە خەساوەكان كە سومبولی وەزیرو كاربەدەستەكانن، لەرووی سیاسییەوە مەوقعیان وا لەنێوان فەرمانڕەواو رەعیەتدا. لەیادمان بێت كە مۆنتسیكیو سەرجەم كۆمەڵگای خۆرهەڵاتی بەیەك سەرای گەورە لە قەڵەم دەدا. گەر لەسیستەمی ریپەبلێكدا داموو دەستگای وەسیەت هەبن لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمانبەسەردراوەكاندا، ئەوا لەسەرای خۆرهەڵاتدا ئەم بوونەوەرە سەقەتە، داغان كراوە وا لەنێوان ئەو دوو بەرەیەداو ئەویش مانایەكی سیاسی قووڵی هەیە لەسیستەمی ستەمكاریدا "خەساوەكان" میتافۆرێكن بۆ روونكردنەوەی داینامیكو كاریگەری ستەمكاری، كاری خەساوەكان سەپاندنی بێدەنگییەكی یەك ڕەنگییە بەسەر سەرادا، بەسەر كۆمەڵگادا.

كۆمەڵگایەك كە تێیدا فەرمانڕەوا دیار نەبێت، داموو دەستگای میانجی لەنێوان فەرمانڕەواو فەرمانبەسەردراودا بوونی نەبێت، میكانیزمی نەبێت بۆ فەحسكردنو لێپرسینەوەی دەسەڵات، ئەو كۆمەڵگایە دیارە ناتوانی جێگیر بێتو لێرەشەوە دەبینین مۆنتسیكیو لەرێگای نامەكانەوە وێنەیەكی كۆمەڵگا ئاسیاویەكانمان دەداتی كە پڕیەتی لەئاشوبو تیرۆركردنو توندوتیژی لەنێو سەرادا، لەنێوان خەساوەكاندا. مەبەستی سەرەكی مۆنتسیكیوش وەك ئاماژەم پێكرد باسكردنی ستەمكاری خۆرهەڵاتی نییە بەڵكو لێدانی زەنگی مەترسییە بۆ هاوڵاتیانی فەرەنسیو ئەوروپییەكان كە گەر بێتو هۆشیار نەبن ئەوا مۆرنارکی، شاهەنشاهی فەرەنسیو ئەوروپی بەو چارەنوسە دەردناكە دەگا كە لەخۆرهەڵات هەیە، ئەو ئەگەرە تەنیا لەڕێگای فەحسكردنی بەردەوامی دەسەڵاتەوە لەناو دەچێ. گەر هۆشیار نەبنو هەمیشە دەسەڵات فەحس نەكەن ئەوا وڵات دەبێتە یەك سەرای گەورە كە تێیدا وەكو سەرای خۆرهەڵاتی "هەموو دەبنە یەك، هەموو دەبنە كۆیلە".

لەنامەی بیستو یەكەمدا كە ئۆزبەك بۆ یەكەم خەساوی سپی دەنێرێت، دەخوێنینەوە:

ئێوە هیچ نین جگە لەئامراز، ئامرازێ كە دەیشكێنم هەركاتێ دڵم بخوازێ، ئێوە هەن تەنیا تا ئەوكاتەی كە گوێڕایەڵن و لەجیهاندا هەن تا لەژێر یاساكانی مندا بژین، یاخود بمرن كە هەركات من فەرمانمدا. ئێوە هەناسە دەدەن تا ئەوكاتەی بەختیاری من، عەشقی

من، بگرە بەخیلی من داوا لە نەفسە حەقیرەكەی ئێوەدەكا، ئێوە هیچ چارەنوسێكتان نییە جگە لە چۆك دادان، رۆحی ئێوە تەنیا دەبێت ئیرادەی من بێت، ئومێدی ئێوە دەبێت ئەوەبێت كە من بەختیاربم.

ئەوەی شوێنی مەترسییە، بەڕای ئێمە، ئەو وێنەیە كە هەندێ جارو لەهەندێ لەنامەكاندا مۆنتسیكیو دەیخاتە بەردەممان ئەویش وێنەیەكی سەرا كەتێیدا كەسانی ناوسەرا لەززەت لەكۆیلایەتی دەبینن لەهەندێ نامەدا سەرا وێنادەكرێ نەك وەك شوێنێكی ترسناك بەڵكو وەك شوێنێك كە پڕە لە میری تەمبەڵو شەهوانی، كە تەمبەڵیو بێ باكیان كارێك دەكا كە سەرای خۆرهەڵاتی بێتە شوێنێكی زۆر خۆش بۆ ئەوانەی كە خودی سەرا بۆ ئەوە دروستكراوە كە سەركوتیان بكا. بەمانایەكیی دی قوربانیانی سەرا لەززەت لەو كۆیلایەتیە دەبینن.

ژنێكی ئۆزبەك بۆ ئۆزبەك دەنووسێ "ئۆزبەك من ئیعتراف دەكەم كە عاتیفەو حەماس نەك تموح كارێكی كردوە كە من بەوێ لەززەت بەتۆبدەم" دانەیەكی دی دەڵێ، ئەو (ئەو ژنە) "كۆیلەیە بەهۆی توندوتیژی عەشقەوە".

سەرا تەمبەڵخانەیەكی گەورەیەو هەمیشەش تەمبەڵی لەززەتێكی تایبەتی خۆیی هەیە، بەناچاری ئەویش لەنەبوونی ئینسانی ئازادەوە سەرچاوەدەگرێ. ئازادی واتە نەژیان لەژێر سایەی ئیرادەی كەسێكی دیدا، واتە پشت بەخۆ بەستنو كاركردن بۆ خۆ، لەیادمان بێت كە ستەمكاری چالاكی ئابوری بەسنورێكی زۆر نزم دەگەیەنێت، لەرووی سیاسیشەوە رێگا نادا كە بوار بۆ تەقینەوەی بەهرەو تواناكانی ئینسان برەخسێ، ئیدی ئەمە دەبێتە مایەی ئەوەی كە ئینسانەكان كۆیلە ئاسا لەززەت لەتەمبەڵی ببینن بەو بارودۆخە سكوونە كە لەبێدەنگی مردوەكان دەچێ رازی بن.

وێنەكێشانی سەراو ستەمكاری وەك حاڵەتێكی چێژ بەخش كە لە "نامە فارسییەكان"دا رووبەڕوی دەبینەوە جیاوازە لەو وێنەیەی كە لە "رۆحی یاساكان"دا دەیبینینەوە لە مەڕ ستەمكارییەوە.

لە "رۆحی یاساكان"دا، دوای چەند لاپەڕەیەك كە دەنوسێ ترس پرنسیپی ستەمكارییە، مۆنتسیكیو ئاماژەدە بۆ پرنسیپێكی تردەكات ئەویش ئەوەیە كە ستەمكاری ئەو حەزە لەڕەعیەتدا دەچێنێ كە سەرقاڵی كۆكردنەوەی سامان بن چونكی لەم حاڵەتەدا بیر لەبواری مەدەنی، كاروباری گشتیو سیاسی نەكەنەوە، گۆشەگیركردنی خەڵكییە لەم رێگایەوە. سەرقاڵ بوون بەژیانی تایبەتییەوە ئنجا

ترسیش لەئەشکەنجە دەبێتە مایەی ئەوەی کـە خـەڵکی سیاسـەت بـەجێ بـهێڵن بۆ ستەمکار.

لە "نامە فارسییەکان"دا بەپێچەوانەوە وێنەیەکی درامـیو دەوڵەمـەند بـەئارەزوو کەڵکەڵە ئینسانییەکان دەبینینەوە لەمەڕ ستەمکارییەوە، وێنەیەك کە ترس، عەشق، پەرستن، بەخیلی، لەدەستدانی ئازادیو چێژ وەرگرتن لەم کۆیلایەتییـەو .. دەیـەها رەهەندی تری ئینسانی ترسناك، دەربارەی مەملەکەتی ستەمکاری.

بەندی پێنجەم

دیموکراسیو ئەگەری ستەمکارییەکی نەرمو نیان[1]

خوێندنەوەیەکی کتێبەکەی ئەلکسیدی توکیوڤیلْ "دیموکراسی لەئەمریکا"